

3 1761 06585407 7

ЧИТАНКА

ДЛЯ

І К І Л Н А Р О Д Н И Х.

Часть II.

(Для 3. і 4. року науки.)

Уложив

Омелян Попович.

Ціна 1 К.

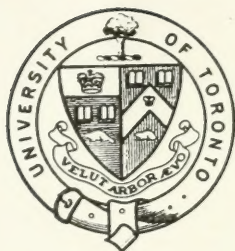
Відень.

О М П. К. В И Д А В Н И Ц Т В А Ш К І Л Ь Н И Х К Н И Ж О К.

BRIEF

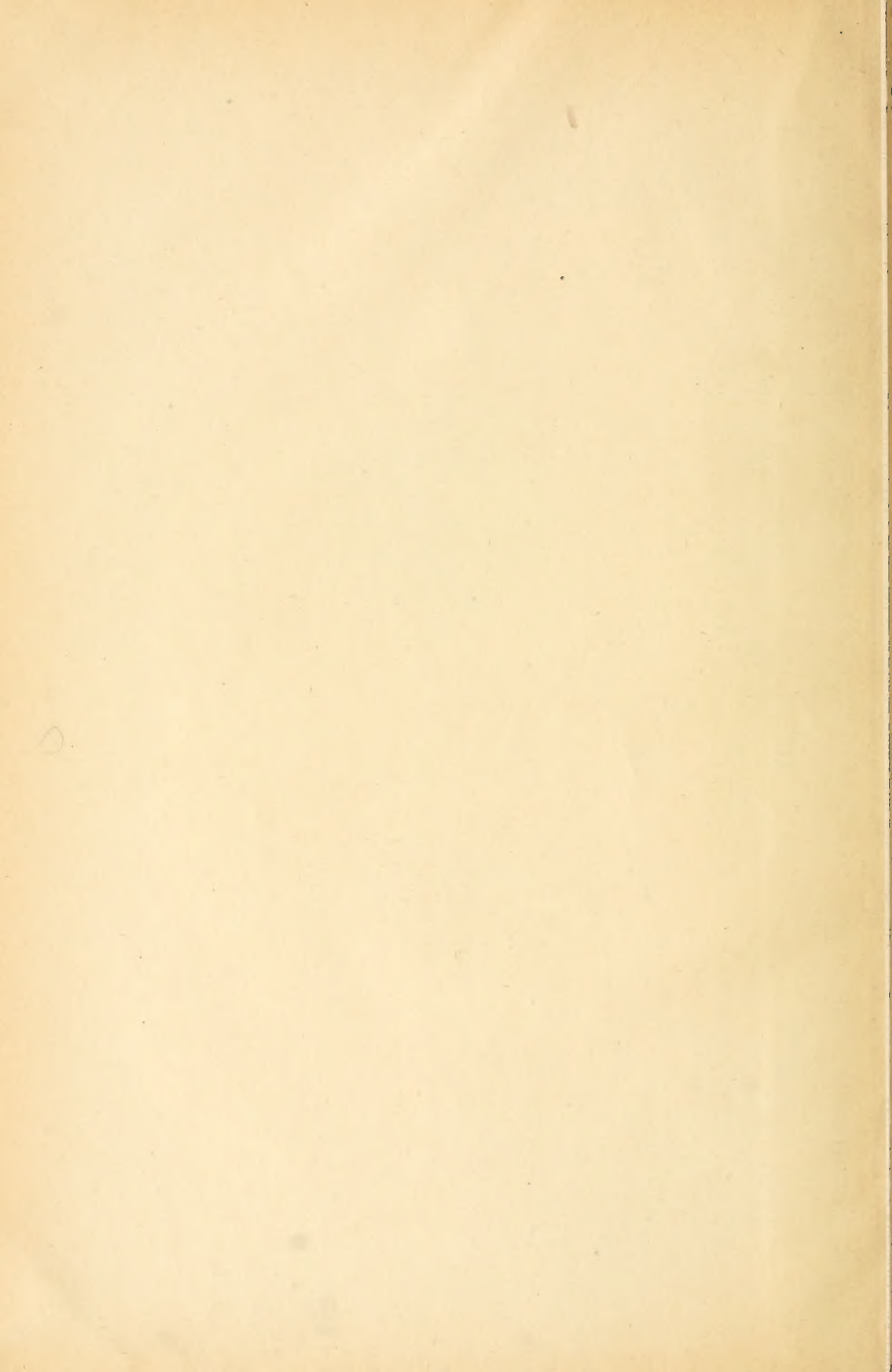
PGB

0062492

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

ЧИТАНКА

ДЛЯ

Ш К І Л Н А Р О Д Н И Х.

Читанка для шкіл народних

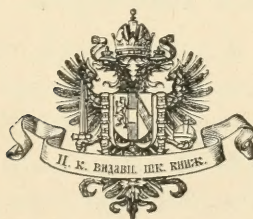
Часть II.

(Для 3. і 4. року науки.)

Уложив

Омелян Попович.

Пересмотрене виданє тексту з року 1912.

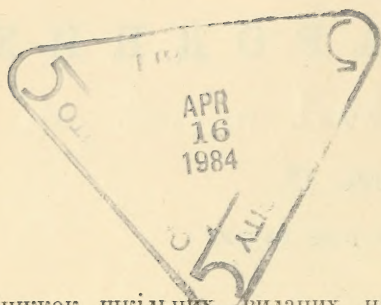

Ціна оправленого примірника 1 кор.

Відень.

Накладом П. К. видавництва шкільних книжок.

1913.

Книжок шкільних, виданих накладом ц. к. видавництва шкільних книжок, не вільно продавати по висшій ціні над ту, котра означена на заголовнім листку кожної такої книжки.

Всяке право задержуєсь.

*Brif
PGB
0062492*

Відділ I.

По́езиї, по́вісткї, казкї, байкї, посло́виці
і зага́дки.

1. Учі́м ся.

Мину́ли дні́ свобі́дні,
Наста́в на́уки час,
На ве́жі дзві́н озва́в ся,
До шко́ли клі́че нас.
Кида́ймо всі́ забаву
І з Бо́гом в до́бру путь
До шко́ли поспі́шаймо,
Де нас на́уки ждуть.

Хоть ле́кше і скорі́йше
Мина́ють дні́ у грі,
Та тре́ба нам учи́тись,
Збира́ти ска́рб в умі́;
Кого́ бо ста́рість на́йде
Неу́кою, у тьмі́,
Тому́ на свѣ́ті мо́в-би
Без хлі́ба у зимі́.

2. Хоро́ший жа́рт.

Син бога́того ді́дича вийшов раз із свої́м учи́-
телем у по́ле на прохі́д. При дорóзі на рі́лі побáчили
оні́ па́ру чо́біт. Булі́ то чо́боти селя́нина, що да́леко
на дру́гим кінці́ ниви са́пав кукуру́дзу.

„Пане вчи́телю!“ сказа́в ді́дичів син, „я захова́ю
се́ї чо́боти он там в корчі́; то́ж-то сьмі́ху бу́де, як
він не на́йде свої́х чо́біт.“

„Не годі́ть ся,“ відпові́в учи́тель, „ке́пкувати
собі́ з бі́дного. Лі́пший жа́рт бу́де, коли́ вло́жиш є́му
в ко́ждий чо́біт по срі́бній коро́ні.“

Хло́пець зроби́в, як учи́тель заду́мав, і оба́ скрі́-
лись неда́леко за корче́м.

Неба́вом докі́нчив чо́ловік сво́ю робо́ту, при́йшов на мі́сце, де лежа́в єго́ сіра́к і чо́боти, надя́г сіра́чину і став узувати́сь. Убра́вши оди́н чо́біт, почу́в у ні́м щось тве́рдого, стягну́в єго́, витряса́є, аж то ви́падає з чо́бота срі́бна коро́на. Зачудо́ваний о́глянув ві́ раз і дру́гий, да́лі гляди́ть око́ло се́бе, нема́ ні́кого, на о́станку захова́в уті́шний моне́ту; назу́в оди́н чо́біт, убира́є дру́гий та нахо́дить і дру́гу коро́ну. Така́ несподи́вана на́хідка розчу́лила бі́дного хлі́бороба. Він упав на ко́ліна, підня́в мозо́лісті сво́ї ру́ки до не́ба й промо́вив крі́зь сльо́зи: „О Бо́же ласка́вий, Бо́же милосе́рдний, ти зна́єш мо́ю ну́жду, зна́єш, що у ме́не жі́нка хо́ра а ді́ти голо́дні, і післа́в всі́ щі́ру ду́шу мені́ на по́міч. Го́споди всеві́дущий, поблагослови́ ту милості́ву ру́ку, що мене́ бі́дного так ще́дро запо́могла!“

Із сльо́зами ра́дости в оча́х сто́яв пані́ч. „Дякува́ть вам, па́не вчи́телю,“ сказа́в він, „по́ки бу́ду, не забу́ду се́ї ва́шої на́уки, як пови́нен бога́тий з бі́дним жартува́ти. Тепе́р зна́ю, кі́лько добра́ лю́дем а вті́хи собі́ само́му мо́же вчині́ти той, ко́го Бог поблагослови́в ма́єтком.“

3. Сeрце ма́терине.

Розне́слась по селу́ чу́тка, що в Чаплі́нцях утопи́ла ся дити́на. Стисну́ло під се́рцем у Пана́сіхи, она́-ж оста́вила там сво́го Івася́ у ді́да. Ще́ й до то́го присни́в ся їй стра́шний сон. Сні́лось, що Івась у чо́рній як са́джа сорочці́ сиди́ть над рі́чкою, а ста́ра жебра́чка пока́зує єму́ па́льцем на во́ду. Холо́дним по́том обня́ло Пана́сіху, она́ тяжко́ засто́гнала́ тай проки́нулась. Ще́ й го́луби в по́ле не ле́тили,

як Панасіха вже поспішала в Чаплінці. Недалека дороба, а матері здає ся, що на кінці світа. Она-б птицею перелетіла, та ба! Коли дорогою доганяють її люди. „Люди добрі, згляньте ся ради Боба! Підвезіть мене до Чаплінців, там мій синок мабуть заслаб!“ — „Не туди, тітко, дороба,“ відказав крайний. Над дорогою пролетіли круки і закрікали. Щось ніби урвалося у грудях Панасіхи. Она швидше пішла дорогою. Аж ось стрічає чоловіка з Чаплінців. „Дядечку!“ питає його Панасіха, „чи не бачили ви мого Івася, чи живий він? Чи нічого з ним не сталося? Голубе дядьку,“ і шарпнула його за рукав, „чи не знаєте часом?“ — „Господь з тобою, жінко! Який твій Івась, я не знаю. Може той, що втопив ся?“ — „Ох, мені лихо!“ скрикнула Панасіха й побігла. Хустка з голови спала, світа розвіялась, а Панасіха то підійде, то побіжить. Ось і Чаплінці. Задзвонили по мертвому. Панасіха здригнула. „Бже мій! се моєму Івасєви дзвонять! подумала бідна і ще швидше побігла. Минає млин, минає хаті і вбігає в двір до діда. „Тату, що ви зробили з моєю дитиною? Де мій Івась?“ — „Мамо!“ почувсь дитячий голос і Івась кинув ся до матері. Панасіха скрикнула, вхопила Івася і материні сльози закапали на біленьку дитячу голову.

4. Сльоза матері.

Біда в світі ділає ся,
Син матінки цурає ся.

„Йди си мамо, йди від мене,
Буду мати гості в себе;

Мої гості в кармазинці,
А ти, мамо, в курманінці,
Будуть кумі добірні
І сусіди богатії!

Пішла ма́ти блука́ючи,
Мі́сця собі́ шука́ючи,
Пішла ма́ти сте́женькою,
Зді́бала ся із донько́ю.

„Іду́, доню́, йду́ до тебе́,
Бу́ду ма́ти місце́ в тебе́?“

„Моя́, ма́мо, ти ми ми́ла,
Ко́ли сама́ нещасли́ва,
Ой лиху́ бо до́лю ма́ю,
Бу́де гі́рко, до́бре зна́ю.

„Бу́дем, доню́, заробля́ти,
Хлі́бом, со́лев догоджа́ти!“

Вда́рив грі́м в си́на хати́нку,
Уби́в жі́нку і дити́нку
І худобі́ полові́нку,
Поби́в кумі́ добі́рні
І сусі́ди богати́ї.
Ой пішо́в син блука́ючи,
Сво́ї ма́ми шука́ючи.

„Іди́, ма́мо, йди́ до мене́;
Бо без тебе́ ли́хо в мене́!
Вда́рив грі́м в мою́ хати́нку
Уби́в жі́нку і дити́нку
І худобі́ полові́нку,
Поби́в кумі́ добі́рні
І сусі́ди богати́ї.“

Ой не грім то, сїну, вдáрив,
Тотó мої сльóзи впáли,
Ой не грім то, сїну, не грім,
Мої сльóзи а твїй проклїн!“

5. Пáсочка.

Великóдного тїжня заблісли хатї білєнькими стїнами, як-би в білі сорочкї повбирались, тїлько одна малєнька хátка край селá стояла мóв-би сиротїна в бруднїй одежинї. В тїй хátцї жїла бїдна вдовїця, а попáвши в тяжкú недúгу не мала нїякої пóмочи крім свóго осьмилїтнього сїна школярика. Семенкó був дóбрий, послúшний і смїрний. Товáриші любїли єгó як рїдного брáта, а отєць духóвний і пан учїтель як свою рїдну дитїну. А мáти, ну про те нї що й казáти. Він бувáло як дївчина, і нáчине помїє і хворостú назбирає і корóвку догляне, скáзано, все зрóбить, на що тїлько єгó слабїх сил стáне. А упóравшись з робóтою, не відстúпить від мáтери. Онá бїдна лежїть на пóстелї, а він вóзьме кнїжочку, та як стáне читáти, та так ужé крáсно та склáдно, що мáмі здає ся мóв-би онá áнгела коло себе чýла. Оттáк він і сєго рáзу читáв, аж утомїв ся. На óстатку сказáв: „Мáмо, позáвтра вже велїкдень, а ми якї сьв́ята мáти бóдемо?“

Мáти поглянула на нєго, а рýсенї сльóзи стáли їй у очáх; бо їй жаль зробїло ся дóброї дитїни, котрїй не гóдна була справити сьвят, дóвго ожїданої утїхи. По хвїлї промóвила хóра: „Кобї, сїнку, Бог дав, абї я подúжала, а вже-би онó якóсь булó!“

І малóму закрутіли ся в очáх сльóзи, він хотїв такóж щось сказáти, колі тут хтось мигнúв попри

вікна. Семенко вийшов із хати і узяв свого шкільного товариша Василька, що прийшов був його відвідати. Поговорили вони дещо о школі, а відтак увійшли оба до хати. Тут побачив Василько, що в хаті якось сумно, ні вибілено, ні пасок не печуть, нічого а нічого не пригадує, що недалеко вже світле воскресіння Христове.

Ввійшли хлопці знов на двір а Василько питає: „Чому то у вас нічого не печуть?“

„А хто-ж,“ каже Семенко, „буде нам свята справляти, коли ми бідні, та ще й мати моя хора?“ Засумував ся Семенко та й Василькові жаль стало. Розійшли ся.

Прийшов Василько до дому, а його мати саме тоді паски з печі виймала. Василько поглянув на паски та й каже: „Мамо, а ви спекли мені пасочку?“

„А чого-ж би я на тебе, моя дитино, забула? Для кожного є пасочка, а ось твоя!“

„А, яка-ж вона krásна! Мамко, я їй собі такі тепер вб'ю.“

„Куди-ж їй подінеш? Я всі до комори занесу.“

„Ні, мамо л'юбки, позвольте, я своєю сам собі сховаю!“

„Про мене бері, лиш диві ся, не їж, бо то гріх!“

„Ні, мамо, я не їсти му . . .“

У великдень суботу прийшла до Василькової мами сусіда, подивити ся, як їй паски вдали ся. Господиня повела їй до комори, показала все печиво й додала, що найкрасша пасочка Василькова. „Ану, покажи нанашці!“

Василько почервонів, як бурак, стоїть і словечка не промовить. А коли мати почала домагатись, де

пасочка, сказа́в, що за́ніс є́ї Семенко́ви й опові́в, які то лю́ди бі́дні, що без є́го пасочки не ма́ли-б бу́ли вели́кодня.

„А чо́му-ж ти мені́ за́раз не сказа́в, що за́дума́в зро́бити з пасочко́ю?“

„Бо на́ш пан учи́тель навча́ли нас, що лі́ва рука́ не по́винна зна́ти, що пра́ва до́брого зро́бити.“

Ма́ти уці́лува́ла ми́лосе́рдну сво́ю дити́ну, навя́зала ці́лу скáтерть пасо́к, солони́ни, ковба́с та писано́к і післа́ла то Васи́льком бі́дній вдові́, а сама́ пішла́ у вели́ку ха́ту, вкля́кла перед обра́зами й мо́лила ся щі́ро за здо́рове сво́го до́брого Васи́лька та за па́на вчи́теля, що лю́дські ді́ти так кра́сно навча́є.

6. Сирота́.

Щасли́ві ви, у ко́го є	За ла́ску сю небе́сному
Ще ро́дичі жу́рливі,	Все вдя́чні бу́дьте, ді́ти,
Ні го́лоду, ні хо́лоду	І си́роту неща́снуну
Не зна́єте, щасли́ві.	Від ха́ти не гони́те!

7. До́брий бра́т.

У одно́го госпо́даря бу́ло ше́стеро ді́тий. Межи́ ними одна́ дівчи́нка бу́ла калі́ка на но́ги, що не мо́гла ні ходи́ти, ні сто́яти. Коли́ бува́ло брати́ і се́стри бі́гають забавля́ючись, то бі́дна Анні́чка сиди́ть сумна́. Ті́лько найста́рший бра́т Стефано́к жа́лував є́ї дуже́; сиді́в коло не́ї, розка́зував байки́ та казкі́, виті́сував для не́ї із де́рева різні забавкі́ й стара́в ся кі́лько мо́га, бі́дну калі́чку розвесели́ти. Бра́ти і се́стри сьмія́ли ся з не́го, що він не бі́гає з ними, а сиди́ть коло хо́рої; а́ле він не зва́жав на

їх насьмішки. „Стефанку,“ говорила й она єму нерáz, „не сиди все коло мене, йди бав ся, я тобі вже доста надокучила.“ Дóбрий братчик не відступав від неї; він був щасливий, коли міг єї розвеселити, а найбільшою нагородою було для не́го, коли она єму сказала: „Стефанку, ти такий дóбрий як а́нгел!“

На óстанку змилосердив ся Бог над бідною калічкою й забрав єї до себе. Ще на смéртній постелі дякувала она Стефанкови, що й тоді не відступав від неї, за єго дóбре сéрце.

По смéрти Аннічки Стефанко дуже сумував. Єго потішала тільки гáдка, що він для покійної був за́всєди дóбрим, на́коли тим д́ругим д́їтем було дуже жаль, що оні бідної хóрої сестрички не жалували, і ще з неї нерáz сьміяли ся.

8. Неділя.

Неділенько Бóжа,
Неділе владична,
Яка-ж ти у сьвітї
Сьвята́ та велічна!

Нарód ся збирає
До Бóжого до́му,
Подякувать щіро
Ісусу сьвято́му.

Бо ра́но в неділю
Христóс воскрес з грóбу,
Срта́давши за всіх нас
І всю на́шу злóбу.

Усліши нас, Бóже,
У тво́їй сьвятіни,
Щоб тво́ю неділю
Ми гідно сьвяті́ли.

Для то́го всі дзвóни
Урочі́сто гра́ють,
До цéркви сьвято́ї
Весь на́рід склика́ють.

Не рóзпустом д́иким,
Не ко́рчмов лука́вов,
А тим, що у честь нам,
А тобі на сла́ву.

9. Церковна азбука і молитви.

Азбука уживана в книгах церковних.

А	а	Ф	ф
Б	б	Х	х
В	в	Ѡ	Ѡ = от
Г	г	Ц	ц
Д	д	Ч	ч
Є	є = е (є)	Ш	ш
Ж	ж	Щ	щ
З	з = з з	Ъ	ъ не вимовляє ся
И	и = і (и)	Ы	ы = и
І	і = і	Ь	ь
К	к	Ѣ	Ѣ = ї (і)
Л	л	Є	є
М	м	Ю	ю
Н	н	Ѧ	Ѧ = о
О	о	Ѩ	Ѩ = я
П	п	Ѭ	Ѭ = я
Р	р	Ѧ	Ѧ = кс Ѧ = кс
С	с	Ѩ	Ѩ = пс Ѩ = пс
Т	т	Ѧ	Ѧ = фт (т. ф)
Ѧ	Ѧ = у	Ѧ	Ѧ = і (и) в.
Ѧ	Ѧ = у		

Молитви щоденні.

(У мові церковній.) Знає сьв. хрестá. (По руски.)

† Во іма Отцá, н Ёына, † В імá Отцá, і Сіна,
н свѣтáгѡ Дѣха, амінь. ѿ. і сьвятóго Дѣха, амінь. ѿ.

Молѣтва.

Моли́твами	свѣты́хъ	Моли́твами	свѣти́хъ
Отѣцъ	на́шихъ	отцѣв	на́шихъ
Господи		Господи	
Иисѣ	Хрѣстѣ,	Исѣе	Христѣ,
Бóже	нашъ,	Бóже	нашъ,
помі́луй	насъ.	помі́луй	насъ.

Молѣтва до сьв. Дѣха.

Сла́ва тебѣ́ Бóже нашъ,
сла́ва тебѣ́.

Царю́ небесный, Оутѣ-
шителю, Дѣше́ истины,
іже вездѣ́ сый, н вса
исполна́й, сокрови́ще бла-
гѣхъ, н жи́зни пода́телю,
прїиди́ н вселї́ся въ ны,
н очисти́ ны отъ вса́кїа
скверны, н спаси́, Бла́же,
дѣши́ на́ша.

Сла́ва тобі́, Бóже нашъ,
сла́ва тобі́.

Царю́ небесный, Утїши́-
телю, Дѣху́ правди, що
всю́ди єси́ і все наповня́-
єш, ска́рбе все́го добра́ і
житя́ пода́телю, прїиди́ і
всели́ ся в нас, і очисти́
нас від вся́кої скверни, і
спаси́, о Благїй, дѣши́
на́ші.

Трисьвятóв.

† Свѣтїй Бóже, свѣ-
тїй крѣпкїй, свѣтїй без-
смертний, помі́луй насъ. ѿ.

† Сьвѣтїй Бóже, сьвѣтїй
крѣпкий, сьвѣтїй безсмерт-
ний, помі́луй насъ. ѿ.

Славослóвіє малé.

Сла́ва Отцѣ́, н Ёи́нѣ,
н свѣтóмѣ Дѣхѣ́, н ны́нѣ
н прїисну́, н во вѣ́ки вѣ́-
кѡвѣ́, амінь.

Сла́ва Отцю́, і Сїну́, і
сьвѣтóму Дѣху́, і нї́нї і
безперестáнно, і по ві́ки
ві́чні, амінь.

Молїтва до сьв. Троїці.

Пресвѣта́а Троїце по-
ми́луй насъ, Го́споди очи-
сти грѣхѣ́и на́ша, Вла́дыко
прости́ беззако́нїа на́ша,
Свѣ́тый посѣти́ и исцѣ́ли
не́мощи на́ша, і́мене твоєгѡ́
ра́ди.

Го́споди поми́луй г. Сла́ва
Отцѣ́, и Сы́нѣ, и свѣ́томѣ́
Дѣ́хѣ́, и ны́нѣ́ и прі́снѡ, и
во вѣ́ки вѣ́кѡвѣ́х, амі́нь.

Пресвѣ́та Троїце по-
ми́луй насъ, Го́споди очисти́
грі́хї на́ші, Вла́дыко прости́
беззако́ня на́ші, Свѣ́тїй
відві́дай і́ ісцѣ́ли не́мочи
на́ші за-д́ля і́мени тво́го.

Го́споди поми́луй 3.
Сла́ва Отцю́ і́ Сї́ну і́
свѣ́тому Дѹ́ху, і́ ны́нї і́
безпереста́нно, і́ по ві́ки
ві́чні, амі́нь.

Молїтва Го́сподня.

О́тче нашъ, і́же еси́ на
небесѣ́хъ: да свѣ́титсѧ і́ма
твоє́; да прї́детъ ца́рствїе
твоє́; да вѣ́детъ во́ля твоѧ,
і́кѡ на небесї́х і́ на землї́х;
хлѣ́бъ нашъ насѣ́щный
даждь на́мъ днесѣ́; и оста́ви
на́мъ до́лги на́ша, і́акоже
и мы оста́вля́емъ должни-
кѡмъ на́шимъ; и не введи́
насъ во иску́шенїе; но изба́ви
насъ отъ лѣ́кавагѡ, амі́нь.

Го́споди поми́луй. вї.
Сла́ва Отцѣ́, и Сы́нѣ, и свѣ́-
то́мѣ́ Дѣ́хѣ́, и ны́нѣ́ и прі́снѡ
и во вѣ́ки вѣ́кѡвѣ́х, амі́нь.

О́тче нашъ, що́ еси́ на
небеса́х: най свѣ́титъ ся
і́мя твоє́; най прї́йде
ца́рство твоє́; най бу́де
во́ля твоѧ, як на не́бі́ так і́
на землї́; хлѣ́б наш насѹ́щ-
ний дай на́м сего́дня; і́
прости́ на́м довгі́ на́ші, як
і́ ми проща́емо довжни́ка́м
на́шим; і́ не введи́ насъ
у іску́шенє; но изба́ви насъ
від лука́вого, амі́нь.

Го́споди поми́луй. 12.
Сла́ва Отцю́, і́ Сї́ну, і́
свѣ́тому Дѹ́ху, і́ ны́нї і́
безпереста́нно і́ по ві́ки
ві́чні, амі́нь.

Поклін Ісусу Христу.

† Прїйдїте, поклонїмса
Царєви, на́шемꙋ Бóгꙋ.

† Прїйдїте, поклонїмса
и припадѣмꙋ Хрїстꙋ Царє-
ви на́шемꙋ Бóгꙋ.

† Прїйдїте, поклонїм-
са, и припадѣмꙋ самóмꙋ
Хрїстꙋ, Царєви и Бóгꙋ
на́шемꙋ.

† Прийдїте, поклонїм
ся Царєви, на́шому Бóгꙋ.

† Прийдїте, поклонїм
ся і припадїмо Христу
Царєви, на́шому Бóгꙋ.

† Прийдїте, поклонїм ся
і припадїмо перед самїм
Христóм, Царém і Бóгом
на́шим.

Псалом пятьдесятий.

Помі́луй ма́ Бóже по
вели́цѣй мї́лости твоє́й,
и по мнóжествѣ щедрóтѣ
твои́хъ очисти беззако́-
нїе моє́.

Найпáче омый ма́ отъ
беззако́нїа моєгò и отъ
грѣхà моєгò очисти ма́.

І́кѣм беззако́нїе моє́ азъ
знаю, и грѣхъ мой предо-
мно́ю єсть вѣ́нъ.

Тебѣ́ єди́номꙋ согрѣ-
ші́хъ, и лѣ́кавое предъ
тобóю сотвори́хъ: і́кѣм да
оправди́шиса въ словесѣ́хъ
твои́хъ, и повѣ́диши вна́гда
сѣ́дѣти ти.

Се́ во вѣ́ беззако́нїи́хъ
зача́тѣ є́смь, и во грѣ-
сѣ́хъ роди́ ма́ мати́ мо́я.

Помі́луй мене́ Бóже
по вели́кому милосѣ́рдію
тво́му, і по мнóжествꙋ
ласк твои́хъ очистї́ без-
зако́не моє́.

Найбї́льше обмий мене́
від беззако́ня мо́го, й від
гріха́ мо́го очистї́ мене́.

Бо беззако́не моє́ я
знаю, і грїх мій перед
мно́ю єсть в'одно.

Тобї́ єди́ному согрї́шив
я, і лука́ве перед тобóю
учинї́в, щоб оправди́в ся
ти в слова́х твои́х і по-
бї́дїв, коли́ бꙋдеш сꙋ́дже-
ний.

Се́ бо в беззако́нях
поча́в ся я і в грї́хах ро-
ди́ла мене́ мати́ мо́я.

Се бо істинѣ козлюбѣла
еси, безвѣстнаѣ и тайнаѣ
премудрости твоѣѣ явилѣ
ми еси.

Окропиши мѣ гисопомъ,
и очисти́ся, омиеши мѣ, и
паче снѣга оубѣлю́ся.

Гласъ моему́ да си ра-
достъ и веселіе: возра-
дуются кости смиренныѣ.

Отверти́ лице твоє отъ
грѣхъ моихъ, и всѣ без-
законїѣ мои́ очисти.

Сердце чисто созижди
въ мнѣ́ Бже, и доухъ правъ
обнови́ въ утробѣ́ моеѣ.

Не отвержи мене́ отъ
лица́ твоегѡ, и Духа
твоегѡ́ святѡгѡ́ не отими́
отъ мене́.

Воздаждь ми радость
спасенїѣ твоегѡ, и Духомъ
владычнымъ утверди́ мѣ.

Пачѣ́ беззаконныхъ по-
тѣмъ твоимъ и нечестивѣи
къ тебѣ́ обратѣ́тся.

Избави́ мѣ отъ кровей,
Бже, Бже спасенїѣ моего́;
возра́дуются́ языки мой
правдѣ́ твоѣѣ.

Се бо правду́ полюбѣв
еси, незвѣстні́ і утаєні́
рѣчи премудрости твоѣѣ
явив еси́ мені́.

Окропи́ менѣ́ гисопомъ
і очисти́ю ся, обмие́ш мене́,
і́ бѣльше́ снѣга́ убѣлю́ ся.

Слуху́ моему́ подаси́
радѣсть і веселіе́, і зра-
дуются́ кости упоко-
рені́.

Відверни́ лице́ твоє́ від
гріхівъ моїхъ, і всі́ безза-
коня мої́ очисти́.

Серце́ чисте́ сотвори́
въ мені́ Бже, і́ духа пра-
вого́ обнови́ у́ внутрі́
моїмъ.

Не відкинь мене́ від
лиця́ твого́, і́ Духа твого́
святѡго́ не відійми́ від
мене́.

Дай мені́ зновъ радѣсть
спасеня твого́, і́ Духомъ
владычнимъ утверди́ мене́.

Пока́жу беззаконнимъ
дорѡги твої́, і́ нечестиві́
до тебе́ навѣрнуть ся.

Избави́ мене́ від крива-
вих гріхівъ, Бже, Бже
спасеня́ моего́, і́ буде́ ра-
дуватись́ языкъ мій спра-
ведливості́ твої́й.

Господи, оустнѣ мои от-
вѣрзеши, и уста моѣ
возвѣстятъ хвалѣ твою.

Іѣкѣ аще вы восхотѣли
еси жертвы, даде выхъ
оубо: всесоженіѣ не благо-
волиши.

Жертва Божѣ духъ со-
крѣшенъ: сердце сокрѣшенно
и смиренно Божѣ не оуни-
чижитъ.

Оублажи Господи благо-
колѣніемъ твоимъ Сіѡна:
и да созидатся стѣны
Іерусалимскіѣ.

Тогда благоволиши жер-
твѣ правды, возношеніе и
всесожегаемаѣ: тогда воз-
ложатъ на олтарь твой
теляцъ.

Господи, губи моѣ о-
твори, і уста моѣ звістятъ
хвалу твою.

Бо як би ти схотѣв
жертви, то приніе би я
ѣї: але-ж палѣна жертва
не подобає ся тобі.

Жертва Богу духъ сокру-
шеній: сердцемъ сокруше-
нимъ і покірнимъ Богъ не
погордитъ.

Окрий Господи лааскою
твоєю Сіѡна: і най збу-
дуютъ ся мурі Брусалі-
мекі.

Тоді уподобаєш собі
жертву справедливости,
принеси і палені жертви:
тоді положать на олтаръ
твій тельцѣв.

Молѣтва покаянна.

Ослаби, остави, прости
Боже согрѣшеніѣ нашіѣ,
вѣльнаѣ и невѣльнаѣ, іже
єзъ словѣхъ и єзъ дѣлѣхъ, іже
єзъ вѣдѣній и невѣдѣній,
іже єзъ дни и єзъ ночи,
іже єзъ оумѣхъ и єзъ по-
мышленій; всѣѣ намъ про-
сти, іѣкѣ властѣхъ и чело-
вѣколюбцевъ.

Ослаби, остави, прости
Боже грѣхи нашіѣ, якими
провинили ми по волѣ і
по неволѣ, словомъ і дѣломъ,
свѣдомо і несвѣдомо,
в день і в ночи, умомъ і
мыслю; все намъ прости
якъ благій і чоловіко-
любець.

Молитви до пресв. Богородиці.

Богородице Дѣво, радійся обрѣдованна Маріє, Господь съ тобою: благословѣнна ты въ женѣхъ, и благословѣнъ плодъ чрева твоегѡ: ѡкѡ родила єси Христѣ Гпаса дѣшамъ нашимъ.

Достѡйно єсть ѡкѡ вѡистиннѡ, блажити тѣ Богородицѣ, присновлаженнѡю и пренепорѡчнѡю, и мѣтерь Бѡга нашегѡ. Честнѣйшѡю Херѡвѣмъ и славнѣйшѡю вєзъ сравнѣнѣа Сєрафѣмъ, вєзъ истѣвнѣа Бѡга Глѡва рѡждшѡю, сѡщѣю Богородицѣ тѣ величѣемъ.

Подъ твою мѣлость привѣгаємъ, Богородице Дѣво, молитвъ нашихъ не прѣзри въ скорбєхъ, но отъ вѣдъ избѣви насъ, єдина чѣстаа и благословѣннаа.

Прєславнаа приснодѣво Маріє, мѣти Христѣ Бѡга нашегѡ, прѣимѣи молитвы нашѣ, и донєси ѡ Гынѡ

Богородице Дѣво, витѣй ласками обдарѣна Маріє, Господь з тобою: благословѣнна Ти мѣж женѣми, і благословѣн плѣд животѣ твоегѡ: Ти бо родила єси Христѣ, Спаса душѣм нашимъ.

Достѡйне се дѣло на правду, славѣти Тебѣ Богородицѡю, все блаженнѡю і пречѣсту, і мѣтр Бѡга нашего, честнѣйшу від Хєрувѣмѣв і славнѣйшу без зрѣвнанѣя від Сєрафѣмѣв, що породила єси без зѣтлѣнѣя Бѡга-Слѡво, що дѣйствѡ єси Богородицєю, Тебѣ величѣемъ.

До твоегѡ милосѣрдѣя прибѣгаємъ, Богородице Дѣво, не погордѣи моливѣми нашими в журбѣхъ нашихъ, ѡлє вѣбавѣ нас від бѣд єдина чѣста і благословѣнна.

Прєславна Всєдѣво Маріє, мѣти Христѣ Бѡга нашего, прѣимѣи молитви нашѣ, і донєси їх Сѣнови

твоємъ и Бѣгъ нашѣмъ, да
спасѣтъ и просвѣтитъ тебѣ
радн дѣши наша.

твоему і Бѣгу нашому,
щобѣ спас і просвѣтивъ
за-для Тебѣ душі нашѣ.

Молѣтва до свв. Ангелѣв.

Всѣ небѣсныѣ сѣлы, свѣ-
тѣи Ангели и Архангели,
молюте Бѣга о насъ грѣш-
ныхъ.

Всѣ небѣснѣ сѣлы, свѣтѣи
Ангели і Архангели, мо-
лютъ Бѣга за насъ грѣш-
нихъ.

Молѣтва до всѣхъ Свѣтѣхъ.

Свѣтѣи славнѣи и всѣхвал-
нѣи Апѣстоли, Прорѣцы и
Мѣченицы, и всѣ Свѣтѣи
молюте Бѣга о насъ грѣш-
ныхъ.

Свѣтѣи славнѣи и всѣхвал-
нѣи Апѣстоли, Прорѣки і
Мѣченики і всѣ Свѣтѣи,
молютъ Бѣга за насъ грѣш-
нихъ.

Молѣтва до пресвв. Трѣицѣ.

Оуповѣнѣ моѣ Отѣцъ,
привѣжице моѣ Сынъ,
покрѣвъ мой Дѣхъ свѣ-
тѣй: Трѣице свѣтаѣ, слава
тебѣ.

Уповѣнѣ моѣ Отѣцъ,
прибѣжице моѣ Синъ, за-
стѣпникъ мѣй Духъ свѣтѣй:
Трѣице свѣтаѣ, слава Тобѣ.

Молѣтва мѣтарѣва.

Бѣже, мѣлостивъ вѣди
мнѣ грѣшномъ.

Бѣже очѣсти грѣхѣи моѣ,
и помѣлуй мѣ.

Бѣзъ числѣ согрѣшѣхъ,
простѣи мѣ Гѣсподи.

† Во імѣ Отцѣ, и Сына,
и свѣтагѣ Дѣхѣ, амѣнь. Ѣ.

Бѣже, мѣлостивимъ будѣ
менѣ грѣшному.

Бѣже, очѣсти грѣхѣи моѣ
і помѣлуй менѣ.

Бѣзъ числѣ согрѣшѣвъ я,
простѣи менѣ, Гѣсподи.

† В імѣ Отцѣ, і Сына
і свѣтагѣ Дѣхѣ, амѣнь. З.

10. Молїтва.

О а́нгеле храни́телю,	До Го́спода небесного,
Небесний мій дру́же,	До Бо́га свята́го,
Осоко́ти грі́шне ті́ло,	В Го́го царстві безконечнім
І доведі́ ду́шу	На ві́к ві́ки жи́ти
Від усе́го грі́ха, ли́ха,	З Херуві́ми, Серафі́ми
Від ко́жного зло́го	Свята́го хвали́ти.

11. Говори́ пва́вду!

„Ле́ську!“ ка́же та́то до ма́лого Оле́ксика, „бі́жи ско́рше до шко́ли; бо спі́знїш ся; а пан учи́тель бу́дуть гні́вати ся!“

Оле́ксик забра́в свої́ кни́жкі та́й побі́г. Але при дорóзї у одно́го чоло́віка рі́зали бара́на. Ле́сь був ці́кавий, як то бара́на рі́жуть, став і диві́в ся крі́зь плі́т, аж до́ки го́спода́р сам не ви́йшов та не нагна́в леда́чого хло́пця до шко́ли. „Ти що тут за́губи́в?“ ка́же, „ко́ли тебе́ пі́слали до шко́ли, то не лови́ гав по́їд плоти́, але пи́льну́й сво́ї дорóги!“

Прихо́дить Ле́сь до шко́ли, а тут у́же да́вно на́ука за́чала ся. „Де ти до тепе́р був?“ пита́в учи́тель.

„Та мене́ тепе́р лише́ що ві́рядили,“ ка́же Ле́сь, почервоні́вши як рак.

„А чи се пра́вда?“ пита́в учи́тель.

„Так!“ ка́же хло́пець та в плач.

Учи́тель не пита́в, що Ле́сь пла́че, але пі́слав по шко́лі сто́рожа до вго́ та́та. Ле́сїв оте́ць сказа́в сто́рожеви, що вча́сно ві́рядив хло́пця.

„Так?“ питає вчитель Лєся, „то ти неправду говориш?“

„Татку, па́не вчи́тель!“ про́сить ся Лєсь, „дару́йте мені́ сей раз, вже́ до́ки бу́ду, неправди не ска́жу.“

А́ле вчи́тель не дарува́в, замкнү́в Лєся по на́уці в шко́лі на сьмі́х усі́х хло́пців. А що́ вже він за те до́ма мав, про те й не ка́зати. До́вго му́сїв Лєсь опі́сля ході́ти до шко́ли під на́дзором ста́ршого хло́пця.

12. Мужик і русалка.

Мужик упусти́в соки́ру в рі́чку, сумний сів собі́ на бе́резі тай пла́че.

Русалка почу́ла, жаль їй зроби́лось мужика́. Она́ вінесла єму́ з рі́чки золоту́ соки́ру тай ка́же: „Чи се твоя́ соки́ра?“

Мужик ка́же: „Ні́, не моя́.“

Русалка вінесла дру́гу, срі́бну. Мужик знов ка́же: „Не моя́.“

Тоді́ русалка вінесла впу́щену соки́ру. Мужик ка́же: „Отсе́ моя́.“

Русалка подарува́ла мужикові́ усі́ три соки́ри за єго́ пра́вду.

До́ма мужик показав това́ришам соки́ри і вповів, як що́ бу́ло.

Ось оди́н мужик пвми́слив те-ж саме зроби́ти, пішо́в до рі́чки, на́рочно впу́стив сво́ю соки́ру, сів на бе́резі тай ні́би пла́че.

Русалка вінесла золоту́ соки́ру, тай питає: Чи се твоя́ соки́ра?

Мужик зрадів і закрича́в: „Моя́, моя́!“

Русалка не да́ла єму́ золоті́, тай єго́ вла́сної не відала єму́ за брехні́ю.

13. Скарб.

Був у нас чоловік Юхім. І все він про скарби балакав, все їх шукав. Отό й присніло ся єму одно́го ра́зу, що в лісі скарб лежить. Отό вже наш Юхім думає, як би єго знайти, і думка та не дає єму спокою. Та хибá-ж єго знайдеш, коли ліс такий великий. Та ще й те думає Юхім, що скарб так не дасть ся, треба якось ворожбі.

І був у нашого Юхіма кум коваль. Пішов він до не́го пора́дити ся, а той ї ка́же: „А що, куме, я тебе навчу́, тільки щоб і мені була́ части́на.“ А Юхім ка́же: „Що найду́, рівно поді́лимо на двох.“ Коваль тоді ка́же: „Гара́зд слухай же! Треба йти у ліс під Іва́на Купа́ла, тоді там па́пороть цвité. Ти зірви́ ту кві́тку та й ходи́ з не́ю, і вже той скарб то́бі обя́вить ся?“ — Юхім питає ся: „А як же він обя́вить ся?“ Ка́же коваль: „Скарб уся́ко обя́вляє ся, іноді сві́чкою, тоді треба ко́пати на тім місці́, а то ще мо́же яко́ю зьвіри́ною або лю́диною, або лісови́ком при́йде до те́бе. А ти, як побáчиш, що йде, не ляка́й ся, стій! А як тільки піді́йде, ти єго з усе́ї си́ли вдар по ли́ці та й скажи́: а́міль, а́міль, розпа́ди ся! Він і розпа́де ся грі́шми черві́нцями.“ — Зра́дів наш Юхім. „Доб́ре,“ ка́же, „так і зроби́ю“.

Отό надхо́дить Купа́ла. Пішов Юхім знов до коваля́, розпита́в ся, як і що треба робі́ти. У но́чі так перед пе́ршими півня́ми прийшо́в у ліс. Ходи́ть, диви́ть ся, чи не зацвité де па́пороть. Коваль ка́зав, що так як вогне́м зася́є. Жда́в, жда́в, не цвité. Сів він під дере́вом та й думає: А мо́же скарб сам

до мене прийде так саме, як у сні приходів? Сидів, сидів, сидів, нема нічого. Коли се вже так на свитанє чує, шелестить щось, лісом іде. Коли гляне, щось суне, зовсім такє, як лісовік. Припустив єго Юхім до себе блізде, та як лусне єго по лиці раз і другий, як зарепетує: „Аміль, аміль, розпадї ся!“ А той як закричить на него: „Чи ти здурів, чи що? Та се-ж я!“ А се, бач, коваль ждав, ждав Юхіма, а далі й подумав: А що як він увесь скарб собі забере? тай побіг у ліс подивити ся, чи знайшов Юхім скарб. А Юхім хоч скарбу не знайшов, так добре в лице аж двічі вдарив кума. А кум розсердив ся на Юхіма за се, і стали бити ся. Юхім кричить: „Сам же ти казав, що бий усякого, хто підійде, я й думав, що скарб.“ А коваль розсердив ся й собі кричить: „Я тебе навчу ліпше дивити ся.“

І побіли ся куми у досьвіта, скарбу не знайшли а з побітими лицами до дому поприходили.

14. Край дармоїдів.

Чи чули ви, добрі діти,
Десь далєко там край сьвіта
За високими горами,
За глибокими морями
Є край, мило в нєму жити
Бо нетрєба там робити
Й що лиш сєрце забажає,
Тобі хвилі вже і має.
Там хаті всі з колачів,
А плоті всі з ковбасів,
З медівників усі стріхи,
Золота там півні міхи.

Піва, меду і вина
Там течé цїла ріка,
Бéрби рóдять там грушкі,
Вісять на хобзі булкі.
Там в ставáх собі пливé
Ріба вже печéна, жде,
Щоб ти засягну́в рукóв,
Котру́ хоч, спожів здоров.
Як у нас ростé трава,
Так то росту́ть там що дня
Сіті з м'ясом галушкі,
Вареніці, пироги.
Там не трéба до млина
Нéсти зérно; бо мука
З нéба мóв-би сніг падé
І самá в коріто йде,
З пéчи лїзе як би миш
Вже готóвий хлїб і книш.
Там жарéні гóлубці
Прóсто в рот летять тобі,
Сéред нóчи й сéред дня
Приправлéне порося
З хрі́ном, на́чинков біж́ить,
Гóстрий н́иж в хребті́ стремі́ть,
Щоб собі́ ти відрубáв
На́йсмачн́іше й за́да́в.
В ко́ждій хáтї з свóлока
Мож вточ́ити молокá.
Як камі́не там леж́ить
Бріндз́і, мáсла й с́ира склад.
Чóботи і постол́і,
Пóяс, чéрес, кожух́і
Вісять, стрі́хов, лиш сяга́й

І харне́нько ся вбира́й!
З ове́ць во́вну не стрижу́ть,
Не пряду́ть та і не тчуть,
Сіра́к ши́є ся са́мій,
Чо́рний, сі́вий чи ря́бій.
Дармо́дам там житі́,
Як у Бо́га за двермі́;
Шко́да тільки, що сей рай
Неві́домий лю́дем край,
Бо хоть сьві́т увесь зійшли́,
То вго́ ще не найшли́.

15. Хто ся коли́ше, най ся коли́ше!

Одно́го бога́ча обда́рив Бог одно́ю одні́ською дити́ною, до́нечкою. Ро́дичі стра́шне є́ї песті́ли, не да́ли ві́трови на не́ї поду́ти, не то що; на все по́зволяли, чо́го тілько́ заба́гла, а вже́ щоб є́ї від чо́го відучи́ти, про те й бе́сїди не бу́ло. Ото́ як она́ ко́лисала ся дити́ною, так і опи́сля як ви́росла. Хо́дить бува́ло по дво́рі, гра́в ся, а ві́дти до ко́лиски й ко́лише ся. Ба й ви́ддавши́сь на дру́ге село́, ви́зла ко́лиску з собо́ю.

Ко́ли скінчи́ло ся весі́лє, беру́ть ся всі́ до робо́ти. Одні́ пішли́ в по́ле, дру́гі по́рають ся на дво́рі, све́круха ї́сти ва́рять, а неві́стка ко́лише ся.

Ко́ли при́йшло оби́дати, клі́че све́круха ї́сти, тай ка́же: „Хто ро́бив, най іде́ ї́сти, а хто ся ко́лише, най ся ко́лише!“ Посхо́дила ся че́лядь і всі́ до́машні, попо́или і знов ко́жде до сво́єї робо́ти, а неві́стка ко́лише ся.

При́йшла́ ве́чєра, све́круха знов як пе́рше клі́че ї́сти.

На другий день пішли знов усі до роботи, свекруха знов варить їсти, а невістка все колише ся. Аж вийшла свекруха по щось на двір, а в печі стало щось збігати. Невістка встала з коліски відсунула горщик та й знов у коліску. Входить свекруха а невістка питає: „Мамо, я відсунула горнець; чи се робота?“

„А так, робота, сінку, робота,“ каже свекруха.

Прийшов час обідати, свекруха знов кліче, як клікала: „Хто робить, най іде їсти, а хто ся колише, най ся колише. А тобі, доню, за те, що горнець відсунула, на лужку каші.“

Невістка з'їла ту лужку каші й так би ще їла, аж єї нема, а тут не дають.

На другий день пішла свекруха по воду, а невістка встала, позамітала хату, тай знов назад у коліску. Вернула свекруха, а невістка питає: „Мамо я позамітала хату, чи то робота?“

„А вже-ж робота, сінку,“ каже свекруха. Коли походились до обіду, дістала невістка вже місочку борщу.

Ще два дні колисала ся, а на третий встала, позамітала хату, помила начинє, ба просить свекруху, щоб їй ще яку роботу визначила, а коліску каже викинути на під.

А мати єї дома їсти не їла, спати не спала, все журила ся, що єї донечка робить, та що, коли не pozwолять колисати ся, розхоруже ся й мине ся дитина. Ледво діждала ся неділі, а в неділю раненько лагодить ся до доньки в гості. Приїздить, дивить ся, донька на подвір'ю, вибігає мамі на зустріч, здорова, весела.

В маму дух вступів, коли побачила доню таку щасливу. „А що ти, сінку, робиш? питає.“

„Нічó, матінко люба, здорова, колиска вже на поді, а й ви, коли йдете до хати, то беріть хоть дров; бо тут дурно їсти не дають.“

16. Будь послухний!

Одін госпóдар мав двох хлопців, Стефанка і Марка. Стефанко слухав свого тата за кожде слово, бо був розумний та знав, що отець своєю дитину ніколи на лихé не порадить, але все лиш на добре. Марка мусів батько аж сїлувати до послуху.

Нерáz бувало клічуть пусті хлопці Стефанка та Марка на вулицю грати ся. Обóх кортить піти, то-ж просять ся: „Татку, ми підемо на годинку з хлопцями побавити ся!“ — „Ні, сінку,“ каже тато „я вас мéжи пустóту не пускаю, грайте ся дома, коли маєте час та охóту.“ Стефанко зaráз послухав, а Марко бувало лиш дивить ся, абі тато де відвернув ся, тай шмигнэ на вулицю до пустіїв.

Раз побіг він знов до таких товаришів, ті й урадили піти до одного чоловіка в сад, грушкі рвати. Пішли, влізли в сад та на грушку. А чоловік із хати та до них: „А хто вам позволив рвати чужі грушкі, га?“ Хлопці засторопіли зóстраху, але чоловік зідрáв з усіх капелюшкі та шапочкі тай пустів простоволбєих домів, а що там дісталося Маркови, про те не питайте.

Нерáz бувало ще гірше, а вже найгірше пощастилось Маркови, як став парубком ходити на

танець. „Хлопці!“ на́казував ба́тько, „а́би ви мені́ ра́зом із ве́чером до́ма бу́ли, а в пия́тику не захо́дили; бо пия́тика чо́ловіка до до́брого ні́коли не веде́!“ Стефа́н за́всѣди слухав вітці́вського сло́ва; забави́ть ся, що забави́ть ся, а ко́ли со́нечко над за́хід, він у́же й до́ма собі́ ко́ло худі́бки, а Ма́рка не́ра́з і до пі́вночи не́ма.

Але раз умі́шав ся Ма́рко в сва́рку між пия́ниць. Сло́во по сло́ву, аж за́чала ся бі́йка, а оди́н пия́ниця як у́тяв Ма́рка па́лицею по о́ці, так е́му о́ко від ра́зу ві́текло, і він до се́годня слі́пий на оди́н о́ко. Так погос́тів Ма́рко за сві́й непослу́х.

17. Чистота.

Василько́, скóро ра́но вста́не, так не жде а́би є́го аж ма́ти умі́ла, а́ле вміє ся сам чи́стенько і то не лиш́е ру́ки і ли́це, а́ле й у́ха і ши́ю, на́віть рот ви́полоче, у́тре ся до́бре ручни́ком а відта́к во́зьме грéбінь і заче́ше ся гла́дко гладéнько.

І оді́ж Васи́лькова бу́ла за́всѣди чи́ста; бо він не ва́ляв ся в поро́хах, не ко́чав ся по землі́, як дру́гі розпу́стні хло́пці, а́ле хорони́в ся, а́би де не зава́ляти ся а́бо не обі́драти ся, бо знав, що не́ма ні́чого гидні́шого в сві́ті, як дити́на зама́щена та обі́драна.

Та ви гада́єте мо́же, що Васи́лько ні́чого не робі́в та тим то й чи́сто ходи́в? Ого́! Васи́лько бу́вало і бу́рянú коро́вці на́збирає і во́ликів по́пасє і подві́ре за́метє, а протó все чи́стенький хо́дить, як ко́ли-б він з це́ркви ті́лько ви́йшов; бо він зва́жав на ту при́повідку:

Хто чисто х́дить, три до́лі в́дить;
Одну́ до́лю: Бо́жу во́лю,
Дру́гу до́лю: на́висть лю́деку,
Тре́тю до́лю: сла́ву свѣ́тску.

Василько́ знав із кни́жки, що неха́рного і Бог не лю́бить і лю́ди нена́видять і всякі хорóби і різне плю́гавство му́чать що з нечистоти́ повста́є. Ось послухайте ті́лько, що я вам про дру́гого хло́пця Семенка́ опові́м.

Семенко́ був у тих ро́ках, що й Василько́, ходи́в так са́мо до шко́ли як і він, а́ле Семенко́ як при́йде до шко́ли, то ді́ти аж наля́кають ся, та́кий зама́щений та обша́рпаний. Учи́тель не да́є єму́ на́віть між дру́гими ді́тьми сі́сти, а́ле садові́ть єго́ окре́мо від усе́х в оста́тню ла́вку. Ото́ со́ром! Василька́-ж усе́м ді́тем за прі́мір ставля́ли і вчи́тель і паноте́ць мовля́чі: „Ади́ть ді́ти, а́бі, ви мені́ ве́с так чи́сто ходи́ли, як Василько́.“

18. Чужо́го не кива́й!

Мали́й Юрко́ вчив ся ду́же ду́бре, а ба́тько купи́в єму́ за то но́жик, скла́даний з рого́вими черенка́ми. Товари́ш Юрка́, Павлі́к, побачи́в той но́жик у ла́вці та́й укра́в єго́. Прино́сить він той но́жик до до́му та́й став ним щось струга́ти, а коли́ наді́шпов єго́ оте́ць, захова́в єго́ шви́дко. А́ле ба́тько пізна́в, що хло́пець щось захова́в і ду́же почервони́в. Найшо́в та́то но́жик і ма́ло по ма́лу до́відав ся, ві́дки він у Павлика́ взяв ся.

„Я,“ ка́же Павлі́к плачу́чі, „ви́ддам єго́ за́втра Ю́ркови.“

„Ні́, іди́, та за́раз та́кі ви́днесі́!“ наказа́в ба́тько.

Хлопець мусів зі встідом пожити віднести. А кільки то сорому набрав ся він у школі! Ніхто не хотів з ним ні сидіти, ні бавити ся. Всі стереглись від него як від вогню. А скоро кому що пропаде, так зараз було на него спихають, злодієм називають, трусять а дома ще й карають. Гірко відпокутував Павло своє лікарство й зарік ся не рушати нічого чужого.

19. Казка про лідову і бабину дочку.

І. Дідова дочка.

Був собі дід та баба. Дід мав дочку, тай баба мала дочку. Дуже баба не любила дідової дочки, сказано, як мачуха. Тай діги між собою часто бють ся, звичайно як зведенята. Отó й почала баба дідови гризти голову що дня: „Веди свою дочку, куди хоч, а щоб она дома не була!“ Отó нічо було робити дідови, треба весті, хоч і жаль. От зібрались і пішли, і зайшли у великий ліс. Отó дочка дідови й каже: „Заверніть ся, тату, до дому, я й сама підю.“ — „Добре,“ каже дід попрощав ся й завернув ся плачучи, а дівчина пішла собі.

Отó іде та йде дуже великим лісом, коли стоїть яблінка така заросла буряном, що й не видно, тай каже: „Дівонько, голубонько, обчисть мене, я тобі у великій пригоді стану.“ От дідова дочка закотила рукави, обчистила, обполóла і пісочком обсіпала. Яблінка подякувала. Дівчина пішла своєю дорогою.

Отó схотілось їй піти. Она зайшла до керниці, а керничка й говорить: „Дівонько, голубонько, обчисть

менé, я тобі у великій пригоді ста́ну.“ От дівчина обчисти́ла і пісочком обсе́пала. Кернічка їй подякувала, она́ пішла да́льше.

Коли́ біжи́ть така́ пога́на соба́ка, що́ страх, та́й ка́же: „Діво́нько, голу́бонько, обчи́сть мене́, обми́й мене́ я тобі у великій пригоді ста́ну. От дівчина заходи́лась, обчисти́ла, обми́ла. Соба́ка сказа́ла: „Спаси́бі, діво́нько!“ Она́ пішла да́лі.

Коли́ стои́ть піч така́ облупана, а коло не́ї глі́на лежи́ть. Ото́ і ка́же она́: „Діво́нько, голу́бонько, обчи́сть мене́, обма́ж мене́! Я тобі у великій пригоді ста́ну.“ От дівчина заміси́ла глі́ну, полі́зла в піч, обчисти́ла, обма́зала, піч їй подякувала, дівчина пішла да́лі.

Ото́ іде́ та йде́, зустріча́є є́ї жі́нка та́й ка́же: „Помага́й Біг тобі, дівчи́но!“ — Дівчина відказа́ла: „До́бре здо́рове!“ — „Куди́ ти йдеш, дівчи́но?“ пита́є жі́нка. А дівчина ка́же: „Іду́, ті́точко, щоб де наня́ти ся.“ — „Найми́сь у мене́!“ сказа́ла жі́нка. — „До́бре, найму́сь,“ відказа́ла дівчина. — „У мене́ не вели́ке ді́ло; аби́ ти вмі́ла зроби́ти, шо́ я ска́жу.“ — „А чо́му-ж не з’у́мію?“ ка́же дівчина, „раз мені́ пока́жете, паніма́тко, а дру́гий і сама́ зна́ти му.“

Ото́ прийшли́ до до́му, де та жі́нка жи́ла. От жі́нка й ка́же: „Ось що́, дівчи́но, отсе́ тобі кітлі́, то ти ра́но і в ве́чер нагрі́й окро́пи, ви́лий у корі́то і му́ки туди́ усе́йп і заміша́й, ті́лько гляди́, щоб не горя́че бу́ло, лишé тепле́ньке, та не би́й ся, що́ не побáчиш, що́ не почу́єш. Ста́нь на поро́зі, дві́чи сві́сни, то до те́бе позлі́зають ся га́діюки, ящі́ркі, жа́би і ве́який зьві́р; ти нагоду́й їх, то оні́ порозла́зять ся, куди́ кому́ тре́ба.“ — Дівчина сказа́ла: „До́бре, паніма́тко, так буду́ робі́ти, як ви мене́ навчи́ли.“

І так цілий рік дідова дочка там служила і робила те, що їй господиня казала. А як кінчився рік, то та жінка каже дівчині: „Ось що дівчино; отсе уже сьогодні тобі рік, як ти у мене; коли хочеш, то й другий будь, а не хочеш, то як хочеш; ти мені добре робила, спасібі тобі нехай тобі Бог помагає на все добре!“

Дівчина подякувала за хліб, сіль і за все й сказала: „Хочу до дому, спасібі вам паніматко!“ Газдиня каже їй: „Підій-ж і вибери, якогось хочеш, коня і воза!“ А сама наготувала їй повнісіньку скриню всякого добра і дала їй і випроводила у ліс ту дівчину; тоді попрощалась, сама вернулася до дому, а дівчина поїхала собі, хвалячи Бога.

Отό їде дідова дочка попри ту піч, що она вї, мазала, коли гляне, аж повнісінька піч колачів. От піч і каже: „Дівонько, голубонько, на тобі отей колачі за те, що ти мене приборала; спасібі тобі!“ Дівчина подякувала, а колачі так і посунули у візок, піч заслонилась а дівчина поїхала далі.

Отό їде та їде, коли дивить ся, аж біжить собака і несе намисто добре, товсте та гарне. Отό тільки що прибігла до возика, та й каже: „На тобі, дівонько голубонько, за те, що ти мені у великій пригоді стала!“ Дівчина узяла й подякувала й поїхала далі, радіючи.

Отό їде і так їй схотілось піти що Господи! От подумала: „Заїду до тої кернички, що я чистила, то може там напію ся.“ Заїхала, дивить ся, аж повнісінька керничка воді, аж через верх ле ся, а коло неї стоїть золота барілочка і кўхлик. Стала та дівчина піти, аж не вода то, а вино, і таке добре, що з роду такого не піла. От набрала повніську барілку до дому, та й кўхлик не забула. Поїхала далі.

Коли стоїть яблінка, і така хороша, що не можна й сказати; на ній яблучка срібні та золоті. Отό яблінка й каже: „Дівонько, голубонько, на тобі єї яблучка за те, що ти мене обчистила.“ Дівчина сказала: „Спасібі!“ тай підїхала під яблінку, а яблучка так і посипались у візок.

Отό приїхала та дівчина до дому тай кліче: „Тату, ідїть забирайте добрό!“ От вийшов дід із хати, дивить ся, аж дочка єго; він зрадїв, побіг до неї тай каже: „Де-ж ти, дочко, була?“ — „Служїла, тату, каже дочка, „ось що заслужїла.“ А добра-ж то повнієнький віз, ще й намісто товстє. Стали зносити; то гярне, а то ще крāsше.

II. Бабина дочка.

Отό побачила баба, що дїдова дочка навєзла тїлько всякої всячинї і напала на дїда: „Ведї, тай ведї і мою дитїну, кудї своєю водїв.“ Отό як докучила дїдови що дня се кажучї, то він сказав: „Нехайї убирає ся, поведї.“

Отό попрощались і пішов дід із бабиною дочкою. Зайшли в лїс, дід і каже: „Ідї ти, дочко, а я завєрнусь до дому.“ — „Добре,“ каже бабина дочка, і розійшли ся; дівчина у лїс пішла, а батько до дому.

Отό іде бабина дочка великим лїсом, коли стоїть яблінка тай каже: „Дівонько, голубонько, обчисть мене, то я тобі у великій пригодї стану.“ Дівчина відказала: „Отсе, зараз такї, буду рўки валяти. Ніколи менї!“

От іде бабина дочка далї, коли стоїть кернічка, така заросла, тай каже: „Дівонько, голубонько, об-

чість менé, я тобі у великій пригódі стану.“ — „Отсé лихá годіна із вашим чищенєм! Мені треба йти скорéнько!“ тай пішла.

Отó іде попри ту піч а та ка́же: „Дівонько голубонько, обмáж менé, я тобі у великій пригódі стану.“ — „Та нехай тебе хто іньший ма́же не я!“ сказала ба́бина дочка сердита і пішла дáльше.

Коли біжítь собáка така погáна, що гідко й глянути, та: „Дівонько, голубонько, обчість менé, обмий менé, я тобі в великій пригódі стану!“ Дівчина поглянула тай ка́же: „А ціба, погáна, не дiждеш ти тóго, щоб я коло тебе рúки мастíла,“ і пішла дáлі лаючи.

Отó зустрічає єї та самá жінка, що дiдова дочка у неї служíла, тай ка́же: „Здорóва бу́ла, дiвчино.“ — Дiвчина відказáла: „Дóбре здорóве, тiточко!“ — „Куди ти йдеш?“ спитáлась жінка. А ба́бина дочка ка́же: „Та йду наймáтись, тiточко.“ — А жінка ка́же: „Наймiсь у мéне, дiвчино.“ — „Дóбре, тiтко,“ ка́же дiвчина, „а якé-ж у вас дiло!“ — „Та невелике, дóчко, абi ти зумiла робiти,“ сказáла жінка. — „А чомý не зумiю?“ відказáла дiвчина, „ви менi раз розкажiть, а на дрúгий самá знáти му.“ — „Ось що, дiвчино,“ ка́же жінка, „яка тво́я робóта! Отсé тобі кiтлi, рáно i вéчер нагрiй окрóпи, та не горячі, теплénькi тiльки, вилий у корiто, замiшай мукóю, тодi стань на порóзi двiчи свiсени, тiльки не бiй ся, то до тебе позлiзають ся всякi звiри, i гáдини i жаби, та наїдáть ся й порозлázать ся, куди якiй треба. А що, зумiєш так зробiти?“ — „Зумiю.“ відказáла дiвчина.

Отó поторгувáлись, а у вéчер ба́бина дочка затопiла в печi, пристáвила окрóпи, а як закипiли,

мов грім заgrimів, тоді дівчина набрала борошна мірку і всипала туди, тай замішала не пішло, а лемішку, тай висипала у коріто, сама стала на порозі й свиснула двічі. От приїззли гадюки, жаби, ящірки і всякий звів. Отó кожде до коріта, ухватить та й виверне ся. І так усі чісто попекались.

Тоді бабина дочка бачить що всі понаїдались і повивертались та й не встають, та пішла до газдині та й каже: „Що се у вас, панімátko, така чудна худоба, що наїлись та полягали й не встають.“ — „Як не встають?“ крикнула жінка з переляку та стрімголов на двір. Побачила, що не живі, ухвати́лась за голову та в крик: „Ох Бóже мій! Що ти нароби́ла? Ти їх попе́кла!“ От ла́яла й плакала, та нічо́го не помогло́. Потім посклада́ла печеню́ й замкну́ла. А як кінчив ся бабиний дочці́ рік, то она́ да́ла коня́ шолудівoгo, віз полóманий, поста́вила скрі́ню з гадю́ками печени́ми і ви́провадила у ліс.

От поїхала бабина дочка до до́му, не зна́є, що ма́тери везе́, радіючи, що бу́де те, що й у дідово́й дочкі́.

Отó доїзджáє до то́ї керні́чки і дуже їй схоті́ло ся піти. Она́ туди́ стрімголов кину́лась, а керні́чка закри́ла ся тай ка́же: „Е, дівонько, голубонько, не хоті́ла в пригóді ста́ти, мене́ обчи́стити, то не будеш і води́ піти.“ Запла́кала дівчина тай поїхала да́лі.

Отó доїзджáє до яблiнки, а на ній по́вно яблук, та такі́ га́рні, срі́бні та золоті́. От она́ ка́же собі́: „Піду́, хоч яблучок стрясу́, ма́тери гості́нця повезу́.“ Та тільки́ підпла́, а яблучка скі́к у го́ру на самий вершо́чок, а яблiнка ка́же: „Е, дівонько голубонько,

не хотіла менé прибрáти, не будéш з мéне яблучок зривáти. Заплакала ба́бина дочка́ й поїхала дáльше.

Коли дівить ся аж біжить соба́ка й несе́ на шійí на́мисто хоро́ше. Кинулась дівчина за то́ю соба́кою, щоб відняти на́мисто, а соба́ка ка́же: „Е, дівонько голубонько, не хотіла мені́ в приго́ді ста́ти, не будéш від мéне і на́миста бра́ти!“ тай побігла собі́. А ба́бина дочка́ заплакала й поїхала до́мів.

Отó приїхала у двір до ба́тька тай кричіть: „Іді́дь, та́ту, бері́ть добро!“ Дід і ба́ба вибігли з ха́ти, дівлять ся, аж дочка́ приїхала. Дуже обо́в зраді́ли, ухваті́ли є́ї в ха́ту, внесли і скрі́ню. Як відчині́ли, дівлять ся, аж там самі́ жа́би, гадю́ки. Оні́ в крик: „Дóчко, що се таке?“ бо й поляка́лись обо́в. Тоді́ ба́бина дочка́ ста́ла розка́зувати, що їй лучи́лось, а ба́ба з ді́дом слуха́ють. А як опові́ла она́ все те, то ба́ба сказа́ла, жа́луючи: „Мабу́ть твоя́ така до́ля, що куди́ не підéш, то золоті́ ве́рби росту́ть! Сиди́ лі́пше до́ма! Та добра́ вривéзла, а ти гадю́к принéсла; ще сла́ва Бо́гу, що хоч жива́ прийшла.“

20. Послóвиці.

Аби́ лі́ха не зна́ти, тре́ба свої́м плуго́м та на свої́й ніві́ ора́ти.

Батькі́вске сло́во не мине́, на дні́ мо́ря діста́не.

Від ді́ла голова́ бі́ла.

Голова́ в квітка́х, а но́ги в рі́пяхах.

Га́здіння! со́рок грядо́к, одна́ діння.

Де госпо́дар не хóдить, там нівка́ не ро́дить.

Ет, перелива́є з пу́стого в поро́жне!

Журба́ плуго́м по се́рцю оре́.

За науку поцілуй у руку!

І дома не лиши, і в ліс не бери.

Коли дитини не навчиш в пелёнках, не навчиш і в подушках.

Ліпше без вечёрі лягати та без довгів уставати.

Мати рве пазуху збираючи, а діти відбираючи.

На Бóга складай ся, розуму тримай ся!

Очи правду кажуть.

Полюбй гіреньке, а буде солодёнке.

Рад би косити, нема комy косу носити.

Слова полóва, а пра́ця діво.

Треба знати, де що сказа́ти.

Умі́в бра́ти, умі́й і верта́ти.

Філосо́ф! а коня́ в хаму́т не вмі́є запрягти́.

Хто ба́тька не шану́є, той собі́ пекло готу́є.

Цікаві́ ско́ро ста́ріють ся.

Чужа́ сорочка не грі́є.

Шануй ба́тька й Бóга, буде тобі́ всюди доро́га.

Що мені́ нині́, то тобі́ за́втра.

Є́ молоко́, буде́ і горня́тко.

Їж, та й на за́втра вріж.

Юрцьо́ дарму́є, Юрко́ голоду́є.

Як хто ро́бить, так є́му́ і ро́дить.

21. Желання.

а. (мáтери.)

Нене́чко моя́ рідне́нка!

Як побáчу де дити́ну,

Що є́ї лиши́ла не́нька.

Що нї́ кому́ сироти́ну

Приоді́ти, на́корми́ти,

Розчеса́ти голово́ньку,

Личенько блідé уміти,
Ні з ким̑ зайти в розмовоньку,
Ні ко́жу приголубіти,
Утёрти слюзу́ із о́ка,
Пора́дити, научи́ти,
Що яка́ земля́ ширóка,
Їй нема́ доко́ла ма́ми;
Тоді́ ру́ки я підно́шу
Д Бо́гу й щі́рими слова́ми
Від не́го лиш ті́лько про́шу,
Щоб він Вам, любéзна не́не,
Дав прожити ме́жи на́ми,
Щоб поті́ху Ви із ме́не
Ма́ли пі́зними рока́ми.

б. (ба́тькови.)

Я мали́й (мала́) і ма́ло зна́ю,
Тож і ко́ротно́ жа́лаю,
Щоб Ви, ба́течку, літ мно́го
Ме́жи на́ми ще прожи́ли,
Не зазна́ли го́ря злого́,
Щоб крі́пнів Бог Ва́ші сі́ли
Нам на ща́стє, Вам на ра́дість,
Щоб підпо́ров в пі́зну ста́рість
Ми могли́ для Вас ся ста́ти,
Ва́шу щі́рість Вам відда́ти.

Відділ II.

Природопісь.

22. Чиє все на світі.

Вийду рано, чи то в вечер
На горбóчок, ста́ну,
Погада́ю, подума́ю
І во́кру́г погля́ну.
Що-ж побáчу? — Кра́сну зе́млю,
На ній чу́дні твóри:
Бистротéчні на́ші рі́ки,
Тéмний лїс і го́ри. —
І розгля́нувши́сь в приро́ді
Ду́мка насувáєсь:
О, чиє то все, що ба́чу,
Над чим со́нце грає?
О чи́ї ті б́стрі рі́ки,
Що шумя́ть скала́ми?
А чи́ї лані́, поля́ ті
З жу́том, пше́ниця́ми?
О чи́ї то сте́пи, до́ли
І чиє то мо́ре?
А чи́ї ті лелі́йові
Висо́кії го́ри?
Се́ла і міста́ чи́ї то?
Пе́стрії горóди?

*Не́бо і землі́? Чи́є то
Ді́ло, всі́ ті пло́ди?
А в лі́сах зві́р ди́кий?
І чи́ї ті пта́шки,
Га́ди, ри́ба і ма́ленькі
Ті му́шки, кома́шки?
Міся́ченько чий, а зо́рі,
Со́нечко ясне́нке?
Чолові́к чий, ста́рець сі́вий
І дитя́ ма́леньке? —
Все то, все то ді́ло Бо́же!
Все то Ёго́ си́ла
Все́могу́ча із ні́чого
Сло́вом сотво́рила.*

23. Кі́тка.

Кі́тка хоть ха́тня зві́рина, то хи́жа. Бува́ють
ко́ти бі́лі, чо́рні, рябі́. О́чи у кі́тки мов два зеле́ні
о́гники свѣ́тять ся в те́мній ха́ті. У де́нь їх зні́ці
звужу́ють ся, а в но́чі більша́ють, і від то́го кі́тка
до́бре ба́чить но́чю. Чу́є кі́тка тако́ж до́бре; як
ті́лько миш де заскребе́, так она́ і насторо́жить у́ха.
Вели́ку їй по́міч на охóті за ми́шами пода́ють ма́ленькі
подушечкі́ на лапка́х, ме́жи котрі́ми хова́є свої́ кі́гті,
як тре́ба бува́є нішком підкра́стись до ми́ши, щоб
она́ не чу́ла. Ще ма́ленькою она́ вчи́ть ся лови́ти
ми́ши. Уся́кому приході́ло ся ба́чити, як котеня́
ло́вить свій хві́ст, або перекида́є яку́ небу́дь трі́ску,
немóв тотá ті́ка́є, а она́ є́ї хо́че пійма́ти. Лю́бить
кі́тка ла́зити по даху́ та по дерева́х, шука́ючи яко́го
воро́бця́ або дру́гої дрі́бної пті́ці, котра́ тако́ж не-
рі́дко перепада́є їй на по́живу. Отсі́м вже кі́тка

роби́ть чолові́кови вели́ку шко́ду; бо ма́ленькі пта́хи зводять зо сьві́та сі́лу гусе́ниць шко́дливих уся́кій рості́ні. Як ласти́ть ся кі́тка до чолові́ка, то ня́вкає, та кива́є хвостом. Живе́ она́ з 15 ро́ків а як наста́не пора́ гіну́ти, то хова́є ся куди́ небу́дь, щоб ніхто́ не ба́чив і там гі́не. Котя́та ро́дять ся слі́пі й про́виджують аж 9го дня. Ста́рий кіт не ра́до ло́вить ми́ши.

24. Кіт і лис.

Раз кіт і лис пішли собі в дорóгу,
А у дорóзї, бач, бала́кає ся мнóго
Пусто́го й че́много. — „От,“ ка́же кіт,
„Лука́вий нині́, бра́те, сьві́т!
Куди́ нї ру́шиш ся, усе́ тревóга;
Там пси, там пугачі́, та зно́ву со́ви,
Що го́ді вийти́ й за порі́г,
Аби́ тебе́ хто бу́дь не перебі́г.
Я лиш гада́ю: От на прі́мір ми
Ще в лі́тї, не се́ред зимі́
Мандру́ємо собі́ здоро́ві,
А мо́же-ж зна́ти хто, чи там з дібро́ви
На нас вже не леті́ть пів ко́пи пе́ів?“
„Неха́й леті́ть, ко́би лиш я здоро́в!“
Сьмі́є ся лис, — „у мо́йї се голо́вці
Є́ ті́лько фі́глі́в, ті́лько шту́к,
Що я не бо́ю ся ні пе́йскі́в та ні ло́вців
Та ні стрі́льця́ пога́них рук.
А ти, небо́же ко́те?“ —
„Я одну́
Одні́сіньку лиш шту́чку, зна́ю.“
„Ха, ха, ха, ха!“ зарего́та́в ся лис,
„Одну́ лиш шту́чку, ко́цуре — небо́же?
Що ся одна́ то́бі помо́же?

Від мене, небора́че, вчись

Усіх тих штук що німи сьвіт ся дурить!

Але з одно́в . . . се Хіміні лиш ку́ри!“

Але ще се́го лис не доповів,

Як з ліса вибігає ла́я псів,

Кіт дра́ла за́раз дав на ду́ба,

А з ліса вже й здойма́ють шу́бу, —

Не шту́ка, хло́пче, сто штук зна́ти,

А шту́ка є, з одної́ користа́ти.

25. Коро́ва і віл.

Реву́ть коро́ви, аж луна́ йде по селу́ й від-
клика́єсь їх го́лос у дібро́ві. Се коро́ви й руді́, і сі́рі,
і чо́рні, і рябі́ поверта́ють із па́ші до до́му. Весело́
іду́ть вони́, ніби ра́ді, що полуденна спе́ка зміни́лась
вечі́рним холо́дком. Оно́ і не дивно́; бо вже до них
не присі́кає ся о́вад і іньша ко́машня́; не тре́ба
відма́хуватись до́вгим та гнучкі́м хвостом з кі́тицею
на кінці́, не тре́ба трясти́ голово́ю і поводи́ти у́хами,
що мов схова́лись за рога́ми. Яко́сь ласка́во гляда́ть
їх вели́кі, кру́глі та чо́рні як ву́голь очі. Іде́ собі
худоба́, румига́є та ино́ді ля́скає ра́тицями. Клі́чуть
господи́ні свої́ коро́ви. Ско́ком вбіга́ють коро́ви
на сей кли́к і зви́кло му́кають, просячи́ вечери́; сї́на,
солóми, трави́ або пї́йла. Та й як же їх не нагодува́ти,
коли́ оні́ за се щі́ро платя́ть моло́ком, з котро́го
є смета́на, сир, і ма́сло. Молоко́ лі́том селяни́нови
пе́рша припра́ва до їди́; бо мя́са рідко́ бува́є на селі́.
Не ду́рно-ж ка́жуть: „Тру́дно лі́том без коро́ви, як
зимо́ю без кожуха́,“ або у́ Петро́вку, дою́чи коро́ви,
прика́зують, щоб коро́ва сто́яла та бага́то моло́ка
дава́ла.

У великій пригоді стає корова хліборобови, коли треба гноїти землю, щоб земля була більш родючою. А на Поділю, як де, корови навіть у ярмі ходять, мов волі. Від того-ж то й кажуть про бідолашну людину: „Нещасна, мов подільська корова!“ І справді, що вже за молоко, з тої корови, що мусить усе робити як віл. Гине її сила в тяжкій праці і молока меншає. Як корова постаріє ся і перестане давати молока, то її ріжуть. М'ясо їдять, з шерsti роблять повсть, а з шкіри чоботи, реміне і такє інше.

Навіть кісткі, роги і ратиці не пропадають. Кісткі ідуть до цуковарні, а з рогів, ратиць та обрізків шкір виварюють карук; з рогів роблять ще й гребінці і пуговиці.

Загадка: Котрі рови дають молока!

26. Мовчи, язичку, будеш їсти кашку!

В стаїні два волі стояли
І з собою розмовляли.
Один каже: „Рідний брате,
Побратіме мій рогатий,
Сего року ми зазнаєм,
Що то голод, повмираєм:
Їсти гей дають нам мало,
Щоб до плуга цаші стало! —
— Не журі ся, милий брате,
Побратіме мій рогатий,
Не загинем, не зазнаєм
Голоду, солóми маєм
Доброї; бо молотили
Дуже млаво і лишили

Зёрна мно́го, то нас зба́вить
Та від сме́рти лука́вої.“ —
Вчу́в га́зда, отсё́ розмо́ву
І сказа́в, щоби́ на но́во
Ту соло́му мо́лотіли
І зеренця́ не лиши́ли,
Так ся й ста́ло. А рога́тим,
Соло́му пу́сту кида́ють. —
Су́мно бі́дні руми́гають.

27. Ластівка.

Павлу́ньо спосте́ріг був на ха́ті під стрі́хою
гніздо́чко, але оно́ було́ пу́сте, та́й місця́ми попе́б-
ване. Він хоті́в уже́ е́го розібра́ти й ски́нути, але
оте́ць заборони́в е́му; „Най, то гніздо́ ласті́вок,
з весно́ю поверну́ть ті ми́лі пта́шки наза́д до не́го.“

Павлу́ньо ча́сто спо́гляда́в від тепе́р на се гніздо́,
дожида́ючи ми́лих го́стий. І спра́вді одної́ дні́ни при-
леті́ли дві ласті́вочки, усе́ли на ті́м гніздо́чку, щось
із собо́ю щебетали́, ніби на́раджували́сь і де́сь від-
леті́ли. По хви́лі верну́ли з шма́точками ма́гкого
болота́ на ні́жках. Тим боло́том ви́ліпили гніздо́
з ве́рха із сере́дини, понано́сили до не́го во́лося,
ше́рсти і пі́ря, та ви́стелили ні́ми сво́ю хати́ночку
ма́гко́нко, вигі́днё́нко.

Тепе́р зне́сла самі́чка 6 бі́лєньких як сні́г яєчо́к
і сиді́ла на них неру́шивши́сь зо дві неде́лі. За той
час са́мчик лі́та́в весь де́нь за всі́кими ко́ма́хами по
всі́м усю́дам, лови́в їх пи́льно і ква́пно, та году́ва́в
ні́ми самі́чку й себе́. В кінці́ ви́клювали́сь ласті́вята
й ста́ли за́раз пи́щати за їдо́ю, розтво́ряючи ши́ро́ко
сво́ї пісочки. Ба́тько й ма́ти носі́ли й носі́ли шкі́дні

комахи неперестанно від раннього ранку до вечера й не могли наситити ними зажерливих діток. „Правду казали пан учитель,“ — погадав собі Павлуньо, приглядаючись всім, — „що ластівки вельми корисні чоловікови; бо нищать безліч шкідливих та вразливих мух, молів та інших комарів а навіть і хрущів і т. п.“

По дальших 2 неділях стали літати вже й молоді; але родичі ще й тоді годують їх якийсь час; бо ловити літаючі комахи, се річ не легка, треба за ними в погідні дні літати високо—високо, а підчас непогоди попри саму землю, за комарами саме понад водою, за овадами-ж попри стіни хат, ба й у стайні. До такої праці дав Бог сій пташині короткий але широкий дзюбочок, довгі вузенькі крилця, вилко-ватий хвістик, а тільки коротенькі й слабенькі ніжки.

Нерідко подивляв Певлуньо хорошу постать сєї пташини, її пірячко, що зверху чорне як вугіль а блискуче як сталь, а на черевці, грудцях і шийці біленьке як сніг.

Наспіла осінь. Павлуньо побачив одного дня цілу хмару ластівок, як сиділи на кривлі дому. „Татку!“ крикнув хлопець, „дивіть, кільки там ластівок!“

„Збирають ся небожата в далеку дорогу,“ відповів отець.

„А то куді?“ спитав цікавий хлопчина. „Далеко, далеко на полудне в заморські країни, де нема такої літої зими як у нас, де тому й овади, єдина їда ластівок, не гинуть від студени. Туді то відлітають ластівочки, а вернуть до нас знов аж із весною. Непросвічені люди, що сего не знають а бачать на весні ластівки коло води, бо там тоді найбільше овадів, кажуть що ластівки в воді зимують.“

Ледво батько доповів се слово, як ціла громада ластівок піднялась у вóздух. Дóвго дивів ся Павлу́ньо за ними, гадаючи — думаючи, чи поверне на́рік е́го па́ра ластівочо́к, чи не втоне знеможе́на ле́том у глибо́кому мо́рі. Поверну́вши до ха́ти, слухав пи́льно, що вповіда́в ба́тько о за́бобо́нних ві́рованнях, котрі́ми стра́шать нерозу́мних ді́тій, що хто ла́стівку вбе́, то́му ма́ти вмере, а ко́му впа́де гні́й ла́стівячий у о́ко, то́й ослі́пне і т. и.

28. Хто се!

(Загадка.)

Лиха́ зима́ схова́є ся,
А со́нечко прогля́не,
Сніжо́к води́ зляка́є ся,
Тихе́нько та́нуть ста́не;
Із да́леку бистре́сенько
Вона́ до нас прибу́де,
Ко́му, ко́му любе́сенько,
А ді́тем бі́льше бу́де.

29. Олень і серна́.

З на́шої дичи́ни о́лень на́йбі́льший; бо завви́шки до́брого ко́ня. Голова́ е́го подóвговата, в горі́ широ́ка, д пі́скови все ву́зша. У са́мця на голо́ві вели́кі росоха́ті ро́ги. Вже шестимі́сячний о́лень ма́є рі́зкі. Що ро́ку скида́є він ста́рі ро́ги, та в пі́втретя мі́сяця вироста́ють е́му но́ві, на котри́х із ко́ждим ро́ком прибува́є одна́ росóха бі́льше. Ў́ха і о́чи о́леневі вели́кі. Шія́, ту́луб і но́ги до́вгі й не гру́бі, а хвóстик короте́нький. На ко́ждій нозі́ у о́леня по дві ра́тиці. Ті́ло вкрите бу́рим волóсєм, що бува́є в лі́ті корóтше й бі́льше руде́, а в зимі до́вше

й сиваве. Олень пробуває в наших лісах, пересипляє день у своїм легóвиску, а но́чио вихо́дить на побли́зкі поля́ і сїножа́ти, щобі́ па́сти ся. Зимóю году́є ся óлень сїном, мо́хом а й коро́ю молоді́х дере́в. Тим справля́є господа́рям нема́ло шко́ди. За те й стрі́ляють є́го, вжива́ючи смачне́ м'ясо́ на ї́ду, шкі́ру на рукави́ці, а ро́ги на коло́дки до но́жі́в.

Олень живе́ череда́ми, котрі́ во́дить і стере́же найста́рша самі́ця, ла́ня. Олені́ смі́рні, ла́гідні сотво́ріня; але́ й боро́нять ся ро́гами й но́гами су́проти чоло́віка, пе́са, во́вка і ин. воро́гі́в. Нера́з бо́рють ся й самі́ óлені́ з собо́ю завзя́то, ра́нять і вбива́ють ся вза́ймно, а́бо замо́тують ся ро́гами так, що не мо́гучі́ розчі́питись, гі́нуть оба́ з го́лоду.

Дуже́ схо́жа з о́ленем, ті́льки ме́ньша від не́го, є́го ро́дичка́ серна́. Ро́ги серню́ка́ ме́ньші́ й ма́ють все́го 3—4 ро́сòхи. Він мі́няє їх що́ ро́ку. Во́лос серні́ бі́льше те́мно-ру́дій, на че́реві ясн́ійший. Да́лі живу́ть се́рни ме́ньшими́ грома́дками, і́дуть на па́шу дне́м а но́чию спочи́вають. Молоді́ серня́та ле́гко осво́юють ся. У всі́м і́нші́м не рі́зня́ть ся се́рни від о́лені́в.

30. Олень.

Олень підійшо́в до рі́чки на́пітись, побачи́в себе́ у воді́ і поча́в ра́діти на свої́ ро́ги, що оні́ вели́кі і роза́бгі, а на но́ги подиви́всь, та́й ка́же: „Ті́лько но́ги мо́ї пога́ні!“ Як ось ві́дки не надбі́г соба́ка й кинув ся на о́леня. Олень ну́ вті́кати. Ко́лі́ тут за́пу́тав ся ро́гами за гі́ля і стрі́лець уби́в є́го. Як вже́ при́йшло́ ся гі́нути о́леневи́, він і ка́же: „Ось ду́рний я! Про ко́го ми́слив, що́ пога́ні, ті́ спаса́ли мене́, на ко́го-ж, диви́ячісь, ра́дів, від тих за́гінув.“

31. Па́ра і що з не́ї бува́е.

„Що там у горшкú?“ пита́в школя́р Васи́ль у сво́єї сестри́ Васи́льки.

„Що-ж таке? Окри́п.“

„Окри́п? Та що там кипіть — віск, чи де́готь, чи са́ло?“

„Яке са́ло? — Вода́ кипіть.“

„Ну а над горшко́м що оно́ таке, мо́в-би дим?“

„Над горшко́м па́ра.“

„Ну до́бре, в горшкú вода́, а над ним па́ра. — А зна́єш ти, що бува́є з па́ри?“

„Ні, не зна́ю, що-ж, таке?“

„З не́ї й хма́ри ро́блять ся.“

„Які́ се хма́ри?“

„А ті, що на ве́бі ба́чим, що з них дощ іде́.“

„Хто-ж їх ро́бить?“

„Ко́ждий чоло́вік ро́бить. Ти сама́ ро́биш.“

„Та як же я ро́бити му, ко́лі я не вмі́ю?“

„Ні, вмі́єш; ті́лько не зна́єш, що вмі́єш. Ти-ж умі́єш окри́п грі́ти?“

„Умі́ю.“

„Ну, а з окро́пу па́ра йде́, чи ні?“

„Іде́.“

„А куди́-ж она́ ді́ває ся?“

„Не зна́ю.“

„Як не зна́єш? Ти-ж сама́ ка́зала, що па́ра леті́ть у горú. Она́ вилі́тає в две́рі, у ві́кна, а ві́леті́вши з ха́ти, леті́ть ще ви́сше в не́бо. Ко́лі-ж она́ підійме́ ся в горú, там она́ й ста́не. А ко́лі до се́ї па́ри долеті́ть ще па́ра з і́ньших хат, з усе́го мо́крого, вохко́го, з лю́дй і зьві́рів, з те́бе само́ї, та збере́ ся она́ до кúпи, от з не́ї й бу́де ма́ленька хма́ра.“

„Се вже ти неправду кажеш. Якá з мене пара?“

„А хибá-ж нї? Від ко́жного сотворі́ня йде пара. Хибá ти не бáчила, що з коня́ йде пара?“

„Та се-ж тоді́, коли́ він зігрі́в ся, спітні́в.“

„Ну, тоді́ пару́ до́бре відко; бо є́ї багáто й она́ гу́ста, а як кінь су́хий, тоді́ пара з не́го не гу́ста, є́ї не багáто, от тоді́ й не відко. Те-ж са́ме і в чо́ловіка. Коли́ він вийде з ла́зні, мо́жна ба́чити, що з не́го йде пара, а як чо́ловік су́хий, то й тоді́ пара́ йде, тілько́ що є́ї не відно.“

„Значи́ть, пара́ і з чо́ловіка і з ко́жного сотворі́ня ро́бить ся.“

„А так. Коли́ ти сорóчку су́шиш, куди́ з не́ї ді́ває ся вода́, що в ній є́ від праня́? А́бо з рі́чки нашо́ї куди́ в лі́ті ді́ває ся вода́ так, що й воро́бцеви по кісточки́ пере́йти? Она́ вихо́дить па́рою, а ся па́ра ле́тить у не́бо. Коли́ ти ка́жеш: сорóчка а́бо рі́чка ви́сохла, то се все одна́ково сказа́ти: вода́ з сорóчки, вода́ з рі́чки ви́парилась. А па́ра то нічо́ іньшого, як дрі́бне́нькі капе́лькі води́, в котри́х в се́редіні є́ во́здух. Се са́ме так як ті ми́ляні ба́нькі а́бо бу́льки, що то ні́ми ді́ти гра́ють ся. Коли́ па́ри не багáто і она́ ри́дка, тоді́ є́ї не відно, а як тих во́дяних бу́льчо́к багáто і гу́сто, тоді́ па́ра ро́бить ся тумано́м а́бо мра́кою.“

„Та хибá-ж і тумáн із па́ри?“

„А з чо́го-ж? Як со́нце пригрі́є. па́ра й підійма́є ся з рі́чки, із землі́. Коли́-ж во́здух над земле́ю холо́дний, тоді́ є́ї во́дяні пу́зиркі ста́ють трóхи за тяжкі́, щоб підня́тись ви́ше, а понад земле́ю сте́лять ся мра́кою. А як пригрі́є знов со́нечко, тоді́ є́ї ба́нькі во́дяні лекша́ють, підійма́ють ся в го́ру, а там оні́ вже й є́ хма́рою.“

„Так хма́ри з тумáну ро́блять ся?“

„А так. Хма́ра то са́мо, що тумáн у горі́ на не́бі, а тумáн все одно́, що хма́ра на землі́. У хма́рі так са́мо, як і в тумáні, во́хко та мо́кро. Та й спра́вді, бу́ли та́кі лю́ди, що сходи́ли висо́кі го́ри, от о́ні й розка́зують, що як у доли́ні під горо́ю ві́дно гору́ спові́ту в гу́стій хма́рі, то там на горі́ та хма́ра зда́є ся ті́лько тумáном.“

„Го́споди, Бо́же! та як же тебе́ не слухати бра́тчику! озва́лась Васи́лька.

„Ти кра́сше подиви́сь, скі́лько ти хма́ри на-робі́ла!“ відказа́в Васи́ль.

Ді́вчина віде́нула окрі́п на бі́к, та знов до бра́та: „А чо́му се па́ра підійма́є ся в гору́, чо́го хма́ра не па́дає до до́лу, а ві́сить у горі́?“

„То́му, що па́ра ле́кша від во́здуху. А ось же́лізо то́не в во́ді, а трі́ска зве́рху пла́ває. А чо́му? То́му, що же́лізо тя́жше від во́ді, а трі́ска ле́кша. Отта́к же й хма́ри пла́вають у во́здусі.“

32. Ві́дки бере́ ся дощ?

„Куди́-ж хма́ри ді́вають ся, що не па́дають з не́ба?“ пита́ла іньши́м ра́зом ці́кава Васи́лька бра́та.

„Ино́ді о́ні летя́ть у чу́жю кра́їну, куди́ ві́тер занесе́. А то бува́є, що о́ні й дощём на зе́млю па́дають.“

„Хиба́-ж дощ із хмар? Ти-ж каза́в, що хма́ра те са́ме, що па́ра, а дощ во́да! Як же се так?“

„Нема́ тут нічо́го дивно́го. Па́ра ча́сто ста́є водо́ю. Накри́й окрі́п у горшкú по́кришкою, то й побáчиш, що на ній зберу́ть ся водяні́ кра́плі. Ві́дки-ж о́ні взя́ли ся? Та па́ра, що підня́лась із окро́пу, сі́ла на по́кришку, охолóнула і зробі́лась наза́д водо́ю. Так са́ме й хма́ри; по́ки хма́ра те́пла.

она плаває в горі, бо лєкша від вóздуху; а як тільки на небі похолоднїшає, тоді з пари рóблять ся водяні краплі. Хмáра стає холоднїйшою від того, що туди геть далєко в гору вóздух холоднїйший, нїж низше, блїзше рівної землі. Є н. пр. такі сторони, що там нїколи зимі не буває, цілий рік теплò, а на висòких гóрах і в тих сторонах снїг з покон віку лежить. От, як дуже висòко підіймє ся хмáра, то й она охолòне від холодного вóздуху, а то йноді й холодний вітрєць повіє, а від хóлоду пара перерóблює ся назад на краплі. Краплі єї будуть тяжші від вóздуху, тоді оні й падають дощєм.

„Так дощ така-ж вода, як і в горшкú?“ питáла дівчина далі.

„Не тільки така, а та-ж самá. З горшкá та з рíчки вода парує, і пара підіймає ся в гору. З пари рóбить ся тумán та хмáра. Хмáра оберну́ла ся в дощ. Дощ іде в рíчку, а з рíчки, ти берєш вóду в твій горщòк. Як бáчиш, твоя вода, що вийшла парою з горшкá, до тебе знов верну́ла ся.“

„Чи справді ся вода, що в горшкú, бу́ла на небі?“

„Правда, що бу́ла, та й не раз, а мóже разів сто, коли не бїльше.“

„Нєнько рідна! Як онò дивно на світі Бóжїм, що і в кáзці не сказáти! Здає ся нїколи й на думку не сна́де, де ся моя вода бу́вала у яких країнах, і де ще она бу́вати ме. Здає ся, так би й самá за нею полеті́ла.“

33. Росá, иней, снїг і град.

„Ну, а се знаєш, що з пари рóбить ся росá, иней, снїг і град?“ питáв Васіль на другий день своєї сестрі.

„Хиба й оні з пари?“ дивувалась Василька.

„А так! Буває так, що пара, як вийде з землі та з воді, не підіймає ся в горі, а зразу охолоне і сїдає краплями на траві або не дуже високо на деревах. Отсе й роса. Як бачиш, роса то само, що й туман або хмара, та тільки ся пара не підіймає ся в горі, а холоне в низу. — Росі буде більше і она рясніша, коли в день буває дуже велика спека, а ніч ясна та холодна; бо в жаркий день воді більше випаровує, а в ясну те холодну ніч трава і всяка рослина швидше охолоджує ся, — тоді пара не йде в горі, а сїдає низько на холодній траві. — Коли-ж ніч тепла та хмарна, тоді росі багато не буває; бо тепла пара не холоне в низу, а підіймає ся в горі і збирає ся хмарами.

Там де не має лісів, лук і рослини, от хоч-би на піску, там ніколи не буває росі; бо в таких місцях земля без холоду дуже нагріває ся сонцем, так що за ніч она не охолоне нараз, а охолоджує ся по тріхи, і тоді пара, бо дуже рідка і легонька, підіймає ся в горі.

Зимом так само виходить пара і замерзає на землі або на траві. Отсе буде ізморозок, котрий не що инше, як замерзла роса. — Коли-ж пара підійме ся зимом тріхи више від землі і там, замерзаючи, осїдає на деревах; отсе иней або замерзлий туман. От із сего то буває, що у чоловіка зимом вуса і борода обмерзають инеем; бо чоловік дихає і видихає з себе пару а она й замерзає, осїдаючи на бороді. Від сего-ж і вікна зимом намерзають у хаті; бо пара, що виходить з воді, у хаті, або що видихають люди, сїдає на холодні шибкі і там замерзає.“

„А люди ка́жуть, що се морóz у хату л́ізе,“ — закінула Васи́лька.

„Чимало чо́го люди ка́жуть, не зна́ючи? Як би се бу́ло від то́го, що морóz, сту́дїнь у хату л́ізе, як люди ка́жуть, тоді-б ві́кно намерза́ло більш коло щіли́ні, а то онó намерза́є найду́жше по сере́дині; бо ві́тер ду́є в щіли́ні ві́кон коло ра́мки і задува́є па́ру на сере́дину ші́бки, де па́ра й замерза́є.“

„Чо́го-ж се так, що ві́кна намерза́ють які́мись мере́жками, часо́м мо́в-би кві́тки які́?“

„А се бу́ває від то́го, що в ха́ті люди хо́дять, две́рі відчиня́ють і зачиня́ють, а то і в щіли́ні ві́кон ду́є ві́тер, а че́рез се в ха́ті во́здух коло ві́кон не сто́їть ти́хо, а ворúшить ся то в той, то в дру́гий бік, і сей ві́тер розно́сить па́ру по ві́кні. Іно́ді бу́ває, що ві́тер зра́зу ду́же поду́є в щіли́ну і понесе́ па́ру в оди́н бік, тоді па́ра намерза́є на ві́кні смúгою і не бу́де вже нія́кої мере́жки.“

„Ну, а сні́г від чо́го бу́ває?“ пита́ла дівчина да́лі.

„Та й сні́г же бу́ває від па́ри, як і дощ. Па́ра замерза́є в горі́ і па́дає відти не доще́м а сні́гом. Найбільше се бу́ває тоді́, коли́ з те́плого кра́ю до нас пові́є те́плий ві́тер; він занóсить із собо́ю па́ру, котра́ охолóджує ся, замерза́є і па́дає сні́гом. Тому́ то перед сні́гом а́бо як підé сні́г, у нас рóбить ся теплі́йше. — Зрозумі́лась. чи ні?“

„Де-ж не зрозумі́ла! Я вже так собі́ дума́ю, що й град бу́ває не з чо́го, як із па́ри, та ті́лько чу́дно, що він бу́ває лі́том.“

„Нема́ тут, дівчино, нічо́го дивно́го. Тре́ба то́бі зна́ти, що в горі́ во́здух не скрі́зь одна́ковий; на висóкій, висóкості во́здух ду́же холóдний. а то бу́ває, що й не ду́же висóко, поду́є холóдний ві́тер поло́сою,

а через се ціла верства вóздуху зрóбить ся холóдною. От, як пара підійме ся в горóу, де так холóдний вóздух, она там охолóне і зрóбить ся снігом. Падаючи на зéмлю, сніг сей від тéплого вóздуху злипає ся до кúпи і летить далі; коли-ж сей сніг або хоч і дощ, пролітає далі холóдною верствою вóздуху, та ще й підчас, коли блискає й гремить, тоді він рóбить ся градом.“

34. Пес.

З мéжи всіх звівірів найвірнійший чоловікови пес. Він живе з чоловіком усюди, і в тéплих краях, і в холодних, стереже вго осéлю й худóбу, запомагає на польóваню, а иноді й сам гине, ратýючи госпóдаря. Собáчий кожúх уживають на тéплі чóботи і кóмири, а шкіру на рукавиці. Собáка весéла, дóбра, слухняна, а розúмна така, що мабуть і нема дрúгого розумнійшого від неї звівіра. Собáчих порóд дýже багáто; оні рíзнять ся між собою мóрдою, úхами, шéретию і зрóстом. У всіх у них вéрхня гúба покриває нижню, язик довгий, ширóкий, ніс вохкий і холóдний і вітрить ним пес так, як ні одін звівір. Зубів у собáки 42, всі оні дýже óстрі, бо се є́ї тілько одна оборо́на. Задні нóги з п'ятьма пáльцями, довші нїж перéдні, на котрих по чотіри пáльці, а на пáльцях криві кігті, на котрі она й ступає. Їсть собáка і молоко і хлїб, але найбільше любить м'ясо. Щенята аж на десятий або на двана́цятий день починають відіти і довго ще ссуть своєю ма́тір. Літом, як стоїть велика спе́ка, собáки ча́сто ка́зять ся. Скаже́ну собáку лéгко спізна́ти: óчи у неї мутні, хвіст загну́ений під самий живі́т, з рóта течé піна, а гáвкає хри́пло. Таку собáку трéба за́раз убива́ти: бо як она укúсить хоч-би й чолові́ка, то й чолові́к ска́жить ся.

35. Соба́ка та кінь.

Був на селі́ Кваса́н, соба́ка
Кудла́тий та товсти́й,
Хвіст здоро́вний, як лома́ка,
І сам та́кий стра́шний.
Раз лежачи́ лїни́во на трави́ці
У холоди́чку під ку́щом,
Він розбала́кав ся з коне́м
Про те, про се, про всякі́ дурни́ці,
А да́лі рі́ч на те зве́рну́в,
Що він у господа́рстві си́ла
Не те, що кінь або́ коби́ла,
Уся́к се, мо́же, чув.
„Що-ж, ко́ню, ти?“ Попі́хач голова́тий!
Вели́ка рі́ч тим во́зом торохті́ти,
Вели́ке ді́ло бо́рону тяга́ти,
Або́ снопи́ вози́ти!
„Он я: і че́реду у полі́ догляжу́,
Весь дві́р, коша́ру стережу́,
До то́ку побі́жу́,
Ці́ліську ні́ч не спочива́ю!
На рі́ч таку́ соба́ці кінь сказа́в:
„Се мо́же й пра́вда, хто вас зна́є;
На сьві́ті вся́к бува́є.
А я-б тебе́ про о́тщо поспита́в:
Коли́-б я не хоті́в у полі́ працюва́ти.
Коли́-б я хлі́ба не вози́в,
То що-б стері́г тоді́ кудла́тий
І що-б він їв?“

36. Іжак.

Був то в цвітну неділю. Після хорошого дня зближалося сонечко до заходу. Я сидів на пні під ліском недалеко села й придивлявся забаві сільських школярів. Одні з них побігли в лісок, щоб назбирати весняних квіточок. Наріз вибігає один із хаті з вереском.

„Що тобі Василью?“ питаю його.

„Пане любий,“ кричить Василь, „там під корчем щось нечистого рушаєся, ціла купа тогідного лістя підіймаєся.“

Всі хлопці збіглися й ждали, що з того буде. „А покажи но, Василью, де тобі та невидальщина показалася!“

Наляканий хлопчина хотів нехотів завів нас у хату й показав на купу лістя під густим гілєм.

„Постійте, діти, тихонько а побачите за хвилю, як то Василь сам із себе сьміятися буде, що пусто налякався.“

Стало тихо мовби в церкві. За часок почала купина лістя підніматися, а поміж лістя вилазить повόли й осторожно невеличкий, круглий, у терне ўбраний чуда́к. Оглянувшись і обніхавши все докола себе, почав прямо до мене тропотіти. Приблизившись, побачив мене, налякався й став на хвилиночку, а далі обернувшись попряцював до хлопців. Ті в крик, а наш дивак сейчас звився в клубок і не рушився.

„Ну,“ питаю, „хто з вас знає сього, як Василь каже, нечистого?“

„Я знаю,“ відозвався школяр Юрій, „се їжак; пан учитель показували нам такого самого у себе в саді.“

„Так, діти, се їжак, щірий приятель на́ших садів, лісів і огордів, простодушний бідолаха, що правим і для нас хосенним способом проживає на світі Божім, та здає ся, порозуміти не може, чому люди єго прослідують і вбивають.“

Діти дивились пильно на їжакá. Неба́вом став він ру́хати ся, а далі ви́казав свій за́острений пісочок, похóжий на рі́льце чо́рного порося́тки, та погляда́в миле́нько сво́ими мали́ми чо́рними оченя́тами.

„А він чо́го в те́рне убра́в ся?“ за́питав Іва́сь.

„Пригла́нь ся лиш лі́пше, а побáчиш, що се не те́рне, а колю́чий ко́жушок. Черевце́ єго по́крите м'я́кшою шéрстю. Колю́ча шерсть, то єго́ єди́на оборо́на від воро́гів.“

„Або-ж у їжакá є воро́гі?“ пита́ли ді́ти.

„Є, ді́точки! Єго́ воро́гі пси, ліси, со́ви й невче́ні люди. На́йбільше-ж їжі́в гі́не від лю́тих морозі́в. В осе́ні хова́є ся їжак пе́ред стúжею в сво́є гніздо́ в землі́, поро́хнави́х дере́вах, у кúпах гно́ю або́ лі́стя й спить че́рез ці́лу зи́му.“

„А що ї́сть їжак?“ спита́в ці́кавий Ю́рій.

„Їжа́к спить ці́лий де́нь аж сме́рком ви́ходить на ло́ви. Жі́вить ся він тарга́нами, цві́ркунáми, сара́нчáми, ме́дведика́ми, і т. и., ми́шами, ба на́віть га́динами.“

„Га́динами?“ скри́чали здивова́ні ді́ти. „Або-ж она́ єго́ не ку́сає?“

„А хо́ть і вкúсить, так се єму́ не шкóдить.“

Ве́ї слúхали мене́ так пильно, що не за́примі́тили як їжа́к, не ці́кавий слúхати, що о́нім гово́рять,

утік собі в лісок. Я, хоть бачив, умисне не спер
єго втечі на волю. Коли-ж я докінчив свою бесіду,
діти глип, а єго вже не було. Ігаль їм зробило ся
за ним і один дру́гому докоряв, чому не вважав
на їжакá.

37. Кúри.

Зі всіх птиць кúри чоловікови найпожиточні́ші.
Із курій не одна́ ко́ристь чоловікови, є і м'ясо, і
по́кладки, є й пі́ре, хоч не дúже цінне. Онí ма́ють
за́гнений рогова́тий клюв. Носові дírкí лéдво відно.
У́ха закриті пі́рем. На голові ма́ють м'яси́стий грéбінь,
а на шії аж два такі на́ростки. Голова́, шія́ й тулúб
покрíті корóтким пі́рем різної масти. Хві́ст і крíла
ма́ють довгі пéра. На нога́х є з перéду три пáльці,
а з за́ду одін, а всі онí з óстрими кі́гтями. У когута́
є ще й острóги на нога́х.

Кúрка несе́ яйця́ й вивóдить із них кúрята,
котрі́, лéдво що обісхлі́, вже бíгають і пшонóм
годúють ся. За кі́лька днів вóдить їх квóчка пона-
дві́рю й порпає́ ся з ними в поросі́. Коли́ вíпорпає́
де зеренцé або червачка́, зáраз клі́че свої́ діти до
па́ю. Коли-ж наближа́єсь я́струб або дру́га хі́жа
пти́ця, то квóчка склика́є свої́ пискля́та трівóжним
гóлосом і присі́вши на землі́, хова́є їх під крильми́.

Когуті́ не такі ла́гідні як куркі́; вже малі́ когú-
тики чúбять ся, а старі́ бий-за́бий одін на óдного.

Кúри йдуть дúже вчасно спáти, áле за те
й уста́ють скóро день. Когуті́ з рóзесві́том пíють і
бúдять людíй до пра́ці. Кúрка кудку́дакає гóлосно,
ко́ли наля́кає ся чо́го або скóро знесе́ яйцé. До рóду
курій на́лежать ще й трю́хи або їнди́ки, пáви,
перлі́нки і ї́нші дикі́ пти́ці.

38. Кúрятка і мúшка.

Доглянуло курча́ток дво́є
Раз мúшку на дворі
І счу́бились за ню обо́є,
Она́-ж фур-фур собі.
Поба́чила се квóчка ма́ти
Й рекла: „Так все бува́є,
Що де два ста́нуть спереча́тись,
Там тре́тій користа́є.“

39. Ковта́ч.

Ковта́ч зове́ ся тако́ж поковта́ч, довба́ч, жовна́, жонва́, дятель, дяклик а́бо дереводзю́бка. Він во́дить ся по ліса́х, по садка́х, і мостіть собі́ гві́зда у дупла́х. Він у нас зиму́є. Ко́ли довба́ч сидіть на де́реві, то єго́ зразу і не за́приміти́ш, бо пі́ре на нєму́ зо́всім схо́же з коро́ю, тілько́ ті́мя черво́не. Но́ги в дятля корóткі та товсті́; на ко́ждій по чо́тири па́льці з до́вгими о́стрими па́зурами; два стре́млять напе́ред, а два наза́д, тому́ єму́ й до́бре ла́зити по де́реві і в гору́, і в низ, і округі́; та ще й цупкі́й хвіст помага́є, він ним підпира́є ся, щоб не переки́нути ся наза́д. Дзю́б у довбача́ крі́пкий, до́вгий, з ра́зу товстий у́гластий, а з кінця́ о́стрий. Язи́к тонкі́й до́вгий, та ще до то́го він ду́же дале́ко мо́же єго́ висоло́плювати. Са́ме до́бре ним дя́кликoви витяга́ти уся́кі кома́хи з під корі́, де оні́ живу́ть і пло́дять ся. Він посту́кує дзю́бом по корі́ й ко́ли чу́є, що під не́ю порóбно, то розбива́є є́ї мов долото́м, свої́м крі́пким дзю́бом, устро́млює ту́ди язи́к, що за́вше в липкі́й слі́нї, і витяга́є ві́дти хру́щі, гусениці́ і

черваки, а се все ворогі людям; бо оні обто́чують, нівечать д́ерево, а онó людям на всячину́ потрі́бне. От і вихо́дить, що ко́втач ко́ристка пті́ця.

40. Лис.

Хто не ба́чив ще живо́го а́бо вбо́того лі́са, на́й зна́є, що він д́уже поді́бний до сво́го ро́дича, пса се́редного ро́сту, гну́чкої по́стати з до́вгою, за́остре-ною ќушкою і до́вгим пелеха́тим хво́стом. Бу́йний м'я́гкий во́лос руді́й, на гру́дях і на че́реві бі́лий, кінці́ ух і ніг чо́рні; у зи́мі во́лос я́сніє, а на лі́то те́мніша́є.

Лис живо́ в пе́черах ви́копаних бору́ками й інь-шими зьві́рами, а й у ду́плах ста́рих дере́в. Не́раз і са́мого госпо́даря ви́жене з ха́ти, ско́ро не хо́че є́го при́ймати до се́бе. В про́чім крі́єсь він у тра́ві, гу́щавинах та іньших за́кутках; ри́дко-ж коли ви́пор-пує со́бі са́м я́му.

З ве́чера, погі́дною поро́ю вихо́дить лис хиль-це́м тихце́м, осторо́жно, ува́жно й хи́тро на до́бич. Молоді́ се́рни, за́яці, крі́лики, пта́шки і ми́ши, а в ну́жді на́віть хру́щі ло́вить він рі́зними, прері́зними хи́трощами. І в во́ді полю́є отсе́й ло́вець, бродя́чі та пла́ваючи, й не ті́лько дурні́й рак а́ле й сма́чний петру́г та зру́чно пла́ваюча пті́ця попада́єсь є́му в зу́би. Особлі́во сьмі́шно ло́вить він воро́ни. Про-сте́ршись, лис ле́жить мо́в-би неживи́й. Ла́сі на лі́сяче сте́рво воро́ни, злі́тають ся че́регами навко́ло не́го, зближа́ючись все бі́льше й бі́льше; він же й не ворухне́сь, до́ки яка за́надто сьмі́ла не приско́чить за бі́льзко, тоді́ й цу́пне прита́єний хитру́н є́ї за ла́пу чи крило́ й спожи́ве, сьмію́чись із глупо́ї воро́ни. Лис ї́сть і садові́ну.

Ліся острóжність виявляєсь особліво, коли натра́пить на наставле́ний капка́н. Сто раз остано-вляєсь він, над́умуючись і розгляда́ючись по всім у́сюдам, до́ки ріши́ть ся вку́сити наставле́ний жир, а д́уже ча́сто, заприми́тивши щось підозрі́ного, вті́кає чим ско́рше. Одна́к лис і безсти́дно відва́жний, коли чу́єсь безпе́чним. Попа́вши непостере́жений між гу́си, качки́ або ку́ри, замордо́вує ве́ що до но́гі, а на-сса́вшись кро́ви, вті́кає. За́жерливість лісяча така вели́ка, що, натра́пивши на пострі́леного бра́та, заїда́є єго́. Тому́ й живе́ він на самоті́, хиба́ з ну́жди з дру́гими това́ришами.

Лис д́уже мовчали́вий, мов-би в́ійи́й; тілько́ край-ний го́лод або тяжка́ ра́на прину́воляє єго́ озва́тись соба́чим го́лосом.

Лисі́ця ма́є зви́чайно на ве́сну трóе а часа́ми й два-на́цятєро молоді́х. Лисичи́нята з ро́ду слі́пі, провиджа́ють аж по дво́х неді́лях, а за міся́ць почина́ють бі́гати і ба́вити ся. Старі́ дба́ють про молоді́х д́уже старанно́, году́ють їх до́бре. Пізні́йше вчи́ть їх лисі́чка лови́ти ми́ши, а з часо́м і бі́льші зьві́рята. По Пе́трі хо́дять молоді́ ра́зом із старі́ми на ло́ви й ви́учують ся ве́іх хі́трощів, особлі́во-ж острóжности. Осироче́них лисичи́нят беру́ть дру́гі лисі́ці за свої́ і дба́ють за них, мов-би про свої́ рідні́.

Осво́бне́ молоді́х лісів можли́ве. Спершу́ оні́ неспо́кійні, але́ да́лі ластя́ть ся до лю́дій, тілько́ на зьві́рят д́уже не до́брі. ро́блять тако́ж у́ сусі́дских обі́йстях бага́то шко́ди.

Стрі́льці́ го́нять, полю́ють на лісів все́ і ве́юди, для них нема́ ні́коли пошани́вку. Давно́ не бу́ло-б з них і слі́ду, коли́-б оні́ не бу́ли такі́ хі́трі. Шко́да,

яку лис чинить дичині, меньша від користи. яку приносить лісництву й господарству через нищення різних шкідників; але чоловікови миліший єго кожух.

41. Лис і гуси.

Над річкою край берегів
Лис гусячий табунчик назорив,
Всі ситіі такі! Отсе́ як би зловіти,
Давно́ голо́дному доводиться сидіти,
Ось він, намітивши ситеньку,
Приліг в траву, плазує помаленьку,
Не шелестить і ледви диха,
Підлазить з тіха,
Підліз, але в сю мить
Увесь табун єго узрів,
До берега біжить,
У воду плюсь і геть поплів.
Лис став, поважно поглядів;
„Чого втікаєте? Я не до вас, до річки
Напити ся водички!
Напію ся тай підү! Велике діло гуси!“
І геть пішов, не помочівши й вуси.

42. Кінь.

Кінь велике, хороше, сильне і скоре звіря.
Голова кіньська велика та довга. Їха довгі й движімі.
Очи великі, розумні. Ніздра широкі. Зуби великі й тупі.
Шія довга і з боків сплєскана, при́брана довгою
грівою. Тулуб довгий. Грудь сильна. Зад широкий.
Ніги тонкі та сильні. На кожій нозі, у коня одно ко-
пїто. Хвіст довговолосий. Коні бувають чорної, білої,
сівої, сорокатої, червоної, гнідої або буланої масти.

Побачиш інший раз коника і залюбуєш ся, дивиш ся й ніяк не відвернеш від не́го очі́й. Го́лову пова́жно підня́в у го́ру, очі́ма весело озира́є ся, у́ха то підни́має, то присува́є до ло́ба, і сам увесь ходо́ром ходи́ть, ні́би то він танцю́є. Показний, жва́вий ко́ник. А бі́жить, мов той бу́йний ві́тер. Нога́ми ху́тко переби́рає, кругле́нькими ко́питами то́лько че́ркає по землі́.

Хто не зна́є, що за розу́мна скоти́на кінь, кі́лько з не́го ко́ристи? Кінь тя́гне і карі́ту, і ві́з, і са́ни, і плуг і бо́рону. На нї́м ї́дуть верхо́м чи то в доро́гу, чи на ло́ви, а хоть-би й на війну́. Коня́ навча́ють усе́йких штук. З уби́того-ж коня́ вжива́ють м'ясо на ї́ду, шкі́ру на реме́не, а шерсть на смі́чки і др.

Голо́дний кінь рже. Лоша́та ссуть, а стригу́нці й ко́ні ї́дять сїно, коню́чїну, бру́кву, найра́дше-ж овес, а в ну́жді то й інше збі́же, сі́чку й соло́му. Крім то́го тре́ба ко́ням добро́ї стаї́нї й щоденного чи́щення скре́блом та щі́ткою. З коне́м нале́жить обходи́тись ла́гідно, від бі́йки ста́є він баї́дужий або й норові́стий. а не́раз і вќُсить або вда́рить.

43. Госпо́дар та шка́па.

*Госпо́дар сї́яв овесі́ць,
Бу́ла у не́го ні́вка невели́ка.
От ба́чить шка́па та й бала́ка:
„І на я́кий се він коне́ць
Овес по по́лю розсипа́є?
Мабу́ть і сам гара́зд не зна́є.
А я чу́вала та й не раз.
Як про лю́дїй гово́рять всю́ди,
Що лю́ди розу́мні́йші нас;
Та се непра́вду ка́жуть лю́ди.*

*Якій тут розум з'ємлю р'їти
Кида́ти в ню пашню́ без д'їла.
Мов-би то нї кудї подї́ти;
Лоша́ти-б дав, та и я-б пої́ла.
А́бо їндикам, чи качка́м,
Усе́-б бу́ло видні́ше нам.
А то, що вді́є, все дурни́ця.
Вже, аж обрідю́ і диві́ть ся.“ —
Мину́ло лі́то, пі́сля жни́в
Ов'є́с господа́р змолоти́в
І ша́кну ту, що вереду́є,
Він і году́є і шану́є.*

44. Вовк.

Вовки звичайно живуть у темній і глухій лісовій гущавині, куді рідко заходять люди. Літом вовки бігають особняком і тоді они боять ся людий; бо з одним вовком чоловік справить ся. Але зимою то зовсім иньша річ; тоді они бігають тічнями і вже нічого не боять ся; кидають ся на прохóжих і проїзжих людий, навіть забігають у села і хапають там, що надібають, чи теля, чи лоша, чи вівцю а йноді й дитину. А протé такі зимою они частенько голодують і пропадають від усяких хорóб. Іноді они з голоду так віють, що навіть зда́лека сўмно стає їх слухати. Тоді вже нічого вередувати; пропаде і свій брат — себ-то вовк —, до кісточки з'їдять.

От настає весна. Усі лісові зьвірі повилазили з своїх нор, птиця повернула з вірія і почала мостити собі гнізда. Вовкам пішло знов добре житє; до́бичі ста́ло скрізь дово́лі, от они й розбіглись скрізь по лісі. Тепер они навіть тікають, що є дүху, як тільки

зобачать чоловіка. У вовчиць у сей самій час є своя робота, оні відшукують свої старі нори, другі вигрібають нові і вистеляють їх травною або мохом; оні, бач, тепер готують теплі і мягонькі ліжка своїм дітем. А вовкі їм ніякої помочи не дають; бігають собі по лісі та тільки й думки, як би добре попоїсти.

Вовчиці годують вовченят своїм молоком, кохають їх і пролежують разом з ними трохи не цілісенькі дні, хіба на хвилину відбігнуть, щоб чогось перехопити. Стережуть оні своїх дітей, від людей, від усякого хижого звіра, навіть і від батьків; ті-б давно поїли вовченят, як би тільки знали, де оні заховані. Як підростуть вовченята трохи, не можна їх вдовольнити своїм молоком, треба добувати іншого харчу. От вовчиця побіжить, наловить зайченят, миший і інших маленьких звірят, принесе їх у норі і перше вчить дітей обдирати цих звірят, а потім годує їх свіжим м'ясом.

Вовченята привикають до чоловіка, мов собака, але підрісши, стануть огризатись на собак, а далі й на людей, а на остатку втікають; звісно: вовка в ліс тягне.

Вовк зовсім похорий на великого, худого й пелюхатого пса сіво-жовтої масти. Очи його свіщать ся мов огоньки. І вовк втікає ся й тоді він дуже небезпечний для звірів і людей.

Хоч вовк і пес собі рідні, проте-ж оні непримирні ворогі. І чоловік убиває вовка не тільки задля його теплого кожуха а й через велику шкоду, яку він чинить, заїдаючи не тільки худобу але й користну дичину. Через те сього ненаїсного звіра все більш меншає.

45. Лисичка і вовк.

Везли чумаки́ рибу. Коло ко́ршми, що сто́яла за селом, ста́ли попаса́ти; обійшли ко́ні, а самі пішли у шино́к. Лисичка зані́охала рибу, вітягла одну́ з во́за тай їсть. Іде́ вовк. „Що ти роби́ш, лисичко сестри́чко?“ пита́є.

„Рибу їм.“

„Де набра́ла? Дай мені́!“

„Налови́ла; іди́, сам налови́ собі́, я навчу́. Ході́м до ополонки́! Пусти́ хвіст у ополонку́, трі́хи подержі́, то риба й уче́пить ся.“

Вовк послухав, держа́в, держа́в, а потім пита́є лисичку: „Чи вже вчепи́лась?“

„Та вчепи́лась,“ ка́же лисичка, „тяги́!“

Вовк тягне хвіст, а він єму́ й приме́рз. „Ой, ой щось не пуска́є!“ сто́гне вовк.

„Се ри́би начіпля́лось так бага́то,“ ка́же лисичка. „Тяги́, то й мені́ даш за нау́ку!“

Сіпає вовк, сіпає, а лисичка все рибу вихваля́є, що так начіпля́лась до хвоста́, сама́ регоче́сь, що аж за бо́ки бере́ ся. А да́лі як кри́кне: „Он, чумаки́ йдуть: оні́ тобі́ помо́жуть рибу вітягнути,“ а сама́ в но́ги.

Чумаки́ прийшли́ та вби́ли дурно́го во́вка.

46. Гу́си.

Гу́ска водяна́ пти́ця; на воді́ она́ живе́, в воді́ хна́ходить для се́бе по́живу. Вся по́стать гу́ски неначе прила́джена до пла́вання. Че́рево й гру́ди є́ї порослі́ гу́стим пу́хом, та та́ким щі́льним, що й вода́ крі́зь не́го не пройде́, а че́рез те гу́ска ле́гко держа́ть ся

на воді. Ногги у гуски мов лопати; на них пальців не запримітиш, бо межи ними є плавки. Своїми лапами гуска орудує на воді мов-би чоловік веслом на човні. Як треба їй плисти прямо, то она гребе раз однією, раз другою лапою. Коли-ж треба їй повернути на бік, то гуска гребе тільки однією ногою, а другою крутить, мов рулём. Хвіст також стає тут до помочи; як треба повернути гусці праворуч, она нахилиє хвіст ліворуч і гребе лівою ногою. Гуси їдять, зерно, траву, усяку водяну рослину, навіть рибу, як що пиймають. Як же почнуть доспівати на полях житі і деяка ярина, то гуси вже безпремінно унідають ся в пашню, і хоч виженеш їх відти, а они незабавом знов там опінять ся. В спасівку господині обекубують гусей; бо они в отсю пору починають ронити піре, а пух з гусей пайдорожша річ, дорожша ніж їх смачне,мясо. Гуси дуже люблять свої діти. Іспестують їх, боронять від усякого ворога; гусак не злякає ся й собаки, а иподі так крилом побіє єї, що она мусить тікати. Вороні-ж і сорочі дуже рідко вдає ся поживитись гусятком.

Загадка: Біле як сніг, надуте як міх, лопатами ходить а рогом їсть.

47. Тепло та холод.

Дав Господь весну, сніг танув під теплим соняшним промінєм. Одного теплого дня, в неділю Сенько та Яків сиділи собі на присьбі коло хати та гріли ся на сонці.

„Будло холодно, а то стало тепло“, промовив Яків.

„А чого стало тепло?“ спитав Сенько.

„Того, що весна настала,” відказав той.

„А весна чого настала?” знов спитав Сенько.

„Того, що стало тепло,” відмовив Яків.

„Ну, добре ти міркуєш! Чого руки чорні? Того, що в саджі. А чого оні в саджі? Того, що чорні,” сказав Сенько усьміхаючись.

„Ну, а по твоєму як треба казати?”

„По моєму треба казати: руки в саджі; бо саджа приліпла до рук.”

„У тебе все не по людському. — Ну, а чого-ж стало тепло?”

„По моєму, весна настала і стало тепліше від того, що сонце тепер дужше гріє на землю, ніж зимою, бо соняшне промінє тепер падає на землю пряміше, а зимою онó падало косійше.”

„Ну, наговорів: промінє то пряміше, то косійше, а що онó таке, про се хибá тільки Бог святий знає.”

„І ти, Явдошко, не знаєш, що таке прямо, а що косо?” спитав Сенько сестру.

„Прямо, се перед собою, а косо, се з боку,” сказала дівчина.

„От, бачиш, брате! Не тільки Бог, але й Явдошка се знає.”

„Та хибá-ж сонце зимою з боку, а тепер прямо?” спитав Яків.

„А вже-ж; зимою сонце низше, а тепер онó вище, у літі-ж онó буде ще вище.”

„А що-ж тоді, як прямо?” поспитав Яків.

„А то, що коли прямо над землею, то й гріє дужше. Явдошко! Скажи, коли дужше пече огонь, коли ти стоїш з боку печи, чи коли прямо перед нею?”

„Та вже-ж, що від пѣчи дужше гріє, коли стоїш прямио.“

„Ну, Якове, скажи мені хоч, що такє тепло, а що холод?“

„Загадав ся бідолашний Яків, а далі й каже: „Холод холодний, а тепло тепле.“

„Ха-ха-ха! засьміялись разом Сенько та Явдошка, а Яків бідолашний аж почервонів увесь від сорому й досади. „Ну, чого там сьміятись!“ обізвав ся він.

„Слұхай! Ти се знаєш, що темрява будє тоді, коли дуже мало свѣтла: оттак же відрізняє ся тепло та холод. І те і другє будє тепло а коли тепла мєньше, тоді оно зовє ся холодом. Коли грóший богáто, се будє богáтство, коли трóхи, бідність, а все-ж такі і богáтство і бідність грóші, тільки богáтство се великі грóші, а бідність не великі. — Оттак же й тепло; коли вго богáто, се будє тепло, а коли тепла трóхи, се будє холод. Нема в свѣті такої рíчи, що-б не мала в собі тепла, так сáме, як нема на свѣті такого чоловіка, що-б у нєго не бұло нїякого майна опрíч душі і тіла. Хоч грíш одін, а є; а коли нема грóший, є одежіна.“

„Ну так холод є тепло, та тільки не велике áбо й дуже малє,“ перебів Яків.

„Так такі!“

48. Як то все міняє ся теплом.

„Я казав тобі.“ — продовжав Сенько своєю бєсїду, — „що кожда рíч має в собі тепло. Усї рíчи живуть із собою не гíрше, як люди. Котра має в собі тепла бїльше, та віддає тепло тій, що має мєньше тепла.“

Яків усміхну́в ся.

„Чого́ усміхаєш ся?“ спита́в Сенько́.

„Та де-ж таке́ вида́но, щоб ка́мінь ка́меневи, а́бо же́лізо же́лізови те́плó відда́вали! Хиба́-ж оні́ з рука́ми?“

„Рук не́ма́, та хиба́-ж не мо́жна без рук відда́вати те́плó? Коли́ твій ніс зме́рзне, приту́ли́сь ним до мо́єї па́зухи, то є́му ста́не те́плі́йше.“

„Ну так що-ж?“

„А чо́го-ж є́му бу́де те́плі́йше? То́му, що я дав є́му сво́го те́пла́, хоч і не рука́ми.“

„Як же ти дав є́го?“

„А так, що мо́ї гру́ди ста́ли холо́дні́йші від тво́го но́са, а твій ніс поте́плі́йша́в від ме́не. Значи́ть, у ме́не тро́хи те́пла́ убу́ло, а в те́бе є́го прибу́ло тро́хи; ти взяв є́го від ме́не не рука́ми а но́сом, тим що приту́ли́в ся до ме́не. Так чи ні?“

„Неха́й бу́де так, ті́лько-ж ми з тобо́ю лю́ди, а як же у ка́менів.“

„Те-ж що і в лю́дй. Покла́ди холо́дну це́глу на пі́ч. Хиба́ она́ не за́грі́єсь?“

„За́грі́єсь, та пі́ч від се́го не похоло́дні́йша́є.“

„А́ле те місце́, де лежа́ла, це́гла, ста́не холо́дні́йше. Возьми́-ж ти горя́чу це́глину та покла́ди є́ї на холо́дне же́лізо, то й почу́єш, що це́глина зроби́ть ся холо́дні́шою, а же́лізо те́плі́йшим.“

„Ну, так що-ж?“

„А то, що це́глина да́ла тро́хи сво́го те́пла́ же́лізови і оні́ поміня́лись те́плóм. Значи́ть усе́, що ма́є в со́бі те́пла́ бі́льше, відда́є є́го то́му, що ма́є те́пла́ ме́ньше.“

„Стрівайте. я вам ще не так віясню. Чи лучало ся вам зимою братись за холодну клямку від дверій? Кажіть!“

„Огого. та й не раз.“

„Ну що-ж, холоднійше будé руці, чи теплійше, коли подержиш руку на клямці?“

„Холоднійше, холоднійше,“ закричали обое.

„А клямка!“

„Потеплійшає.“

„Ну, хибá-ж оні не обмінялись теплом? Де єго було більше, в руці. стало меньше, а де було меньше, в клямці стало більше.“

„Але і між річами є щедрі на тепло, а є й такі скупі, що від себе нічого не дають.“

„Справді?“

„А так. Одна берé і другим позичає, а друга не берé і другим не дає. От хоч би мідь та вівна. Коли ти сядеш перед печію, що на тобі швидше нагріє ся, мідяний гудзик, чи одіж з вівни?“

„Не знаю.“

„Піді-ж до хати, сядь перед печію то й побачиш.“

Яків за́раз побіг у хату, перегорну́в у печі́ огонь. сів перед ним та й виставив свої мідяні гудзики. Посі́дівши тро́хи, доторкну́в ся одного гудзика. та аж скрикнув: „Ой—ой, як він нагрів ся!“ Приторкну́в ся до одéжі, аж она́ тільки тро́шки потеплі́йшала. Він з хати на двір, та́й ка́же сестрі: „Ну, Сенько́ правду ка́зав.“

„Та се ще не все.“ озва́в ся Сенько́. „А ну тепе́р доторкні́ ся до гудзика! Що. пече́?“

„Нї, зовсім охолонув,“ відказав Яків.

„А доторкнісь одёжі!“

Яків притулив руку до одёжі та й каже: „Нї те, нї се.“

„От бачите-ж: гудзик швидше нагрів ся, та за те скорше й охолонув, а одёжа з вовни хоч і менше нагрїла ся, та за те й не так швидко охолонула.“

„Та хибá-ж се значить, що онї віддають тепло? Та-ж онї нї до чого не доторкались.“

„Як нї? Коли ти сидїв перед пёчию, то горячий воздух торкнўв ся до них і онї від не́го позичили тепла, а коли ти прийшов на двір, тоді до них торкнўв ся воздух холодний і відобрав від них тепло.“

„Як же се так? Хибá й воздух дає й бере тепло?“

„Правда; ко́жда річ, усé що тільки є на світі міняє ся теплом.“

49. Добрі і лихі провідники тепла.

„А який же він, воздух той, скупий чи щедрий на тепло?“ пита́в ся одного разу Яків Сенька.

„Щедрий; бо скоро приймає тепло, але й скоро віддає.“

„А вода?“

„Вода скупá; бо она́ не так лёгко набирає в себе тепло, та не так лёгко й віддає.“

„Як-же се ти знаєш?“

„А ось як! В літї́ йноді сонце дуже палить і нагріє воздух, що й дихати тяжко. А вода, хоть

як дуже палить сонце, ніколи дуже не нагріє ся. Тому то в літі й біжимо до річки, щоб хоть трохи охолодити ся в воді.“

„Сєб-то купатись?“

„Еге, купатись. У ночі-ж ти мабуть сам запримітив, що вóздух, іноді дóбре охолóнув, а вода в ночі хибá трóшечки похолóднішала. Значить, вóздух швидше берé й дає теплó, а вода не так скóро.“

„Кому-ж оні дають теплó?“

„Вода вóздухови, а вóздух воді і всéму, що до нéго тóркає ся.“

„Ну, а другі річи, які оні на теплó?“

„Желізо, мідь, óлово, зóлото, срібло, кріця і т. п. скóро набирають і скóро від сéбе дають теплó; тому кажемо: оні дóбрі провідники теплá. А дéрево, солóма, кожух, полотнó, вóвна і т. п. набирають і випускають із сéбе теплó не так скóро се лихі провідники теплоті?“

„Як же се знáти?“

„Ти мабуть бачив, що все, що має до дéла з огнем, як желізо, молотóк, гачóк, самовáр і т. др., рóбять із желіза áбо іньшого метáлю, а ручки до тóго рóблять із дéрева. Чому-ж се так? Отó, абі не попечі рук. бо метáль дóбрый а дéрево лихий провідник теплоті. Áбо хоч і те; чогó сорочки носять із полотнá, а одéжу з вóвни, áбо кожухи з фúтра, а не з чóго іньшого? Тому, що полотнó, вóвна та кожух не швидко набирають теплá. та не скóро й віддають вóгó.“

„Як се? Не скóро набирають, а протé гріють?“

„А ти думаєш, чим оні гріють? Оні не собóю гріють тебе, оні гріють тим, що лихо провóдять

теплоту́. Кожу́х на то́бі не бере́ від те́бе тво́го тепла́ і не дає́ є́го во́здухови; від во́здуху-ж він не бере́ хо́лоду і не дає́ є́го тво́му ті́лови. Тому́-ж то́бі й тепло́ в кожусі́, що він не пропу́скає́ скóро ні тепло́ті ні стóдени. Кожу́х то са́мо, що дере́вяна сті́на між ха́тою а во́здухом. О́на сама́ не грі́є, а ті́лько не дає́ тепло́ті вилі́тати з ха́ти, а хо́лодови входи́ти в ха́ту.“

„А сам ко́жу́х хиба́ не те́плий?“

„Ні, не те́плий. Він і не грі́є тим, що сам ні те́плий, ні хо́лодний, а тим що ні тепло́ті, ні хо́лоду бога́то від дру́гого не бере́ й сам є́го не передає́. Він найску́пійший над усе́. Ко́лі-б він сам грі́в, так є́го-б носі́ли ті́лько зимо́ю, а то і́нші но́сять ко́жухи́ і в лі́ті во́вною на верх, щоб хоро́нітись від спе́ки. Тим то ко́жу́х і до́брий, що він сам ні грі́є, ні хо́лодіть.“

„От як! А всі́-ж ду́мають, що ко́жу́х грі́є.“

„Чи ма́ло чо́го ду́мають не так, як тре́ба. Найлі́пше грі́є і са́мо нагрі́ває́сь же́лізо, ніхто́-ж не ро́бить собі́ чо́біт із же́ліза; оні́б є́го заморо́зили зимо́ю, а лі́том би спали́ли.“

„Ді́во тай го́ді! Же́лізо ще́дре на тепло́, ко́жу́х ску́пій, ненáче живі́ люди́.“

„Є́ ще́ й такі́ рі́чи, що відпи́хають від се́бе тепло́, а де́які такі́ притяга́ють є́го до се́бе.“

„Як се́ так?“ спита́в диву́ючись Я́ків.

„А так! Ти ба́чив, що лі́том жі́нкі накрива́ють го́лову бі́лими ручни́ками та ху́стками, а чо́ловіки но́сять со́лом'яні́ капелю́хи та бі́лу о́діж.“

„А для́ чо́го?“

„Для́ то́го, щоб не пали́ло ду́же в го́лову та в ті́ло; бо бі́ле відпи́хає́ від се́бе тепло́.“

„А чорне?“

„Чорне притягає до себе тепло. Так само усе гладеньке та блискуче, приміром скло відтрючує тепло, а все шерстке притягає його до себе. — Явдошко, побіжи пошукай клаптичок білого полотна та чорного сукна!“

Коли Явдошка принесла, Сенько взяв та й розпростёр на свігуну полотно а побіч него сукно.

„Що оно буде?“ спитав Яків.

„Пожди, нехай трощки полéжить, а побачиш!“

„По хвилі зняв він сукно. Сніг під ним зовсім стопів ся. А коли зняв полотно, то під ним сніг був цілісінький.“

„Я казав вам, що біле та гладке відпихає від себе тепло, тим то тепло сонця не дійшло крізь полотно до снігу й не розтопило його. А чорне та шерстке притягає до себе тепло, тому то сніг під чорним сукном стопів ся.“

Покликали дитий обідати.

50. Від тепла все ширшає.

Ледво пообідали, Яків і Явдошка попросили брата, щоб їм ще дещо вповів про тепло та холод.

„Добре. тільки уважайте! Поговоримо про те, що річи від тепла більшають, а від холоду меншають. От хоть-би й твоє Якове, тіло; коли тобі тепло, оно зробить ся більшим, грубшим, а як холодно, буде меншим, тоньшим.“

„Се вже неправда!“ озвав ся Яків.

„Нї, хлопче. оно правда, сам побачиш, що оно так. Ну слухай! У тебе чоботи широкі, чи тісні?“

„Саме добрі,“ відповів Яків.

„Ну, а чого-ж, як були ми в лязні, чого ти так довго вбував чоботи?“

„Та того, що ноги розпарились.“

„Ну, а се хіба не так, що оні від тепла потовстіли?“

„Та оні й справді, мабуть, так; бо ноги наче понапухали.“

„Ну, а той сам чобіт, що був тобі тісний, обуває ся лєкше, коли нога змєрзне; бо від холоду она трόхи поменьшала. Для того й ковалі, рόблять шінну (обруч, рафу) корόтшою від колеса. А щоб єї натягнути на колесо, треба тільки добре нагріти на огні, тоді она від жару зробить ся більшою, і єї не трóдно вже натягнути на колесо, а як охолоне, тоді знов поменьшає і добре стягне колесо. — Або й те! Від чόго всяка шклянна посудина пúкає, як у неї наляти кипятку? Від того, що тепло з горячої води передаєсь посудині, скло нараз розширяєсь і через те пúкає. Лопне оні й тоді, як у горячу шклянку наляти холодної води; бо скло від разу почне від холоду стягатись.“

Так сáмо лопне й надутий бурдюг, коли поставимо єго на теплу піч; бо вóздух, що є в нїм, від тепла розширяєсь, а не маючи де зміститись, роздирає бурдюг, щоб вийти на волю. — І вода або їнша теч розширяєсь від тепла, та тому й збігає; коли-ж відсунути горщок від огню, то вода чи молоко охолоне, стягне ся до купи й уже не збігає.“

„Відки-ж ти про се довідав ся?“ спитала Явдошка.

„Від нашого учітеля і з книжок. У нас у шкóлі ось як докáзували, що від тепла усє ширшає а від зїмна меньшає. На дрóті з деревяною рúчкою є

железне кільце, а на другім таким дроті висить на ланцюжку кулька мідяна або й железна. Куля як раз проходить крізь те кільце. Коли-ж ту кулю нагріти добре та тоді покласти на те кільце, она не пролізла зараз, аж поки не охолонула. Чого-ж се так?”

„Через те, що, нагрівшись, она зробилась більшою, а охолонувши, знову поменшала, як перше була,” поясняла Явдошка.

51. Тепломір.

„Що від тепла усе більшає, а від зима меншає. показує найліпше тепломір.”

„Що се таке тепломір?” спитав Яків.

„Ходіть у хату там покажу вам сей струмент, Я попросив єго вмісне у вчителя, щоб вам показати.”

Увійшли в хату, Сенько віняв тепломір із скрині й став навчати: „Ну от вам і тепломір, дивіть ся! Отсе, як бачите, дощечка, вижолобана в середині повздовж. В тім вижолобку є, як видите, тоненька шклянна дудочка з бульбашкою на спіднім кінці. В бульбашці й висше блищить ся, дивіть, живе срібло. Робить ся-ж тепломір так: З верхнього отвореного кінця наливають у дудочку живого срібла стілько, щоб бульбашка була повна та й у дудочці щоб було єго четверта або третя частина. Тоді бульбашку нагрівають так, що живе срібло від тепла йде в гору аж до самого краю дудочки й висуває з неї увесь вóздух. Тоді склеплюють дудочку й прироблюють єї до дощечки. Потім ставляють тепломір у такий сніг, що вже почав

танути. Від холоду живе срібло збіжить ся, єго мов-би стане менше. От і зазначають, де оно стане, і на тім місці на дощечці пишуть нулю (0). Тоді тепломір ставляють у окріп. Живе срібло зараз від тепла підніме ся в гору і де оно стане в дудочці, то на тім місці пишуть 80. Тепер усею дощечку між нулею та 80 поділяють на 80 рівних частин, котрі зовуть ся ступнями. Отсей тепломір зовесь Реоміровим; бо вігадав єго Реомір. Коли-ж поділити дощечку від нулі в гору на 100 рівних частин, то се буде тепломір Цельзиза, бо вігадав єго Цельзий. — Нижня частина дощечки, від нулі в низ, так само поділена на ступні, котрі вже показують не тепло, а холод. Чим тепліше, тим вище від нулі в гору йде живе срібло, а чим холодніше тим більше спадає оно в низ. Ну-ж, Явдошко, ти пізнаєш числа; подивись, до якого числа сягає тепер живе срібло.

„Там стоїть 15.“

„Вище, чи нижче нулі?“

„Вище.“

„Ну, се й значить, що в хаті 15 ступнів тепла. Возьми-ж тепер та притули руку до бульбашки. В руці в тебе буде більше тепла, ніж у хаті, ти нагрієш рукою шкло, а оно нагріє живе срібло, оно підє в гору і покаже більше ступнів.“

Она притулила руку до тепломіра, подержала тріхи, подивилась, доти піднялось живе срібло, та й каже: „Вище 16.“

Опісля вінесли тепломір на сонце а він показував 25°, а в холоді тільки 13°.

„Коли поставити тепломір на великий мороз,“ — говорив їм Сенько, — „тоді срібло збіжить ся ще

більше і стояти-ме на 20 і 30 ступнів нижше нулі. На сороковім ступні нижше нулі замерзає живе срібло. тому для великого холоду роблять тепломіри з доброї горілки, бо она ніколи не замерзає, хоч на яким морозі. Ступні означають значком ⁰ побіч числа. ступні тепла знаком $+$, а холоду знаком $-$; так н. пр. $+ 18^0$ значить 18 ступнів тепла, а $- 18^0$ значить 18 ступнів холоду.

„Для чого-ж вігадали отсі тепломіри?“ спитав Яків.

„Та на те й вігадали. щоб виміряти тепло та холод, бо часом буває треба та й дуже треба знати, скільки де тепла. От хоч-би для здоров'я. Лікарі дізнались, що найліпше для здоров'я, коли тепломір показує в хаті $+ 14^0$ тепла, а для чоловіка недужого треба щоб було тепліше, щоб було $+ 16^0$ або й більше. Іноді треба купати хворого в теплій воді або дізнатись, яка горячка завелика. Дізнатись сего напевне можна тільки тепломіром; бо не кожного чоловіка тіло відчувває теплоту і холод однаково. Крім сего в ріжних фабриках треба знати, чи нагрілось що або охолонуло до такої чи іншої міри. Скрізь тепломір пособляє чоловікови і служить на користь усім.“

52. Кóроп.

Усікому, мабуть, доводилось бачити кóропа: бо є їх по річках, і по óзерах, і по ставах.

Кóроп риба не дуже велика. корóтка, ширóка, як подивітись на неї з бóку: узéнька. як подивітись з вéрху. Усе тіло вкріте лускóю: на спині она попелисто-золотá, під черевцём біліста. У роті на

щόках зубів нема. Кόроп не хїжа рїба, плаває він дуже тихо, беззубий, неповоротний, і сам часто стає здобичею хїжої рїби. Не любить кόроп чистої та ще текучої водї, живе він бїльше по ставках, де рослини на днї багато, де дно мулом укрито. Тут він дома. Рїба якá нєбудь без водї пропадає, а кόроп буде й три днї у мокрій землї живий лежати.

Їсть він малєньких черваків, а що бїльше любить рослину всяку, листячко з очерету. Їсти ме. як давати, хлїб, кашу, крупї, а часто й мул з дна; бо в мулї є перегною багато.

Кόропи не часто грають ся на сонцї, вріють ся онї собі в зємлю, та стоять сторчаком. Тїлько о пївдня, як сонечко пригрїє, і онї люблять поплавати.

Їкру кόропи випускають у цвітнї. Тодї онї збирають ся громадами. Їкра в них малєнька, з на макове зєрно; птахи єї з водї часто заносять на пїрях на такї озера, де кόропів перше не було, і онї там скоро розводять ся.

На зїму кόропи заривають ся в мул; у кόропів багато ворогів: по рїчках хїжа рїба, а по ставках до того ще й жуки водяні. По ставках а рїчках кόропів ловлять волами, на вудку онї рїдко йдуть.

53. Щука.

У нас рїдко лучають ся велїкі щуки (щупакї); бо у нас їх виловлюють молодими. Трудно, щоб якá вдєржалась хоч на одїн рік. Не те там, де велїкі озера, де є кудї ховатись від рибалок. Там щука живе дуже, дуже довго. Не дїво, що така щука важить часом трицять і бїльше кїлограмів.

Щупак не любить пруткої воді; він проживає більше в озерах, ставах і то на мілкім, тільки великі держать ся глибині. Всякому, мабуть, приходилось бачити щупака, і не один клав єму в рот палець, як він уже неживий, бо живий не тільки покусає, а й зовсім може відкусити палець. У щуки дуже острі тонкі зуби, та ще й до того здоровенна пащека. Голова і щоки в неї подовговаті і сплєскані. Сама щука довга, валкувата, покрита дрібною лускою, що на спині сіва або чорняво зелена, а на череві білава.

Щука хіжа риба. Она живить ся всім, що живе в воді і на воді; всякою рибою, раками, пташками, що плавають на воді, і навіть малими щученятами. Найбільше дістає ся від неї карасєви. Кажуть: „На те й щука в воді, щоб карась не дрімав.“ Нема в воді ні сильнішого, ні прудшого від неї. Тільки з декотрими рибами не може она нічого вдіяти. Окунь н. пр. знає добре її пажерливість. „Окуне, окуне, повернись до мене головою, поговоримо з собою“ каже щука. А окунь крутить ся й відказує: „Говори з хвоста, я почую.“ Утомившись добре, щука кидає ся на другу рибу, навіть дітей своїх не пошанує. Оно правда й добре; бо щук плідить ся така сила, що як би всі повиростали, то мабуть у воді і риби ніякої не зісталось-би. Треба багато, щоб наїстись щуці і де она заведе ся, там другій рибі трібно вдержатись. Та й ловить она хітро. Отсе встромить тріхи голову в намул, закаламутить воду таї стерчить неначе кілок. Риба і ні гадки, снує собі коло неї, а та тільки ликає та ликає єї. Наликавшись іде в кушір спочіти. В животі щуки нераз знаходять всякі риби; бо она їх цілком ликає. Такє буває

і з пташка́ми. Одна́к зимо́ю она́ не така́ проже́рлива, тоді́ она́ на́віть зо́всім не їсть. За те-ж, як ру́шить лід, тоді́ держі́сь, ри́бо. В сю пору́ она́ готу́є і́кру. Че́рез два ти́жні спочи́ває, а око́ло те́плого Ми́коли знов почина́є ся ло́вля. Тоді́ она́ нічо́го не ми́лує, аби́ попало́сь на зу́би. Весно́ю щу́ка теря́є старі́ зу́би і в не́ї ви́роста́ють нові́. Мягкі́ми нові́ми зу́бамі щу́ка не зде́ржить ве́лікої ри́би, хиба́ ві́рве мя́са шма́ток, як вовк у лоша́ти.

Ло́вля щук бу́ває в жни́ва і коло́ дру́гої Бого́родиці. В сю пору́ найлі́пше їх ло́вити; бо оні́ ходо́ять тоді́ коло́ бе́рега. Ло́влять щук сі́тками і ву́дками. Ті́лько щу́ка не пі́де на ме́ртвечину; доко́нче тре́ба, щоб на ву́дці́ бу́в живе́ць.

54. Ялі́на.

Роди́лась ялі́на в ве́сню з ма́ленького горі́шка на́сінячка. Їго́ ви́ховала́ чере́з зи́му від ве́якої не́годи ма́ти ялі́на в пи́шці ме́жи шкарлупі́нем; на ве́сню хова́лось оно́ від зу́ба́тої ви́вериці́ і лі́сової пті́ці в я́мочці́.

Ста́ло те́плó, на́сінячко пу́стїло по́ростки; ялі́на вроди́лась. Тонéнькі корі́нці́ рі́ли́сь у зе́млю, шу́каючи́ ї́ди для́ диті́ни-ялі́нки. Хма́рка, як ма́ти, напу́вала́ їх сьві́жою води́цею. Со́нце грі́ло зе́млю, і зе́мля́ була́ мягко́ю по́стїлю. У тако́му до́брї́ ялі́на все́ більша́ла і за ші́сть ро́ків ста́ла спра́вжним де́ревом.

Не пи́шне де́рево ялі́на. Не кві́тча́є ся она́ на ве́сню, як я́блоня; не вби́ра́є ся ши́ро́ким лі́стем, як дуб; не ма́нить чо́лові́ка під о́сінь, як гру́ша.

Високо вигналась она своєю островерхою цівкою; та однаково зеленіє крізь цілий рік своїми замість лістя колючими иглицями.

Зверху цівка одягнута в руду кору, а під нею підтягнута зелена. Не пішна отся одѣжа, та за те в ній не боїть ся яліна хоч яко́го холоду; потріскає ся геть від лихого морозу, а протѣ росте і в таких сторонах, де за лютою зимою, за коротким літом, пісками та ка́м'янами ма́ло яка росліна виживає. В холодних сторонах она тільки й огріває чоловіка. Сучки й шишки єї горять ясно, а дим чути смолою.

До роду ялін належать ялиця, со́сна і смере́ка.

55. Сіль.

Подékуди нахóдить ся глiбóко в землi замість камiня і глiни камiнна сiль, така сама, яку у нас дають лизати коровам, волам та вівцям. Вікопавши на такiм мiсцi, де є сiль, глiбóку кернiцю, спускають ся в неї вiдрами люди й копають вiдти на рiзні бóки довгi хiдники, нiби пивницi. В тих пивницях, в копальнi лупають робiтники-гiрняки iз стiн камiнну сiль, а другi витягають єї вiдрами в гору на свiт Бóжий. Там кидають єї в великi кадкi і наливають водi. Сiль розтоплює ся, вода стає ся ропóю. Та ропá йде опiсля в солярню, значить, єї вливають у величезний котел, пiд котрим горить огiнь так довго, поки вода не википить, а в кiталi не остануть самi крупi чiстої бiлої со́ли. Тi крупi вибирають черпаками в посуди́ни, а вiдти беруть по трóхи й набивають в малi желiзні гóрщики, з котрих витрясають за́раз готóві вже гускi топкi со́ли. Але єї

гускі ще вохкі й лёгко розпадають ся; тому всувають їх в сушарню, такú пiч, абi вiсхли й затвёрдли. За якийсь час виймають висушенi гускi соли з пiчi i заносять до магазину. Сюди приїзджають купцi, набирають соли повнi вози й розвозять їх по мiстах, а в склепах розпродають єi лю́дям.

На Буковинi є велика копальня соли в селi Кáчицi радовецького повіту, а в Галичинi ще бiльша в Вiлицькi ко́ло Кракова. Є ще й жерела сiльної ропи, котру вживають люди для худоби а й для себе; бо стра́ва несо́лена не смачна́ й ме́нше здоро́ва.

56. Вугле камінне.

Давно́, дуже, дуже давно, перед ві́ками, ще в часа́х передпото́пових пропа́лись через землетря́сення ці́лі лі́си да́леко-глибо́ко в зе́млю. Під незмі́рним тяга́ром лежа́чих на нiм гір а й iз-за недоста́тку во́здуху зроби́лось iз то́го де́рева вугле́ чо́рне, блискуче́ й трерде́ мов ка́мiнь iз-за чо́го й про́звано вго́ вуглем ка́мiнним.

Чолові́к, копа́ючи в землі́, натра́пив на те вугле́ та найшо́в, що оно́ горю́чи вида́є в тро́є сті́лько тепла́, що де́рево буко́ве. Ну i став чоло́вік шука́ти за тим вуглем, заложі́в вели́чезні копа́льні, з котри́х нині́ тися́чі гірня́ків добува́ють вели́ку си́лу се́го вугля́. Сим вуглем паля́ть тепе́р у всі́х ма́йже фабрика́х i вели́ких варста́тах, на кора́блях паро́вих i желе́зницях, а нема́ло вже й у желе́зних пе́чах по дома́х. Що бíльше, iз вугля́ ка́мiнного добува́ють ще й га́з, що горі́ть дуже́ я́сно й свíтить кра́сше свíчок i на́фти.

Вугле́ ка́мiнне є́ протé вели́ким ска́рбом тепло́ти i свíтла, без котро́го в безлі́сних сто́ронах не

могли-б жити люди. І в нашім лісїстїм краю дрова́ дорожїють; бо лісів меншає, але камінного вугля є така сила, що вїстане вго́ на тисячі лїт.

Тяжка пра́ця гірняка́ в копальнях вугля, ломити не́раз і ле́жачи кúсень за кúснем твердо́го мінералу́ із стїн. Нема́ло з них гїне там від удушли́вого або пально́го вóздуху. Не так глибо́ко лежїть м'я́нше й не так цї́нне вугле́ бу́ре.

57. Воробці́.

Сїрі воробці́ — справжні молодці́. Ё́ оні і в сéлах, є́ і по вели́ких міста́х. Ро́блять оні собі́ гні́зда і в мале́ньких хлївцях, ту́лять їх і при вели́ких буди́нках. Ось подиві́ть ся, як гуля́є воробе́ць: і сюди́ верть, і туди́ верть, тут ско́ком, там бо́ком. „Цвірі́нь, цвірі́нь,“ та́й голо́вкою кру́тне́, так єму́ га́рно.

Найвеселї́ший воробе́ць по весні́. Зимóю єму́ бу́ло і хо́лодно і го́лодно. А то со́нечко пригрі́ло, завору́шились кома́хи; ста́ло воробце́ви тепло́, з'я́вив ся і харч. Ось він і па́ру собі́ знайшо́в, сїре́ньку воробчи́ху. Працю́ють оні собі́ з ра́нку до ве́чера. Не влє́жить на видно́ті ні перце́, ні щі́тїнка, ні шма́ток лі́ка; усе́, що ні попа́де, прово́рна воробя́ча па́ра тя́гне собі́ на гні́здо. Днїв два-три і гні́здо спору́жене, а там да́лі вже лежїть у не́му п'я́теро, шє́стеро явчо́к. Сїре́нька воробчи́ха сїда́є на них і грі́є свої́м мале́ньким ті́лом 14 де́нь і но́чий а воробе́ць-молоде́ць роздобува́є харч і собі́ і свої́м воробчи́сі.

Ще́ не злеті́лись із те́плих країв пті́ці уся́кі, а в воробці́в вже пища́ть воробиня́та. Тепе́р пра́ця

ще тяжша старому воробцюви. Працює з ним і воробчїха. Пискотять в їх гніздї: усіх же то їх нагодувати треба. Скрїзь літають старі воробці та шукають воробинятам харчів, мягнських червачків. І літають так годїна за годїною, день за днем, з ранного ранку до пізного вечера. Прилетить воробець або воробчїха у гніздó з червачком, ткне єго в рот воробиняти, та знов летить прилетить, ткне тай полетить. Чéрез дві неділі воробинята стають підлітками-порхунцями, і старі воробці вóдять тоді їх на прогуляня.

Веселі в кўпочці скакають воробинята на грядці, мов на ўлиці, та все цвірінькають. Онї ще дурненькі, самі не вміють роздобувати харчів, уміють тільки просити. Як віучать старі воробці воробинят своїх усім мўдрам, то розпускають їх на свій хлїб на всі чотїри сторони. Тоді старі воробці знову підправляють своє гніздó і знову панькають ся з воробинятами. Їноді на літо і трїчи сїдає воробчїха на яйця.

Утомить ся за весну і літо воробець, годуючи дїток, а під оснь самому треба підживитись. От і летить він на соняшники, на коноплї, на просо у полі. Весну і половину літа служив воробець по правді, а в кінці літа починає красти. Служив воробець тим, що боронив садовїну від гусениць, боронив він також від сєї напасти і огородину, найбільше капусту. Чéрез се воробці весною та літом справжні сторожі садків і огорódів і дуже корисні в господарстві.

Воробець хїтра штўка. Старóго воробця полóвою, кажутъ, не одуриш. Як з курмі або свиньмі, то він готóв їсти і пїти, а свинї то їноді і на спїну

сяде. Від собаки поступає ся, а як кітку зобачить, то чим скорше куді небудь дальше від неї. Не мазує воробець у своїй долі, сам про себе промишляє, і через се він воробець-молодечь.

58. Воробець у зимі.

Сїв воробчик, задумав ся,
Що йому робити,
Як йому зиму ту довгу
Й люту пережити.
Та поглянув на село він
І став щебетати:
„От в стодолі найду збіжа,
В стрісі буду спати.
Не журім ся, братя милі,
Всі села тримаймось,
І хоть як мороз потисне,
Свого не зрікаймось!
Не ідїм ми в край чужинний,
Хоч там і тепліше;
Бо де добре в світі, добре,
А дома найліпше.
Ми хоть бідні і простенькі,
Добре серце маєм,
Всі ми тутки родили ся,
Тут і повмираєм.“

59. Миш.

Хто не знає сего гарного, прудкого, веселого звіряти? Мордочка зго заострена, покрита шерстю, з довгими, твердими вусами і з острими передними зубами у роті. Шкірка сіро-жовта на спині і

трóха яснїйша на чéревi. Хвіст довгий, гóлий, вкритий замість шерети лускóю і тільки де не де стирчить щітiнка. Ўха також гóлі. Ніжки у мишки малéнькі, тонéнькі. На перéдних лапкáх по чотири кiгтики, а на зáдних по пять. Сiми нiжкáми она бiгає дýже хýтко, лáзить і скáче також дóбре, та й плаває не погáно, хоч і не лóбить лiзти у вóду. Живé она всюди, де тільки живé чоловiк: у будiнках, хаткáх, комóрах, і звесть ся хатнóю. А є й такi, що лiтом живóть у пóлi, iдять усяке зérно, а на зiму перexóдять знов у будiнки, áбо скiрти, áбо у нóри на полях. Се польовi мiши.

Весéла тiха миш хýтко звикає до чоловiка і нави́ть лéгко навчає ся всяких штук. Она-б бу́ла втiшним зьвiр'ятем, коли-б не вí нена́жирливість. Máло когó найдеш такого охóчого до лáсощiв, як миш. Де стоiть багáто страви, она хоч і не багáто з'iсть, áле все поспе́є і погризé. Від тóго чоловiк уважає миш за свóго вóрога, уганяє ся за нею і звóдить котáми, пáсткою і отру́тою. Але все-ж від тóго миший не меньшає; бо онi стра́шно плодóчи. Усяка миш-самiця привóдить на рiк пять áбо шiсть разiв по п'ятеро, по шéстеро, а то і по óсмеро мишиня́т.

Щурi подiбнi мiшам, áле бiльшi.

60. Чомý ненавiдять пси кóтiв, а кóти миший.

Коли́сь собáки стáли просiти у лéва, свóго царя́, щоби́ він дав їм грáмоту на те, щоби́ чоловiк не сьмiв їх на стáрiсть iз двóру вигоня́ти. Лев дав їм такóу грáмоту. Принéсли собáки свою́ грáмоту та в бóдцi й сховáли. А тут óсiнь, на дворi слотá.

Боять ся соба́ки, щобі дощ не замочі́в гра́моти, та й ста́ли просі́ти коті́в, що в ха́тї сиді́ли, щобі́ оні́ взя́ли гра́моту на схова́нку. Взя́ли ко́ти ту гра́моту, зане́сли є́ї в ха́ту й положи́ли на пі́ч, а са́мі так і сидя́ть над не́ю, боя́ть ся, щобі́ хто ча́сом не вкра́в є́ї. Полі́зла ба́ба на пі́ч та й поча́ла з пе́чи коті́в гна́ти. Коті́ скóрше за гра́моту та на ді́л, оні́ боя́ли ся є́ї поки́нути на печі́, щобі́ ба́ба не побáчила ча́сом то́ї гра́моти, та не відда́ла є́ї ді́тям гра́ти ся. Бі́гають коті́ да́лі, а ді́ти й зоба́чили їх та й дава́й за ні́ми ганя́ти ся, їх лові́ти. Зля́кали ся коті́, от, ду́мають, пропа́де гра́мота. Оні́ шви́дше до ми́шій: „Возьмі́ть, бу́дьте ла́скаві, отсе́ю гра́моту собі́ на схова́нку!“ А ми́ши не від то́го, взя́ли ту гра́моту та швиде́нько й потя́гли є́ї в сво́ю нору́, а на тре́тий де́нь гарне́нько погри́зли є́ї та й ви́стелили сво́є гні́здó, щобі́ мя́кше бу́ло мали́м ді́тям спа́ти. От, прохóдить де́нь, дру́гий, а на тре́тий де́нь, як ви́яснило ся, соба́ки й ка́жуть котáм, щобі́ оні́ відда́ли ї́м гра́моту. Коті́ кіну́ли ся до ми́шій, áле ми́ши шви́дко похováли ся в сво́ї но́ри і сидя́ть собі́ там, ні́би ні́чого й не зна́ють. Із то́го ча́су пішла́ ві́чна гризні́я та нена́висть соба́к на коті́в, а коті́ знена́виділи ми́шій. От через то́ й тепе́р, ко́те, не підходи́ до соба́ки; бо розі́рве, — а ми́ше, не наvertsáй ся на о́чи котóви; бо спійме́ за́раз, і не то що розі́рве а й зо́всім з'їсть.

61. Мі́дь.

Хто не ба́чив з вас кре́йцара áбо чворака́? Нове́нькі оні́ червоня́ві, аж улі́скують ся. Сі гро́ші укóвані із міді́. Мі́дь копа́ють із землі́. Із міді́ ку́ють ще й кі́тлі і іньше на́чине, а та́кож ви́бива́ють

бляхи-дахівки, та виробляють і дріт; бо мідь дуже тягуча. Мідяне начинє мусить кінче з середини бути поливане білою цинною; бо мідь від вогкості особліво-ж від квасів ржавіє, а та мідяна ржа (мідянка) дуже їдовита.

Мідь мішають і з іншими металами. Мідь із цинком дає жовту мідь або мосяж, із чого роблять свічники, моздірі і т. и. Мідь змішана з білою та м'яккою цинною називає ся дзвоновоною; бо з того виливають дзвони. Додавши до міді трішечки цині а ще менше цинку, то вийде бронза, з котрої уковані наші нові гріші: 1 і 2 гелери. І в золотих коронах є 10. частина міді, а в срібних тріхи більше.

62. Живе срібло.

Дивні здають ся людам річи котрих оні ще не бачили. Хто проживає в горячім краю, де зимі зовсім нема, здивує ся, коли почує, що з воді може зробити ся лід як камінь твердій. Так само дивно чоловікови, що жиє в холідних сторонах, де більшу часть року лютує зима, коли почує, що є краї, де зимі нема, де люди не бачили ще ні леду, ні снігу. Але що скаже на те наш чоловік, що звик бачити метали тільки твердими, як золото, срібло, мідь і т. ин., коли ми єму скажемо, що у нас є такий метал, що можеш єго в шклянку вляти, а що ще дивнійше, він єі й не намочить. Метал той ціпеніє в краях зимних на острім морозі так само, як у нас вода. Та коли вода замерзає вже при 0°, то той метал твердне аж при — 40° зима, а то так, що єго можна кувати мов-би те желізо. Метал той називає ся живе срібло. У нас

живе срібло завжди плінне; бо у нас нема такої ліотої студи, якої треба, щоб від неї заціпеніло живе срібло.

Коли-б хто живим сріблом наповнив став, то міг би по ній їхати тяжким залізним човном. Але коли-б човен був із срібла або з золота, та розплив би ся в живім сріблі так, як розпливає ся кусень цукру в воді. Впавши до такого ставу, не потребував-би чоловік боятися, що втогне; бо в ній може пливати й той, що пливати не учив ся. А що вже найкраще, що в живім сріблі навіть би не змок. Але лікнути не смів би й краплі; бо живе срібло їдовите.

Коли варити живе срібло, то оно переходить у пару як і вода, але пара з нього дуже шкодить здоров'ю. І єго пара перемінює ся на зимний покришці назад у краплі живого срібла.

Живе срібло остає завжди чисте, біле й блискуче як правдиве срібло, наколи мідь, залізо і т. п. метали ржавіють. Золотар позолочує за помічю живого срібла різні срібні річи, тому і кажуть: „не все золото, що ся світить.“ На зєркалах сполучене скло з цинною також живим сріблом. Мляр робить із живого срібла хорошу червону краску, мішаючи в штучний спосіб дві частини сірки з шістьма частинами живого срібла. Навіть у аптіках продають живе срібло на лік.

У тонких шкляних рурках на довгій дощечці висить живе срібло у вікнах і віщує людям погоду; показує наперед, чи буде хороша, чи змінлива погода, чи дощ. Мореплавателям вказує оно вперед надходячу бурю, щобі були приготовані на страшну небезпечність. Хто підносить ся бальоном у вѳздусі або

ходить по горах, тому показує онó в барометрі як високо зайшов.

Живé срібло знає також ліпше від тебе сказати, як за тепло в хаті чи на дворі; то хоть онó, віщючи погоду, часом не вгадає і таким способом не одного здурить; то яко тепломір не завелó онó ще ніколи; а се для хóрого й для огорóдника ва́жна річ.

Так то стає ся й отру́та в руці розу́много чоловіка щірим єго пора́дником і помі́чником. Не дивно протé, що чоловік за живім сріблом аж у те́мній глибині землі шукає й ві́дти в по́ті чола́ із за́ховку на сьвіт Бо́жий добува́є.

63. Безро́ги.

Он там під плóтом лежіть на́ша сві́нка з поро́сятами! Голова́ у не́ї вели́ка клапоу́ха, з мале́нькими очиня́тами, з до́вгим рі́лом. Пі́я в безро́ги корóтка, ту́луб гру́бий, но́ги корóткі та тонкі́, на ко́ждій з двома́ ме́ньшими а двома́ бі́льшими ра́тицями. Хвóстик корóткий ще й закру́чений.

„Ну й бридка́-ж ота́ свиня́! мабу́ть уся́кий ска́же. Коли́ отсе́ не лежіть у багні́, то рі́в денéбудь на сьмі́тнику́ або в гно́ю. А за́жерлива яка́! Їсть усе́, що попа́де ся; уся́ку рості́ну, садо́вну, помі́ї, на́віть іноді́ пожере́ свої́х поро́сят, як се не́раз ро́блять старі́ лихі́ льо́хи. І ве́пер з вели́кими клева́ками куса́є не то зьві́рят а й лю́дій.

Та хоч не хоро́ша свиня́, а протé-ж подиві́ть, у я́кій она́ приго́ді лю́дям. У і́ньшого госпа́даря нема́ корóви, вівці́, а сві́нка знайде́ ся. При до́брій годі́влі пі́дсви́нок да́є вже до́ста мя́са, са́ла, солоні́ни, ковба́с та кишóк. Щі́ті́на пі́де на щі́ткі а з

ра́тиць вива́рюють кару́к. На́віть шкі́ру вичи́няють на са́пян.

Сви́ня дуже пло́доча; виво́дить два ра́зи на рік по́ се́меро й двана́цятеро поро́сят. Госпо́дареві вели́ка з безро́ги ко́рисє҃ь. Пу́стить є́ї на па́шу, опі́сля підгоду́є й ви́жене на то́рг та во́зьме кра́сний грі́ш. І рі́зник, що купу́є сви́ні ма́є ще й сви́й зарóбок.

В лі́сах живу́ть сви́ні ди́кі. Оні́ зо́всім та́кі як до́машні, ті́лько бі́льші і ду́жші.

64. Сви́ня не до ко́ня.

Одні́й сви́нці при́шло бу́ло щось до голо́ві й она́ відблукáла ся від гурту, та ста́ла ходи́ти з кі́ньми. „Е́й цьо́ню,“ ка́же є́ї ма́ти, „поки́нь ся ста́да, та ходи́ з на́ми; бо „сви́ня не до ко́ня.“

„Е, що́!“ відзи́ває ся сви́нка, „хи́ба й не ма́ю сво́го ро́зуму, чи що́? Ви приві́кли з сви́ньми, та гада́єте, що нема́ по́над них.“

Але одної́ но́чи, ко́ли ко́ні па́сли на по́лі, при́ходить вовк. Ко́ники зби́ли ся на́млі́бка до кúпи, зби́ли ся в круг та́й гада́ють собі́: На́й тепе́р і сто вовкі́в іде́, ми не бо́їмо́сь.

А́ж ту́т сви́нка в писк, у ве́реск: „Пуска́йте,“ ка́же, „і́ мене́ між вас, так я з ва́ми това́ришую!“

Ко́ні в сьмі́х: „А́бо-ж ми те́бе за собо́ю клі́кали? А́цю, пога́не рі́ло!“

Тим ча́сом ба́чить вовк, що ко́ням не мо́же нічо́го вди́яти, та щоби́ не ходи́ти пу́сто, вхо́пив сви́нку та в лі́с.

Не зна́ю, як там є́му сви́ни́на смаку́вала, а́ле се́ зна́ю, що „сви́ня не до ко́ня, бо шерсть не одна́.“

65. Гóлуби.

Гóлуби хорóбі, смі́рні й пожитóчні пті́ці за-
вбі́льшкі підрóслих кúрат. Оні́ бува́ють рі́жної ма́сти
і ве́лякого рóду. Одні́ чуба́ті, іньші ма́ють на ши́ї
широ́кий ко́мір із пі́ря, у іньших знов мохна́ті но́ги,
а де́які розпростира́ють хві́ст як па́ви. Так зва́ні
го́луби цукрові́ клі́чуть: цу́кру-цу́кру та ге-ге-ге,
іньші знов гудя́ть.

Лю́ди держа́ть їх по пода́х і в голу́бника́х.
Одні́м ми́ла їх чистотá, іньшим краса́, ба́гато корі́-
стуєсь їх м'ясо́м і гно́єм, а де́хто й торгу́є ними,
позая́к одна́ па́ра вивóдить 3—4 ра́зи на рік по па́рі
голубе́ня́т, котрі́х ро́дичі году́ють зе́рном розмо-
че́ним у сво́ій гу́ші. На яйця́х сиді́ть бі́льш голу́бка.
Голубе́ня́та ви́луплюю́ть ся слі́піми.

Дома́шні го́луби шука́ють собі́ пожі́ви коло
до́му а пі́льні лі́тають да́леко в по́ле. Го́луби лю́бять
ду́же свій роді́мий ку́ток і не ле́гко приви́кають до
ново́го голу́бника́, а летя́ть до́мів, не зблуді́вши
з до́роги хоть-би як да́леко. Із-за то́го та́й через
те, що ду́же скóро летя́ть, вивóзять їх з до́му і
з ві́дки не́будь пуска́ють із пі́сьмами на ши́ї наза́д.
А що го́луби перелі́тають за годі́ну з 10 ми́ль, то
не так ле́гко спійма́ти їх хоть-би й я́стрібови́ або
яко́му не́будь хі́жому пта́хови.

За́гадка: Котрі́й луб лі́тає?

66. Як добува́ють желе́зо.

Нема́ на сві́ті метáлю потрі́бні́шого лю́дям
над желе́зо. Бі́льша части́на лю́дських ді́л така́, що
до них тре́ба желе́за. Хлі́борóбови́ тре́ба косі́, плу́га;

ремісникові треба сокири, свердла, ножа, гболки; ученому чоловікові треба пера та сталі, — кождій людині неодмінно треба желіза на всякий інструмент та на всяку машину та на всяку будівлю. Без желіза люди ніколи не були-би такі освічені, як тепер. Желіза чистого на землі не можна знайти, а в онó в землі рудою. Тóї руди аж шість порід, одна руда krásша, друга гірша, бо з одної більше здобудеш желіза, а з другої менше. Часом желізо добувають дуже глибоко в землі й тоді копають шахти; часом же онó лежить і звёрху.

Як витягнуть руду з землі, то везуть єї на желізний завід, що зве ся руднею. Там єї розбивають на дрібніші грудочки. Красишу руду відбирають на діло, а гіршу відкидають геть. Бо буває руда, що в ній так мало желіза, що не варто і добувати; треба на добуванє більше грошей витратити, ніж те желізо коштує. Тоді везуть руду до печи. Піч ся змурована з каменя й стоїть як величезна башта. Її мурують звичайно коло горі, щобі було як підвозити руду, а то так роблять до неї схід, бо ся піч дуже висока. По великих руднях таких печий буває по кілька. У сю піч сиплють з горі руду та вуголь так, щобі була верства руди, а верства вугля, й так насипають піч усею. Щобі krásше руда ростоплювала ся, додають до неї ще деяких річий, що пособляють у сему ділі. Затопляє ся піч з низу. Щобі krásше горіло, то величезні міхи надувають у піч крізь дірки вóздух, от, як у кúзні. Так міхи дмуть, як бóря, й огонь страшенно розгоряє ся. Руда ростоплює ся, желізо витікає у низу з печи, а з горі все насипають новóї та новóї руди. Не перестають топíти день і ніч часом кілька років.

Тільки тоді спинять роботу, як чого піч попсувала ся, так щоб її полагодити.

Перед печию у піску пороблено рівчакі й ямки, щоб туди текло желізо. Робітники з довгими кочергами стоять і ждуть, поки полле ся желізо. Ось відчинено заслінку у печі, желізо полило ся, як огнева річка, хоч би де і в ночі було, то стане відко, як у день. Іскри так і сиплять ся на всі боки; пече страшенно. Робітники кидають ся до рівчаків і кочергами направляють ростоплений метал, куди треба. Треба їм беречі ся, щоб не спіткнути ся та не впасти у рівчак; хто впаде, той живцем згорить.

67. Як обробляють желізо.

Витекло желізо з печі, згодом застигає. Але се ще не справдішне желізо. В нім ще багато вугля, а через то оно ломить ся. Таке желізо зве ся крушне. Їго ще треба переробляти на справжнє желізо. Крушне желізо кладуть у іншу піч і починають там (разом з деякими річами) знову єго ростопляти. Вуголь, що є в желізі вигоряє, й стає справжнє желізо. Але щоб се зробило ся, треба желізо разураз мішати. Осібний робітник стоїть коло печі і мішає єго желізною кочергою. Страшна се робота! Щоб ростопити крушне желізо треба не менше, як 1500 степенів тепла. Незвіклий чоловік не вистоїть там і кілька хвилін, так нестерпучо пече.

Після сего желізо як по великих руднях, то кують паровім молотом. Зроблено так, що паром піднимає в горю й спускає на ковало величезний

і страшенно важкий металевий брус. Машина, що тим бруском заправляє зроблена так гарно, що нею одна людина порядкує й може як схоче вдарити, й дуже, й трішки. Може вдарити так дуже, що постановлений стовп поліна враз розбиває і робить з него млинець, а може вдарити так тихо, що розіб'є, коли положити, шкаралущу на орісі, а зерно зістанеся ціле. Желізо розпикають у горні. Як распече ся, робітники відчиняють горн, особливою машиною чипляють шматок величезний желіза. Машина піднімає в горі шматок, а він брізкає на всі боки іскрами й страшенно пече. Вісить він кілька хвилин у робітні, яєно все осьвічуючи. Тоді починає потіхо посувати ся до ковала. Стоячі коло желіза, робітники з довгими гаками знімають єго з машини і кладуть на ковало. Пече нестерпучо, але робітники не мають змоги на те зважати. Тільки по обличчях відко, яку муку ові терплять. Майстер махнув рукою, і всі робітники кинулись геть. Молотобієць торкнув держак від машини з молотом і в ту мить молот відразу зірвав ся з горі й страшенно грюкнувши, вдарив по желізу. Вся будівля стрясла ся, міліони іскор засіпали усю робітню, брізнувши з під молота. Огняний туман укрив усє й не можна було нічого бачити. Як він розвіяв ся, то молот знову став піднімати ся, щобі знову вдарити. І так увесь день. Иноді молотови дають відпочити, щобі не дуже нагрівав ся. Як вікує ся тут желізо і стане зовсім чисте, то єго виробляють ще усяким способом. Єго пропускають межи двома валями, а валя ті з рівцями. Валя гнітять желізо, онó втискає ся в ті рівці й виходить з них штабою; тоді єго пропускають крізь валя з меншими рівцями, тоді крізь

треті ва́ли — з ще меншими і так до́ти, аж по́ки ста́нуть шта́би та́кі тонькі́ як тре́ба. То́ді ті шта́би прода́ють, а́бо з них ро́блять усякі́ рі́чи.

А́ле се же́лізо за на́дто мятке́. Ча́сом же тре́ба тверді́шого же́ліза. То́ді з тако́го же́ліза ро́блять ста́ль. Щобі́ се зроби́ти, розто́плюють же́лізо у о́сібнім вели́чезнім посу́ді й дода́ють туди́ вуго́ль, то́ді вилива́ють і як оно́ засти́гне, то ста́є ста́лею.

На́йбільше же́ліза іде́ тепе́р на всякі́ ма́шини, на гарма́ти та на вся́ку і́ншу збро́ю. Звичайні́ кова́лі ро́блять дрі́бні́ші рі́чи — тим їх ро́бота не та́ка важка́. А́ле ва́жко працюва́ти там, де ро́блять вели́кі рі́чи, ось на при́клад як ро́блять ши́ни, що́ то їх скла́дає́ ся на же́лізниці́. А́ле є́ одна́ ро́бота на же́лізних за́водах ще́ тяжша́ від се́ї, як ро́блять кі́тли вели́кі на ма́шини парові́. Робі́тників сих звуть „глу́ханнями“, бо́ від то́го грі́окоту о́ні глу́хнуть.

68. Два плу́ги.

З одно́го же́ліза скува́ли два плу́ги,
Оди́н стоя́в ду́рно, в по́лі ора́в дру́гий;
Срі́блом блести́в плуг той, що́ з по́ля верта́в ся,
А що́ стоя́в ду́рно, иржо́ю вкри́ва́в ся.

69. Ві́вця і коза́.

Як поді́виш ся на ове́чку, так зда́є ся, що́ нема́ на сьві́ті дру́гої скоти́ни тако́ї неща́сної. Ніхто́ є́ї не бо́їть ся, всі́ є́ї бють і штовха́ють, а она́ і оборо́нити себе́ не мо́же. Але чи зна́йде́ ся дру́га худоби́на, з яко́ї бу́ло-б сті́лько ко́ристи, як з ове́чки.

Усе з неї йде на ко́ристь чолові́кови. З єї до́вгої, м'я́ккої во́вни ро́блять і товсте́ і тоненьке сукно́. З овечих і баранячих сму́шків ши́ють те́плі кожухи́ на зи́му, а з ягнячих сму́шків шапкі́. Овечий лі́й іде́ нам на сві́тло у до́вгі зи́мні вечери́, а ягня́че м'ясо́ дуже́ смачна́ стра́ва, та́й барани́на до́бра. У барана́ і овечки́ голова́, рівна́ючи до ті́ла, не вели́ка, лоб кру́тий, ніс горбо́м, уха́ у одні́х стирча́ть у бі́к, а у дру́гих ві́сять, очі́ дуже́ до́брі, хоч і дурні́. На лобі́ у барани́в ро́ги дуже́ га́рно закру́чені наза́д і порожні́ в сере́дині. Хві́ст у і́нших не дуже́ вели́кий, а у дру́гих вельми́ товстий та важкий́, та й ба́гато з не́го са́ла. Во́вна до́вга, у і́нших бі́ла, як сні́г, а у дру́гих сі́рова́та або чо́рна. Ві́мивши овечку́ до́бре у водо́ї, єї стри́жуть раз або й дві́чі на рік, поті́м во́вну ще́ ми́ють, перебира́ють і пряду́ть.

Живе́ овечка́ ве́сюди по на́ших кра́ях, году́є ся траво́ю і сі́ном, раз на рік приво́дить одно́ ягня́, де́коли й дво́є.

Сестра́ овечки́ коза́, дуже́ до не́ї схо́жа. Коза́ ма́є тако́ж дві́ ра́тиці на нога́х до́вгий во́лос, у де́котрих дуже́ коштовний. Ро́ги порожні́ в сере́дині, ті́лько загну́ті наза́д, а не закру́чені, як у барана́. Ті́ло єї́ до́вге і щу́пле на тонкі́х ніжка́х.

Ве́рхня гу́ба го́ла, а на ни́жній борода́. М'ясо́ старо́ї кози́ пога́не, до́бра хиба́ з не́го бу́жениця́, за те́ кізля́че м'ясо́ дуже́ смачне́. Молоко́ кози́ вжива́ють на лі́к від сухо́т. Кізля́тка живі́ зви́рятка, цап знов усе́ до бі́лки гото́вий.

70. Ягня́.

Мотóрні ді́ти, ді́воньки й хло́пята!
Перво́цьвіт наш, веселі небожа́та!
Щоб зна́ли ви, як в сьві́ті тре́ба жи́ти
Як шанува́ти до́лю молодéньку
І стерегти́ чого́ не слі́д робі́ти,
Я розка́жу вам ба́єчку малéньку.

* * *

Було́ собі́ ягня́, поті́шненьке таке́,
В коша́рі не було́ тако́го,
Жартли́ве і швидке́,
Не слухало́ ніко́го.
Раз, чи само́, або́-ж підмо́вив хтось,
Наду́малось оно́ все ста́до насъмі́шити
У вóвчу шку́ру одягло́сь
І ну скака́ти, авкати, страши́ти.
Рего́чуть ся, скака́ють і крича́ть,
Нена́че-б то боя́ть ся вовкула́ки,
Таке́ там ста́ли виробля́ть,
Аж насторóчили́сь соба́ки,
А по́тім кину́лись на вóвчика гурто́м,
Да́ли єму́ тако́ї намина́чки,
Що аж шма́ткі посі́пались круго́м,
Соба́ки лю́блять бо такі́векі дра́чки.
Де й дів ся сьмі́х; підня́в ся стон і плач,
На си́лу бі́дного оборо́нили.
Отта́к то, бач.
Із жа́ртів ли́ха наробі́ли!
Ве́їх жаль бере́, овéчок і ягня́т,
І жу́рить ся вівча́р, і пла́че бі́дна ма́ти;
Бо то не іграшки не жар́т,
В зуба́х соба́чих побува́ти.

Тако́го ли́шенька ні́коли-б не бу́ло
Ко́ли-б не сл́ухали ду́рної во́лі,
Жы́ло-б собі́ я́гня́тко і росло́,
Ради́ючи на ри́днім по́лі.

71. Бúзько.

Весна́ йде! . . . По під небеса́ми висо́ко, висо́ко
в блакі́тнім просто́рі пливу́ть два бі́лі бúзьки; кри́ла
до полови́ни чо́рні ши́роко розпо́стєрли, до́вга
ши́я і черво́ні но́ги як по стру́нї розтягну́ті. От
о́ні ста́ли, як би пові́сли у во́здуєї по́між не́бом і
земле́ю ши́роко . . . Тепе́р знов летя́ть та кру́жляють
ши́роко . . . Ні́зше, усе́ ні́зше, вже над ха́тою
блі́зько. Замаха́ли крильми́, спусти́ли но́ги й ста́ли
у гні́зді. На тій ха́ті да́вно, вже да́вно, лі́т мабу́ть
з де́сять, зроби́ли о́ні собі́ гні́здó. Що ро́ку весно́ю
о́ні сюди́ прилі́тають із да́леких те́плих кра́їв, і
виво́дять тут свої́х ді́точок. Чудне́ се гні́здó, ко́ли-б
ви ба́чили! Отсе́, як би набра́в сухе́нького хворосту́,
положи́в єго́ чепурне́нько у кúпочку на со́лом'яній
стрі́сі прида́вив з ве́рху, позали́плював дене́де боло́-
том; от вам і гні́здó. А в сере́дині о́но мя́гєнько
ви́ложене со́ломою, пі́рем, во́вною. Усе́го нанесе́уть
о́ні свої́м лю́бим ді́точка́м на по́стіль. Навкру́г се́го
гні́зда, по́між хворосто́м, де тілько́ є яка́ щили́ночка,
поро́били воро́бці́ собі́ мале́нькі гні́здóчка.

Пова́жно, як і тре́ба до́брим га́здам, що верну́-
лись до до́му з да́лекої доро́ги зза мо́ря, похóджують
бúзько і бусе́лиця в свої́м гні́зді, загляда́ють по
всі́х за́кутках; тут смі́кнуть, там підпра́влять, тут
знов посту́кають до́вгим черво́ним кла́вом по сухі́й
дере́вині. Не все в поря́дку, тре́ба щось дúмати.

Летить один, несе жмут соломи в гніздó; другий летить тягне довгий прут, зати́кає є́го з бо́ку, і знов летить і знов щось несе. Так працюють оні́, по́ки не доведу́ть гнізда́ до ладу́.

Як зазеленіють верби, зашумять дуби густім листем у на́шім га́ю, і засьпівáє соловейко на кали́ні, у бұзьковім гнізді́ побáчимо двóє, часом і п'ятеро мале́ньких пташиня́т, таки́х чудни́х з довгими га́рними дзю́бами.

Жаліють їх тáто й ма́ма. Одно́ летить їм за харчём у по́ле áбо на боло́то, а друге зіста́єсь коло дити́й. А ви зна́єте, що бұзьки їдять? Жа́бі, гадю́ки, хроба́кі і т. и. Ма́ти га́рно обді́лить ко́жного хриплівого півуна́, потім сáде відпочивáти, а тут вже тато летить на боло́то за гости́нцем. І так обмі́нюють ся, по́ки ді́ти не підросту́ть таки́ вели́кі як їх ро́дичі з на ме́тер, та не ста́нуть са́мі проко́рмлюватись. Часом сто́ять собі́ на одні́й нозі́, дру́гу підтя́нуть під се́бе, та клеко́тять довже́зним дзю́бом.

З о́сню відлі́тають бұзьки наза́д у те́плі кра́ї дале́ко на полудне́ від нас. Чолові́кови з них ні́ шко́ди ні ко́ристи. Не пра́вда се, що бұзьок хорóнить ха́ту, де є́го гніздó, від огню́. Забобóн і те що він запáлює ха́ту, з котро́ї скінено є́го гніздó. Ми́лий він лю́дем за те, що звіща́є ве́сну немóв ка́же: весна́ іде́!

72. Жа́йворонок.

Розка́зують, що як жа́йворонок найде́ на по́лі зёрно, то летить з ним в верх та все жа́лібно про́сить Бо́га, щоб позво́лив єму́ то зёрно з'ї́сти,

і як Бог єму позвільть, то жайворонок раденький спускає ся на зємлю, сїдає на грудці та й їсть. Опріч зєрна жайворонок їсть черваків та ріжних хрущів і сим чоловікови стає дуже в пригоді, бо чистить поле від усякої хробачні.

Мясо жайворонка смачне і в деяких краях їх дуже багато вбивають. Однак робити так не слід, бо не так з него того наїдку, між тим користь від живого доволі велика. Зєрна він багато не з'їсть, а хрущів та червачків, що дуже шкодять пашні, він знищить багато. Через те то жайворонка треба шанувати, не вбивати, не видирати яєць з єго гнізда.

Жайворонка ледво розпізнати від усякої другої пташки. Він більший від воробця, темносірий низу сіріший, має великий на єго зріст дзюбок, і дзюбок сей округловатий. На ногах задний палець з великим кігтем. Гніздо своє жайворонок мостить на землі в ямці вистеливши єго сухими стебелцями. Самічка кладє 4—5 яєць. Молоді, як вілуплять ся з яєць, зразу починають бігати.

Не глядячі на свій малий зріст, жайворонк дуже відважна і смілива пташка.

73. Крук.

Минула зима; сонечко Божє гріє, пригриває, з полудня повертає до нас тепленький вітрець, а з ним милі гості, любі пташки співакі. Розгостілись оні, хто у лузі, в лісі, а хто на полі, у саду. Задзвеніла їх пісня чародійна, звеселила весь світ. Почув сі співи й чорнопирій співака, що своїм хрипливим голосом у тиху зиму виспівував містами та сєлами своєю одностайну пісню-думу: кра-кра. „Не

мені на прю ставати з таким, соловієм, жайворонком і їх товаришами,“ подумав крук, кркнув ще раз, два рази й забрав ся в далékий тїхий лїс, та в холодні гóри, як се на тако́го па́на, як він, приста́ло; бо, зві́стно, пані пробува́ють тї́лько зиму́ в мі́сті, в лі́ті-ж виби́рають ся на се́ла і в гóри.

Проходжа́єсь наш пан крук пова́жною ходо́ю по по́лі по рі́лі. Не вже-ж пригляда́єсь він рі́льнику́ви, чи до́бре він сво́ю робо́ту ро́бить? — Ой ні, не орача́ він пильну́є а ко́го іньшого — Ко́го-ж? — Стріва́йте, за́раз до́віда́єтесь! От вам і ві́повідь! Чи ба́чили, як він сівку-ми́шку цу́пнув сво́ім здо́ровénним кльо́вом? Нерозу́мна, по що бу́ло їй ви́казува́тись із ду́чки? Га, ко́би знате́! . . . Подрі́гала ми́шка, не помо́гло, пропа́ла. Крук і не обли́зав ся, а йде собі́ да́лі боро́здою, покру́чує голо́вою то в пра́во, то в лі́во, всéму пригляда́єсь ї́сти шука́є. Ось і знов щось знайшо́в!

Що тако́го?

Встида́йтесь, ще пита́єте! Та-ж то черва́к-боро́зняк, з котро́го шкідни́кі хру́щі виво́дять ся. — От, от знов одна́ ми́шка застря́гла в дзю́бі кру́чим. Та й се́го вму́ не до́ста, ще шука́є і — я пригляда́в ся їм не́раз — тако́ї по́гани з'ї́дає він що́ дня без лі́ку.

Аді́ть, там на ко́лі сиді́ть дру́гий чорнопі́рий това́риш, пожі́ву тра́вить, ні́би дріма́є. Ну́те, спробо́уйте збли́зїтись до не́го! А що, пра́вда який сто́рожкий і не присту́пити до не́го.

Он там на ті́м висо́кім де́реві, на са́мім вершкú, чи ба́чите гні́здо? Се крук е́го змайстру́вав з рі́ща, корі́ня та те́рня. Але не ду́майте, що са́миця сиді́ть на те́рню! Бо́же боро́ні! Де-ж такі́й па́ні та на те́рню сиді́ти. Ні! Гні́здо ві́стелене мо́хом, во́вною,

пірєм та волоссем, мягоньке як перина. Бачу збирає вас охота вилізти й приглянутись самим! Ні, ні, не лізьте, а то упадете і розіб'єтесь, або збере вас охота розбіти одні з зеленковатих темно пятнованих яєчок, а їх і так там не багато, зо тріє а найбільш п'ятеро; стільки буває й діток-крученят.

Сказав-би я вам ще щось, та бою ся, що аж тоді покортить вас такі кінче додрапатись до гнізда й заподіяти якє ліхо корисному птахови коли не собі, впавши з дерева. — Хибá, що обіцяєтесь не лізти, так тоді й скажу. — Прирікаєте? — Ну, так послухайте!

Треба вам знати, що крук великий злодій; що небудь блескучого попаде, проста бляшка, чи срібна ложка, золотá обрúчка, чи шклянний черепóчок, усє те занóсить він у своє гніздó, томý то й кажуть на великого злодія: краде, як крук.

Молодє крученя освóюєсь дýже лєгко, виучуєсь дєщо говоріти, вдає гóлос ріжних сотворінь, словом розумний птах.

Круки нападають також звівірята і птахи, але їдять і стєрво. Ще кориснійші для чоловіка своякі кручині: ворона, кáвка або гáлка і гáйворон.

74. Крук.

В голубникú, узрівши голубів
А нáдто, як господáр їх годýє.
„От хто панýє, так панýє!“
До себе крук загомонів,
Їж до схочú без праці,
Та ще й які палáци!
А нам житє, лихий тако́го й зна,
Що йноді нема́ й зерна́.

Як би оттак і нам,
Як сим панам!
Ану́ я лиш у кре́йду убілю́ ся
Так теж до них з тихе́нька притулю́ ся!“
Як так, то й так,
Увесь у кре́йді вже мій крук,
Летіть до го́лубів,
До їжи скік та там і сів,
Та з ро́зуму дурно́го,
Зрадівши він, як закри́чить,
А го́луби, впізна́вши тут чужо́го,
Дава́й єго́ клюва́ти й бить,
Прогна́ли. Зно́ву до своі́х біда́ха,
А ті побачи́вши у білім пта́ха,
Та не пізна́вши, геть прогна́ли.
Зіста́всь мій крук ні в тих, ні в сих,
Ні до своі́х, ні до чужі́х . . .
Чи ви такé чува́ли?

75. Пуга́ч.

Всякий знає сю пти́цю з вели́кою округло́ватою голово́ю, з корóткими крі́лами та невели́ким, мов обру́баним хвостóм. О́чи у не́ї кру́глі, вели́кі і в ночі свѣ́тятъ ся зеле́но-жо́втим огне́м. Дзюб корóткий, міцний, зда́влений з обо́х бо́ків, ве́рхня полови́на загина́є ся над ни́жньою, мов о́стрый гак. Но́ги корóткі, жи́лаві. На нога́х по чо́тири ду́жих мозо́листых па́льців з о́стрими криві́ми па́зурами. Пі́ре на пуга́чеви густе́, а на масть сї́ве з бі́лими та руди́ми сму́жками. Но́ги аж до па́льців оброслі́ риде́ньким пі́рем, мов ше́рстию.

Живу́ть пуга́чі по сто́дóлах, по го́рищах хат, що сто́ять пúсткою, а́бо в які́х не́будь старі́х

будівлях, де ніхто не живе. Цілий день оні сидять бо в них такі очі, що оні ними бачать гаразд тільки в ночі. Сплять пугачі дуже чутко; тільки що шелесне, оні зараз прислухають ся і пильно придивляються ся.

Як смеркне, пугач вилітає на польованє і сұмно пугукає. Людям здає ся, що пугач накликає смерть або якє нещастє на ту хату, де він пугукає, вбивають єго без жалю де тільки подібають. А він, бідолаха, нікому лиха не коїть, навіть людям з него велика користь; бо він ловить миші і всякі мотилі та хрущі. Шкода тільки, що він займає лиликів та малєньких пташок. Пугач літає не високо, тихо, не лящить крилами, як інші птїці; тому то він і підкрадає ся до своєї здобичі так, що та й не чув.

Живуть пугачі парами, а іноді й стадами. Гнізд оні самі не роблять, а живуть або в чужіх гніздах, або в якій небудь щілині або дірці. Саміця несє по чотіри або по єім білих яєць. Сидить она на них не встаючи тїжнів зо два, аж поки не вилуплять ся діти; тим часом годує вї сáмець. У деякіх краях пугачів привчають до рук і держать їх по садках та по городах, тут оні збирають усяку гусєнь, хрущів, що нівечать садовину.

З пугачами зовсїм схожі сови.

76. Зазуля.

Весною, як зазуля кує, люди гадають, чи довго ще їм жити. Скільки раз она прокує, стільки, кажуть, і остає ся лїт жити. Що в єім нї крихти правди, вже, мабуть кождому доводилось дізнатись; бо буває, що одна зазуля прокує двічі-трічі, а друга більш сотні.

Зазу́ля на масть, як і ка́жуть, зозу́ляста, себ-то рябе́нька — сіва. Хвіст у неї до́вгий з білими вели́кими ця́тками. Зазу́ля рідко сідає на зе́млю. За́всїди она́ держіть ся чорнолі́ся; бо тут єї найлі́пша по́жива — волоха́та гу́сени, що спусто́шує де́рево, об'їда́ючи вго́ лист. Она́ стра́х не наї́стна; ці́лий де́нь літає й ви́збірує по гі́лях дере́в гу́сениці.

Зазу́ля дуже́ дивна́ пти́ця. Ще з давні́х часі́в за́примі́чено, що она́ не ро́бить собі́ гні́зда і сама́ не ви́водить ді́тій. Із свої́ми яйця́ми зазу́ля ось як ро́бить. Літа́ючи по лі́сі або́ по са́ду, она́ ви́шукує котре́ небу́дь гні́здо і як найде́ таке́, в котрі́м є́ яйце́, то кладе́ своє́, а тамто́ викида́є. До чу́жого гні́зда она́ за́всїди підкрада́є ся по́тайно. Як на́стане пора́ не́сти яйце́, і як зазу́лі не мо́жна на той час сі́сти у чу́же гні́здо, то она́ несе́ ся на зе́млі і вже́ тоді́ бере́ яйце́ в дзю́б і підклада́є в гні́здо. Чу́жа ма́ти висі́джує яйце́ і вигудо́вує зазу́леня́. Оно́-ж дуже́ па́жерливе, ви́дбира́є рідним ді́тем госпо́дині ї́ду, а підрі́єши викида́є їх з гні́зда, а то й уби́ває.

Та протó зазу́ля дуже́ по́житочна́ пти́ця, і є́ї тре́ба за́всїди шанува́ти. Оди́н учени́й ві́лчив, що зазу́ля за лі́то з'їда́є вели́ку сі́лу волоха́тих гу́сениць, що дуже́ шко́дять лі́сам і са́дам, а котрі́х ні́яка іньша́ пти́ця не ї́сть, тільки́ одна́ зазу́ля, від чо́го єї́ живі́т у се́редині́ як би во́лосем порос́лий.

Почина́ючи з се́редини́ лі́та, зазу́ля вже́ леті́ть у ві́рій. Гу́рту она́ на держі́ть ся, а ко́жда леті́ть собі́ сама́. Як леті́ть, то подоба́є на со́кола, хоть не ма́є ні до́вгого криво́го дзю́ба а́ні о́стрих криві́х па́зурів, а знов з пі́ря дуже́ похóжа на скригу́льця. З то́го й пі́шло ві́роване́, що зазу́ля щеза́є не-

сподівано нам з очій, перекидає ся в осені в скригульця й ловить тоді кури й голуби. До сього віровання причиняєсь ще й то, що мало хто бачив сього боязливого птаха.

77. Д зазулі.

Ой полеті, зазуленько,
В неділю раненько,
Та на моїй родинонці
Закуй жалібненько!
Ой полеті, зазуленько,
В мій рідний садочок,
Вірви мені хоть квіточку,
Хоть одін листочок!
Сядь, зазуле, край віконця,
Де ненька витає,
Відкіль она рано й вечір
Менé виглядає.

78. Ящірка.

„І в моє віконце заглянуло сонце,“ сказала молоденька зелененька ящірочка одного krásного весняного ранку, пробудівши ся з довгого та твердого зимового сну, протираючи блискучі оченята. Продрухавшись та протягнвши маленькі лабкі з довгенькими п'яти пальчиками, погадала: „Мабуть я давнó вже нічого не їла; бо в черевинці щось дуже порожно. Та чей же повставали вже й мухи, хрущі, слимаки та глісти, ина́че прийдесь голодом мліти.“ І справді забренила мушка біля ящірочки. Шусть, мурхнула она язичком, от і по мушці. Таким способом укоротила ящірка ще не одному влазливому та шкідливому óвадови житія.

Поснідавши смачно, сказала сама до себе: „Тепер відвідаю мою тіточку. Давно єї бачила!“ Осторожно але звінно спустила ся ящірочка по каміню в діл, поволікши за собою довгий як она вся хвістик. Там не там остановлялась, то наслухаючи пильно, хоть ух у неї й не відно, то вигріваючи лускою покрите тілце своє на сонці, котрого під камінем чи десь там у дучці через усю довгу зиму не видала. Задумала ся, загадала ся наша зелепужка. Та гадкі за горами а смерть за плечами. Спостеріг єї завзятий вóріг когút і скликав з́раз ці́ле кúряче вíйско. Страшно стало на́шій бідній ящірочці. Она піднялась на за́дні лабкі і показала ворога́м дрібне́нькі зубкі. Кúри да́лись тро́хи в зад, хоть від тих зубів, ні бо́лю ні ра́ни не бува́є. Ящірка шұрхнула тим ча́сом да́лі, але тут на́пали на не́ї кúри з за́ду й розде́рили на кúсні.

Ще б́льше від курі́й ч́гають на жит́є се́го неві́нного й ко́ристного з́віряти ву́жі, кру́ки, бу́зьки й пу́сті хло́пці.

За́гадка: Котрі́й щу́р зе́лений?

79. Береза.

На взгірю понад річкою стоїть березовий гай. А край єго́ росте́ собі на самоті́ рівна та тонка́ береза. Стоїть она́ і мо́в-би суму́є. Похили́ла ся є́ї бі́ла цівка, дене́де вкρί́та сі́розе́леним мо́хом. Схили́ла она́ сво́ю голо́вку, зві́сли з ві́тий є́ї тонéнькі, те́мні та до́вгі прúтики. Стоїть і не вору́хне ся.

Схо́пив ся ле́генький ві́трець. Захита́в він гну́чкі прúтики і жу́рліво заше́лесті́ла береза

своїм блискучим круглястим лістячком, жалкуючись вітрови на лиху долю.

„Нещасна я! Усяк, що хоче, те й робить зо мною. Налетить буря, ламає гілкі, шарпає листя і гне мою цівку на всі боки. І тріщить і рве ся моє корінь, що шукає в землі їди і годує мене!“

„А на провесні набираюсь я з землі соком і сей сок, моя кров, іде в кожду гілку, в кождий прутик. І прутики вкривають ся пахучими смолястими бруньками, що мусять стати листем. І що-ж? Прийде чоловік і зівве мої бруньки собі на ліки. А надто ще користують ся моїм солодким соком.“

„Чогó-ж мені сподівати ся? Хибá ще гіршого кінця! Онде прийшли люди і порубали моїх сусідів. І підуть оні на дрова́ або на вугля, що йде на поро́х, а котрі й до тесляра. А може повезуть їх туді́, де гонять з нас деготь . . .“

Стих вітер, — замóвкла береза. І стоїть она з своєю нерозважною тугóю.

80. Не хвалі́ ся!

Ой хвалі́ла ся та березонька:

„На мені́ листє́ та ширóке,

На мені́ гі́ля та висóке!“

Ой як обі́звє́ ся зелéний дубóчок:

„Ой не хвалі́ ся та, березонько!

Не ти сво́ю кору́ ви́білила,

Не ти сéє́ листє́ широчі́ла,

Не ти сéє́ гі́ля височі́ла.

Ви́білило кору́ та ясне́є со́нце.

Широчі́в листє́ буйний ві́тер,

Височі́в гі́ля та дрі́бен дощик.

81. Вóздух.

Кáжуть лóди, як вилляти щонéбудь із шкля́нки чи з іньшої посúдини, що там нічо́го нема́; а іньший не оди́н ка́же, що там є вóздух. Як же се онó так, і що то таке той вóздух?

Щоб дізнáти ся, чи є в шкля́нці щонéбудь, чи нема́ нічо́го, переки́ньмо є́ї до горі́ дном та й пхаймо у вóду. Крізь шкло відко, що в шкля́нці тілько в н́изу трóхи воді́, а ви́ще, зда́є ся, й нічо́го нема́, та щось воді́ туді́ не пуска́є. Мабу́ть, щось там є, та тілько таке́, що ми єго́ не ба́чимо. Отсе́ той вóздух. Відки-ж він узя́в ся в шкля́нці? Набі́г він туді́ з ха́ти, а в ха́ту набра́в ся з надві́ря. Що він є по надві́рю, про се мо́жна ось як дові́датись. Як махне́мо ху́сткою, áбо чим не́будь іньшим, у ти́ху погóду, то ко́ло нас зрóбить ся ві́тер; бо то ми звору́шили на ти́м місці́ вóздух, тоді́ єго́ чу́ємо та й ка́жемо, що се ві́тер. Отже ві́тер нічо́ іньшого як звору́шений вóздух. Тоді́ вóздух мо́жна мо́в-би обма́цати; ви́ставиш тілько ру́ку, на ві́тер, то й чу́єш, що вóздух пре в ру́ку, та тілько не відко єго́.

Вóздух мо́жна й почу́ти, коли́ справля́є гук, вилі́таючи з пу́кавки, що то є́ї ро́блять хло́пці з бзині́.

Вóздух ма́є та́кож вагу́. Про се мо́жна ось як дові́датись. Коли́ взя́ти дві шкля́нні банькі зо́всім однако́вої ваги́ й ви́ссати з одної́ вóздух а з дру́гої ні́, а поті́м їх зва́жити, то банька з вóздухом буде́ тяжша від то́ї, що з не́ї вóздух ви́тягну́но.

Потрі́бний вóздух і чолові́кови і зьві́реви уся́кому. Раз у раз ми ди́шемо, се́бто втяга́ємо в се́бе

вóздух і знов єго видихаємо. Без вóздуху не могли-б ми жити, от як затулити н. пр. рот і ніс, то стане тяжко страшенно і ніяк довго так не відержиш. Через те й умирає чоловік, як от часом у воді втопить ся; бо там нема вóздуху, нема чим дихати. Вóздух, котрий ми з себе видихаємо, вже зіпсований, для дихання непригідний. Часом буває, що вóздух і від чого іншого псує ся, і там уже чоловікови сидіти не гáрно і шкідливо. От як заткають іноді піч завчасно, то вóздух наповнить ся чадом, і хто тільки буде в хаті, загорить, занедужає, а то і вмерти може. Вóздух помагає й горіти, без не́го не було-б огню.

82. Вітер.

Знаємо вже, що вóздух від тепла ширшає. Треба знати й те, що така сама міра тєплого вóздуху лєкша ніж така сама міра холóдного. А коли тєплий вóздух лєкший від холóдного, то він і піднімає ся ви́ше над не́го у гору́. От як і олі́й у борщі пліває пове́рхи; бо лєкший від воді́. Так са́мо й тєплий вóздух пліває пове́рх холóдного, а дові́датись про се мо́жна, як змі́ряти тепломі́ром у хаті під стéлею і коло землі́, то побáчимо, що в горі́ теплі́йше; бо туди́ підіймає ся тєплий, лєкший вóздух. Тому́ то й му́хи сідають на ніч на стéлю! бо дуже люблять тепло́.

Так буває й на дворі́. Як де на зéмлю гріє со́нце, то й вóздух при землі́ нагрі́ває ся, стає лєкший і че́рез те підіймає ся в гору́. Те місце, звідкіль він підня́в ся, зістає ся порóжне; а ми знаємо, що як тільки де зістає ся порóжне місце, то туди́ за́раз

набігає вóздух з боків. А знов же й той тёплий вóздух, що підняв ся в горý, не стояти ме над одним місцем, а будé розходити ся горóю на всі боки; бо ёго розпихає той вóздух, що все з низу підходить. То от вихóдить онó так, що як у одному краю холоднїйше а в другім коло нёго теплїйше, то вóздух не стояти ме в них спокїйно а йти ме з холодного у тёплий нїзом, а з тёплого в холодний горóю. Що так онó будé справдї, се мóжна ось на чім побáчити. Як відчїнимо двєрі з тёплої хáти у холодні сїни й держáти будемо у дверáх запáлену свьїчку в горї, то полумїнь відхилїть ся з хáти на сїни; як у низу, онá відхилїть ся із сїний на хáту; а як подєржимо свьїчку по серединї дверїй, то полумїнь не похилїть ся нї сюдї, нї тудї. Полумїнь хилїть ся від тóго, що сýне ся вóздух, себто вїє вїтер, тёплий горóю в сїни, а холодний нїзом у хáту.

Так сáмо повстає звичáйний незмїнний вїтер, що вїє неустáнно із тёплих полуднїшних країв горóю в півнїчні, а з холодних півнїчних нїзом у полуднїшні.

Тому то йде в день холодний вóздух знад водї д бєрегови, а в ночї з бєрега на вóду.

Вóздух на гóрах рїдший і дáльше від нагрїтої землї, тому він і холоднїйший від густóго вóздуху в долинах, і через то тудї набїгáти ме нїзом від гїр холодний вóздух, будé вїтер холодний.

Опрїч гїр велїку вагý має ще й те, якїй де ґрунт. Де голий пісок, там вóздух нагрїває ся бїльше, а де болóто áбо лїс, там мєньше; бо водá з мóчарів і лїсїв разурáз випарóвує, і на се багáто теплá трáтить ся, а через те там стає холоднїйше.

Пого́да у яко́му нибу́дь місці найбі́льше зале́жить від то́го, який там зви́чайно ві́тер ві́є. Коли́ н. пр. пові́є з полудня, то за́раз ста́не теплі́йше, а коли́ ві́є з півночи то бу́де хо́лодно; бо та́кий ві́дти во́здух до нас прибу́ває. Ві́тер із за́ходу вохкий прино́сить дощ, а зі схі́дного суходо́ля посу́ху.

Зна́ємо, що вода́ не так шви́дко нагрі́ває ся, та й не так шви́дко й хо́лодне, як землі́я. Тому́ то в та́ких краї́нах, що по́над моря́ми, лі́том не так горя́че, а зимо́ю не так хо́лодно, як у тих, що лежа́ть посере́д суходо́лу.

Чим бі́льше в які́й краї́ні гір, лі́сів та багно́вищ, тим хо́лодні́йше в ній та тим бі́льше там бу́де йти дощ і сні́г; бо над го́рами, во́дами та лі́сами во́здух хо́лодне, гу́сне та й па́ра, що в хма́рах, ста́є доще́м або́ сні́гом.

Ві́тер ко́ристний чолові́кови тим, що приго́нить а й відго́нить хма́ри, що чи́стить во́здух що оберта́є ві́траки, го́нить кора́блі й байда́ки і т. д. Одна́к він ча́сом і шко́ду вели́ку ро́бить, а се тоді́, як він бу́де ду́же си́льний, або́ як два ві́три супро́тивні стрі́нуть ся. Як ві́тер ду́же си́льний, то він ло́мить і ви́рива́є дерева́, зри́ває верхі́ з хат, на мо́рі фі́лю страше́нну піді́йма́є і розби́ває кора́блі та викида́є їх на бе́ріг; си́лою своєю́ напирáє бога́то води́ на низкі́ місця́, зато́плює бере́ги й усе́ пусто́шить. Та́кий си́льний та шко́дливий ві́тер назива́ють бу́рею. Опрі́ч то́го шко́ду вели́ку ро́бить ві́хор, що кру́тить ся, та все ло́мить і розно́сить. Ві́хор ро́бить ся з то́го, як зу́стрі́нуть ся два ві́три супро́тивні. На суходо́лі кру́тить ві́хор ку́ржаву, на мо́рі во́ду й зато́плює не́ю кора́блі а в пу́щах підни́ма́є вели́ку си́лу пі́ску та заси́па́є ним люди́н і зві́рів.

83. Сónце і вітер.

Сónце і вітер сперечали ся якось, хто з двох міцні́йший, і поєднали ся, що той буде міцні́йший, котрі́й скі́не з подоро́жного одéжу. Жéреб ви́пав пéрше ві́трови. Він зробі́в ся хо́лодний та вели́кий та із усе́ї сі́ли дме в подоро́жного. Що́ більш ві́тер дме, а подоро́жний тим біль́ше в одéжу заго́ртає ся. Опі́сля сónце ста́ло грі́ти, та до́ти грі́ло, по́ки він не скі́ну́в із се́бе одéжі.

84. Хрущ.

В цьві́тні в те́плий де́нь ма́ло що не на ко́ждім де́реві мо́жна ба́чити хрущі́в. Не́рухо́мо сидя́ть оні́ тут на гі́льках, аж по́ки не звече́ріє, а тоді́ оні́ ви́літа́ють і гу́дуть, лі́таючи ці́лу ніч. Хрущ невели́чкий жу́чок. Ті́ло є́го на кінці́ ні́би за́острене. Ма́є хрущ дві па́ри кри́л; ве́рхні руді́ і тверді́; спі́дні, котрі́ми він ті́лько й лі́тає, то́нкі і прозо́рчаті.

Живу́ть хрущі́ не до́вго, зо два мі́сяці, та за та́кий недо́вгий ві́к ро́блять чимало́ шко́ди хлі́бороба́м. Їно́ді наплóдить ся їх вели́ка сі́ла, і тоді́ як сяду́ть де на по́лі, то по́дять увес́ь хлі́б, а на дере́вах ні́ одно́го листка́ не зо́ста́влять. Че́рез се-ж то́ і гу́блять хрущі́в. В ра́нці по́ки ще не впа́ла роса́, стра́сають їх з де́рева. Впа́вши на росу́, хрущі́ не ско́ро почи́нають зді́йматись, щоб ле́тіти, їх тоді́ зби́рають і ві́дають пти́ці або безро́гам.

Ще́ більшу́ шко́ду, ніж хрущ, ро́бить хроба́к (боро́зніюк), з котро́го вивóдить ся хрущ. Бува́є се так. Ко́жда самі́ця кладе́ в різних мі́сцях з 80 яєчо́к і за́копує́ їх глибо́ко в зе́млю. За ші́сть не́діль з тих

явчо́к вила́зять хробаки́ білі, з бу́рими головка́ми. З початку́ хробаки́ живу́ть у гурті́ і гризу́ть тоненькі́ корінці́ а потім, як підросту́ть, розла́зять ся скрізь під землею́ і свої́ми міцні́ми що́ками гризу́ть корі́не уся́кої рослі́ни. Живу́ть сі́ хробаки́ три ро́ки під землею́, потім оберта́ють ся в куколкі́, а з куколко́к вихо́дять вже́ хрущі́, котрі́ весно́ю вила́зять з під землі́. Гу́блять хробаки́в тим, що глибо́ко о́рють по́ле, а потім виганя́ють на по́ле ку́ри, качки́, сви́ні. Оні́-ж то вишу́кують хробаки́в і ї́дять їх.

85. Яблінка.

Стоя́ла в лі́сі ди́ка яблі́нка. В осе́ні упа́ло з не́ї я́блоко, а дити́ва, що пере́ходила́ чере́з лі́с, підня́ла є́го, надку́сила, скриві́лась і ки́нула наза́д на зе́млю. Із надку́шеного я́блока ви́пало зе́рнятко́ й діста́ло ся в зе́млю. Зи́му переле́жало оно́ під сні́гом, а на весні́, коли́ со́нечко при́гріло, пу́стило́ корі́нчик, а в го́рі́ два листо́чки. Спо́між тих листо́чків ви́ріс пру́тчик з пу́пчиками, а з них ви́росли листо́чки. Так росло́ о́чко за о́чком, листо́чок за листо́чком, аж ви́росло га́рне дере́вце.

Лі́сом пере́ходив о́городник, узрі́в молодё́нку яблі́нку, огля́нув є́ї довко́ла і взя́в ся ви́копувати. Наля́калась молода́ яблі́ночка нема́ло й поду́мала: „Тепе́р я пропа́ла!“ Але́ коли́ о́городник пере́ніс є́ї в сад і поса́див там у до́бру зе́млю, згорді́ла она́, дума́ючи, що она́ не зна́ти́ що, коли́ є́ї пере́са́джено аж сю́ди. Го́рдо спо́гляда́ла она́ на пенькі́, що стоя́ли побі́ч не́ї поза́визува́ні шматка́ми, їй і не сні́лось, що діста́ла ся в шкі́лку дере́в.

На другий рік приступив до неї огорódник зі кривим ножиком. Налякала́сь ябліночка ще дужше. То було й чогó боятись; бо огорódник обтя́в всі галу́зкі б́лизько корі́, а й сам пеньо́к притя́в чимало, ба ще й розко́лов трóхи. Да́лі пішо́в, вітя́в із старо́ї яблі́нки, що роді́ла пресмачни́й óвоч, зелéний пру́тик з óчками, заострі́в єго́ на́че клино́к і встро́мив у розко́лений пеньо́к нашо́ї ябліночки. Поті́м обма́зав розко́лбину смо́лою й обв'язав шма́ткою.

Росла́ тепе́р молода́ яблі́нка досіть ско́ро. Зра́зок году́вав ся ві́ со́ками, зрі́с ся з нею́ й випу́ска́в листóк за листко́м, гі́лку за гі́лкою, а за три лі́та сто́яла на іньшому́ місці́, куда́ ві́ переса́джено, пока́зна я́блуня з гла́дкою те́мною коро́ю, ширóко розро́слими галу́зами. З весно́ю пороста́ло на ній косма́те лісте́, а да́лі й роже́вий цьві́т, а з не́го кругле́нькі, краснобо́кі пресмачні́, вінні́ я́блока, а не такі́ терпкі́ та тверді́ лі́сницї́ як на ди́ких, нещеплених дере́вах.

Ну́мо лю́бі ді́ти, посади́ть і ви собі́ на ве́сну або́ в осení де́сь у ку́тику огоро́да кі́лька зерене́ць я́блочних, а ко́лі ві́росту́ть з них пру́тики, навчи́ть ся ті́ дичкі́ щепи́ти, а ді́ждетесь неба́вом своі́х вла́сних я́блок, що до́брі і сирі́, і суше́ні, і варéні або́ й ква́шені, не зга́дуючи вже́ про сма́чний на́питок я́блічник.

86. Шпак.

Шпак трóхи б́ільший від воробця́. Єго́ довге́нький дзю́б жовта́вий, но́ги червона́ві, пі́ре чо́рне з зеленкова́тим по́лиском. Шпак пробу́ває в лі́сах

і гаях близько воді; бо любить купати ся і воду пити. Він прилітає до нас із теплих країв ранною весною, виводить молодих два рази до року й усі літають в осені великими гурмами. Стада шпаків залітають нерід і туди, де гнізд не мають, засидуть на нічліг у трощу й свіщать голосно цілими годинами аж поки не поснуть. Рідко мішають ся шпаки до стад більших птахів, особливо до ворон і тим забезпечують ся від яструбів. З кінцем жовтня відлітають від нас.

Шпак для господаря й для лісничого дуже пожиточний, бо пожирає велику силу шкідників, як: слимаків, саранчі, медведиків, хрущів борозняків, гусіньниць, хробів, обадів і мух.

Одін чоловік сів раз коло гнізда шпачого, щобі почислити, кільки слимаків з'їдять молоді через днівну, та начислів, що обіє старі приносили молодім на годину найменче 16 слимаків, саранчаків або хробів. Самі старі абі з'їли на годину лиш 10 хробів чи слимаків, то вже значить, що на день через 14 годин спожіє одна родина шпача 364 шкідників. Як молоді з гнізда вілетять, то з'їдають ще більше того плюгавства. Коли старі вигодують молодих другий раз, то буде їх у родині найменче дванацятеро. Кілько-ж пожеруть оні на день, а за ціле літо? Шпача легко освоїти й навчити співати ба й дещо говорити. На літо докінче пускати сего добродія піль, огородів і лісів із клітки на волю та й ставляти по деревах скриньки на гнізда т. зв. шпаківні.

87. Кертїця.

Не може лилїк хрóbів вїловити; бо ховають ся в зéмлю, та лóвить їх там кертїця. Звуть вї також крот, крет і кертїна. Кертїця подібна до мїши, тїлько бїльша і грóбша, синьочóрної ма́сти, ма́є пїсочок похóжий на рильцé свїнське і корóтший хвóстик. Передні нїжки кертїчині корóгкі і сїльні з великими пáзурами; справжні лопаткї спосїбні рїти зéмлю. Зáдні нїжки малéнькі як у мїшки. Ўшка і очіцї укриті в шéрсти.

В пїску́ бїжить кертїця ма́йже так швидко, як рїба в воді пливé, а в сипкій землі рїе дóже зру́чно рильцém і передними лапкáми, таї кидáє зéмлю поза сéбе. Коли норá пóвна тóї гліни, тоді вї викида́є кертїця на верх. З тóго ті кóпини кертїчині. Легóвиско кертїцї укрите під землéю і дóже штóчно вїроблене; бо ма́є на всї бóки вхóди і вихóди, а під спóдом є гнїздó вїстелене мóхом. Звичáйно три рáзи на дóбу прихóдить там кертїця для спочїнку, і три рáзи вибїга́є вїдти на лóви. Хосéн з тóго для нас дóже вели́кий, бо кертїцї лóвлять хрóbів, медвédиків, цвїркунів і мїши. Кертїця дóже ненáйсна; зїсть на день тїлько черваків та хрущів, що самá вáжить. Несвїдомі лóди кáжуть, що она́ вїдгриза́є корі́ня, одна́к се непра́вда. В вї́ череві не найдéно ще й стебеліни, а тїлько самі́х хрущів та хробаків. Одін учéний зловів кїлька кертїць. Хрущів, хробаків, ба й птáшків і жаб їли кертїцї, а бóлки, хлїба, рїпи, барабóлі і всїляких корінців не рúшили, хоть з вели́кого гóлоду найдужша кертїця пожéрла всї слáбші, а на пóслїдок самá згїбла.

На зиму ховають ся хроби та хрущі глибоко в землю, але й кртиця порпає собі під зиму глибокі нори й там їх шукає. Та зимою гине багато кртиць із голоду; бо не всі знаходять доста поживи. Також багато ворогів важить на житє кртиць, от як лис, кіт, куна, тхір, ласиця, крук, бұзько й темні люди. Тай дуже мало кртиць виводить ся. Самичка має раз — два рази на рік зо трое — четверо дрібненьких наче бобики діток.

88. Черешня.

Черешня буває найвиша зі всіх наших дерев овочевих. Корінь її грубе. Пень високий. Кора гладка, часто попукана. На розпуклих місцях витікає сок живичний, що на в́озду́сі тве́рдне. Галу́зе товсте́, відстає від пня і взно́сить ся в го́ру. Лі́сте подовго́вате, з до́вгим кінчи́ком, зубча́сте, м'я́гке і дрі́бку поморще́не. Цві́т бі́лий появля́єсь за́раз з весно́ю. О́воч ма́лий, окру́глий соло́дкий або гі́ркий, черво́ний, жо́втий або чо́рний, м'яси́стий з кру́глою кісточко́ю, дозрі́ває в че́рвні. Черешня росте́ ди́ко в лі́сах. В са́дах пле́кають щепле́ні ро́ди чере́шні. О́вочі ї́дять си́рі, сма́жені, ва́рені, ква́шені і суше́ні. З чере́шень ви́робляють го́рілку чере́шнєву і лі́ки. На́віть із кісточо́к ви́робляють рі́зні дрі́бниці́, як н. пр. ланцу́шки і т. п.

Поді́бна до чере́шні, ті́льки ме́нша, з лі́стом го́лим і шкі́ри́стим, із о́воча́ми че́рвоними́ та ква́сними́ є ви́шня. О́воч її́ вжи́вають як і чере́шні, особли́во-ж на ви́шні́к, сок до кле́сня, а че́рвоня́ве де́рево на ви́роби столя́рські́ і тока́рські́.

89. Неряс глодинець.

Неряс глодинець належить до роду білих мотилів, біликів. Роспнявши крила, сягає він з на 6 *ст.* Сей мотіль увесь білий, тільки жилки крил чорні. Крильця слабо опілені. Самічка зносить на верхній часті лістя овочевих дерев а й на тернину, черемху і гліг 30 до 100 жовтих явчок подібних до пшона. З кінцем місяця липня вилягають ся з явчок гусіньнички чорняві й проживають у гніздах, листках дерев злучених паутиною. Гусіньниці годують ся листем, огризавши його з верху. Зимую перебувають у своїх гніздах, обмотуючи їх численішими ниточками. На весну вилазять знов і нищать далі лист і цвіт, причиняючи таким чином велику шкоду деревам. Підрісши на $3\frac{1}{2}$ *ст.*, розлазять ся. Тоді оні товсті, порослі білими волосками. Тіло їх синяво-сіре, на хребті й на голові чорне, ще й двома помаранчевими пасками подовж назначене. В другій половині мая куклять ся гусіньниці на деревах, парканах і т. п. Кукла граната, зеленковажовта або біла, чорно і жовто писана, висить головою до горі. В червні вилізають із кукол мотілі, при чім випускають кілька капель як кров червоних; забобонні люди кажуть, що то з дощу кровавого.

Щоб охоронити дерева від сего шкідника гризуна, на те найліпший спосіб визбірувати в пізній осени, або з початком весни так звані малі гнізда в котрих гусіньниці зимують.

90. Бұльба.

Недалекі то часі, як бұльбу у нас садіти ста́ли. Бұльба, карто́фля, барабо́ля або мандибу́рка зане́сена до нас дале́ко ізза мо́ря. Лю́ди на́ші з ра́зу проти́вились то́му; се́го у нас не бува́ло, ми бұльби ні садіти, ні варіти не зна́ємо, — так міркува́ли всю́ди. Аж коли́ раз наста́в вели́кий неврожай, так, що все збі́же хі́бло і ті́лько одна́ бұльба зароді́ла, поча́ли вже гу́стїйше садіти ту рості́ну.

На баді́лю бұльби ви́роста́ють із бі́лого, черво́ного чи си́нього цвѣ́ту зеле́ні я́годи або барабо́лькі. З ра́зу лю́ди дума́ли, що ті я́годи то вла́стиві бұльби до ї́женя. Але стра́ва як догада́тись мо́жна, не дуже́ до сма́ку приста́ла. Тим ча́сом оді́н припа́док отвори́в лю́дям о́чи. Оді́н чоло́вік прохóджував ся по горóді і побачи́в в по́пелї о́гню, котри́й розложи́в огоро́дник, кі́лька случа́йно спѣчених бұльб. Він роздуси́в одну́ бұльбу і як не зачу́дував ся, коли́ почу́в при́ємний є́ї за́пах. Від то́гді́ вже й пізна́ли всю́ди, що не на́сі́нє — барабо́льки — а ко́ринь — се́бто бұльби годя́ть ся до ї́дї.

Бұльби мно́жать дво́йким спо́собом; або че́рез на́сі́нє, що є́ в барабо́лька́х, або че́рез са́дженє са́мих бұльб. На́йлі́пше садіти ті бұльби, котрі́ ма́ють ма́ло очо́к, не дуже́ вели́кі і ма́ють шорстку́ лупи́ну. Бұльби, що ма́ють бага́то очо́к, вида́ють вели́ке баді́лє, а мале́нькі о́вочі.

На́йлі́пше ро́дить ся бұльба в пі́сковаті́й-гли́нясті́й землі́, на місці́ ві́льнім і незате́мненім, де ві́тер проду́ває́ й со́нце до́вше съві́тить. Бұльби в во́хкій землі́ або в ті́ністи́х місця́х не вда́ють ся гара́зд і бува́ють дуже́ во́даві. Карто́флі́ са́дять

або за плугом, або в ямки пороблені сапою. Скоро барабляне листе віросло з на пядь, тоді підгортають і сапають єї. Б осені, як бадиле почорніло й повяло, викопують бұльбу.

Картофля, котру мають нарік садити, мусить добре висохнути, нім єї закопають на зиму. Бұльби, призначені до їдї, треба схоронити в сухій і темній пивниці. Бұльба надігніла, замёрзла або скільчена нездорова. На весні бувають бұльби менше смачні як у осені або в зимі. Бұльба хоч і є пожиточна і добра страва, то однак не можна єї одну і саму уживати; бо она лиш напихає а не живить добре. З неї зістати можна бовтілим і грубим, але ніколи сильним; она тучить і розпихає, а не скріпляє.

Бұльби містять у собі мукұ крохмальну; з неї роблять протє крохмаль. З бұльби виробляють також пиво і горілку. З бұльб гнилих роблять гвилу, смердячу горілку. Така горілка дешева, але шкодлива дуже; бо затроє тіло чоловіка. І в здоровій бұльбі знаходить ся отруя, особливо-ж у молодій і в барабольках. О тім пересьвідчає нас вже й вода, в котрій варено бұльбу, она має острый і їдкий смак; бо отруя з бұльби віварилась і змішалась з водою. З такої води вжитку ніякого робити не треба.

91. Міський хлопець на селі.

Родичі Волódка пробували усє у великім місті. Раз приїхав Волódко на селó. Ходить по́лем та приглядає ся пра́ці по́льній. Побáчив мужика́ при робо́ті тай питає: „А що ві́росте з то́го насі́ня?“

„Колачі.“

„Жартуйте; такого насіння нема,“ каже Волódко.

„Чомý-ж би не бýло? Та-ж колачі з пшени́чної мукі, а пшени́ця вироста́є з насі́ня.“

„А що там?“ спита́в Волódко, вка́зуючи на побли́зьке по́ле, „з ті́ми сі́німи цьві́тками?“

„Там росту́ть сорочкі.“

„Е, що гово́рите, таж сорочкі не росту́ть на по́лі.“

„Росте́ там лен, з котро́го пряду́ть ниткі, з нито́к тка́є ся полотно́, а з полотна́ ши́ють сорочкі.“

„То-ж хиба́ і сукно́, з котро́го у́шита моя́ свити́на, ві́росло на по́лі?“ спита́в Волódко.

„Сукно́ не росте́, але́ бі́гає по по́лі.“ відпові́в селя́нин.

„Ба́чу, що ви насъ́ми́ваєте́сь із ме́не,“ сказа́в прогні́ваний Волódко.

„Ні́, си́ну, не насъ́ми́ваюсь; бо сукно́ з ове́чої во́вни, а ві́вця бі́гає по по́лі,“ по́учи́в госпо́дар Волódка і пішо́в да́лі за плу́гом, а Волódко верну́в за́мислений до до́му.

92. Жа́би.

„Гля́ньте, ба́течку, що за мале́нькі рибкі!“ сказа́в мали́й Волódко, купа́ючись при бе́резі.

„То не рибкі, си́ну, а пуголо́виці,“ відпові́в оте́ць.

„Що за пуголо́виці?“ спита́в хлопчи́на.

„Пуголо́виці то молоді́ жабкі.“

„Що-ж то за жабкі, ко́лі у них не ма́є ніг, а ті́лько голо́вка і хво́стик?“ пита́в Волódко да́лі.

„Із жа́б'ячих яєчо́к виво́дять ся оте́ї пуголови́ці. За кі́лька не́діль гу́бять ся у них жа́бри, а замі́сть них дужша́ють ле́гкі, котрі́ми відди́хають, гу́бить ся й хві́ст, а ви́роста́ють но́ги, й жа́ба гото́ва.“

„Не зна́ю на що Бог сотво́рив є́ї пога́ні зьві́р'ята?“ відозва́в ся знов Воло́дко.

„Жа́бі не всі пога́ні, а що бі́льше, то те, що й бри́дкі між ні́ми чо́ловікови пожито́чні. Зе́ле́на жа́бка, що по лі́стю ла́зить, хоро́ше сотво́ринє. Она́ гу́бить му́хи, хру́щі, моти́лі й на́гі гусі́льниці, ба ще й пого́ду вміє віщува́ти. На те держа́ть є́ї в шкля́нках, ста́вляючи ї́й там у во́ду драбі́нку. Ко́ли ма́є бу́ти пого́да, то жа́бка лі́зе по щебля́х у го́ру, а бу́де непого́да, то зла́зить у низ. Жа́ба во́дяна́ переси́пляє зи́му в боло́ті, а з весні́ до о́сени живе́ в во́ді, вихо́дячі й на бе́ріг, щобі́ погрі́тись на со́нці. Їсть она́ хру́щі, слима́кі, паву́кі, хроба́кі й і́кру ри́б'ячу. За те году́ють ся й ри́би молоденьки́ми жа́бками. — За́для оте́ї ко́ристи не тре́ба вби́вати, а шанова́ти-б жа́б.“

„А чи пра́вда се, ба́течку, що хто жа́бу вбе́, то́му ма́ти вмере?“ пита́в ціка́вий хлопчи́на да́лі.

„Не пра́вда, си́ну, се так ті́льки стра́шать невче́них лю́дей, аби́ шанова́ли є́ї пожито́чні сотво́риня.“

93. Ку́курудза.

Ку́курудза ма́є ко́ринь воло́кни́стий. Від пе́ршого вузо́льця́ при са́мій землі́ ви́роста́ють ко́ринці́ возду́шні. Сте́бло ви́со́ке. Сте́бла ви́повнені соло́дка́вим стрі́жінє́м, со́ком. Лі́сте до́вге. Оно́ огорта́є сте́бло. На вершкú́ сте́бла є́ одні́ цвѣ́ти а на шу́лькови́ при бо́ці сте́бла дру́гі. Є́ї цвѣ́тки то

пізнійші зёрна. Шульок овинутий листем. Від ко́жного незрілого зёрна виростає довгий зелений во́лос. Тоді ка́жуть: „Кукурúдзи пряду́ть.“ Ско́ро кукурúдза доспіє, сей во́лос відпадає. Зёрно кругло-ва́те. Оно́ бі́льше як у дру́гого збі́жа. Ба́рва єго́ жо́вта, черво́на або бі́ла.

Кукурúдза потребує доброї землі і більшої теплоті. Кукурúдзу треба сапати, аби її обчистити з хопти. У нас сіють багато кукурúдзи. З муки кукурúдзяної варять кулешу або мамалігу, печуть також коржі, малаї і хліб. Є то корм лёгкий, стрawnий і живний. Із зёрна гонять горілку. Зёрном годують худобу і дріб. Кукурудзіне або лабу́з, дуже до́бра па́ша. Кукурúдзу сіють, сапають, ломлять, жнуть, луплять і мелють.

94. Слава хлібороба.

Нема́ красше, діти мої,
Як у спілці з Богом
Обробляти сьвяту́ зéмлю
Воло́м круторóгим;
Бо хто оре, а хто сіє
І гній в поле во́зить,
В то́го свій хлі́б, не куплений,
Чужо́го не про́сить.

95. Пчо́ли.

Пчо́ли живу́ть вели́кими ро́ями. У ко́ждім ро́ї є ма́тка, кі́лька сот трóтнів і кі́лька тисе́ч робóчих пчо́л. Ма́тка правди́ва ма́ти господа́ня в ро́ї; она́ усе́м поридку́є. без не́ї й ро́й не бува́є. Ча́сом ма́тка десь зги́не. тоді́ й ро́й пропада́є, пчо́ли розліта́ють ся по

дру́гих ро́ях або де гі́нуть, ска́зано, як си́роти. Ма́тка не́се я́єчка, з я́єчок ви́луплюю́ть ся хроба́чкі, хроба́чкі переверта́ють ся в ку́клі а з ку́кол ви́роста́ють вже спра́вдішні пчо́ли. Робо́чі пчо́ли дуже пра́цьовіті робі́тниці. Ці́лий Бо́жий де́нь ни́шпорять о́ні по лу́гах та по лі́сах, висиса́ють з кві́ток соло́дкий сок, зби́рають кві́товий пи́л. Наберу́ть о́ні скі́лько мо́жна се́го до́бра і верта́ють ся до сво́єї осе́лі. Тут почина́є ся дру́га робо́та; ті году́ють ді́то́к, ті ро́блять з кві́тового со́ку ми́д, а ті ви́робля́ють ві́ск та ви́лп-пля́ють з не́го сво́ї щі́льнікі-кри́шкі, а ма́тка ті́лько похожа́є ме́жи робо́чими, та мо́в-би поро́ядкує́ ні́ми.

Тру́тні се са́мчики; о́ні дуже леда́чі вжи́вають те, що надба́ли робо́чі; але й о́ні потрі́бні для ро́я. Під бе́нь уби́вають і́х робо́чі пчо́ли.

Пчо́ли бува́ють ди́кі і сві́йські. Ди́кі живу́ть у ду́плах, а сві́йські́ лю́ди держа́ть у дере́в'яних або со́лом'яних у́лиях. У та́кім у́лю пчо́ли ро́блять ино́ді кри́шкі з го́ри та аж до низу́. Ко́жда кри́шка збо́жена з дво́х кру́жків гра́нча́стих ча́шочо́к. Сво́їми де́нцями ча́шочкі сту́лені до ку́пи, а отво́рами поверну́ті на бі́к та тро́хи в го́ру. Ча́шочкі сї не одна́кові; є ме́нші, є й бі́льші. У ме́нші ма́тка кладе́ я́єчка на робо́чу пчо́лу, а в бі́льші на тру́тнів. У сї-ж са́мі ча́шочкі пчо́ли скла́дають сво́ї при́паси на зи́му; ми́д та кві́товий пи́л.

У лі́ті, як ви́ведуть ся моло́ді пчо́ли й маткі́, ко́жда нова́ сі́м'я (рі́й) відрі́зняє ся, ото́, ка́жуть, о́ні ро́ять ся.

З і́ньшого у́лия є на лі́то три й чо́тіри ро́ї.

На зи́му пчо́ли не за́вмира́ють, як от ха́тні му́хи, а мо́в-би усе́ спля́ть, по тро́хи ї́дять і зо́всім не лі́та́ють. На зи́му і́х хова́ють у сте́бник або на по́ді.

Пчо́ли ко́ристні в господа́рстві; о́ні да́ють лю́дем ми́д і ві́ск.

96. Пчолá і мұхи.

Хтось мұхам набрехáв,
Що на чужині крáсше жити,
Що слід усім тудí летіти,
Хто таланú отгúт не мав.
Наслұхались дві мұхи тóго дíва, —
Про се найбільше чміль гудів.
„Тут“, кáжуть, „дóля нещасли́ва,
Дурний, хто дóси не летів.
Покиньмо, кúмо, сю країну,
Нехáй їй хрiв!

Та помандрұймо на чужину
Аж до весéлих тих долин,
Де дóля крáсша нам витáє
І мóже плáче, нас ждучí.
Зимí там, кáжуть, не бува́є,
Гулáй безпéчно живучí!“
Так одна муха-цокотúха
Базікала з кумóю в двох,
Коли поглянуть на горóх,
Сидіть пчолá та мóвчки слұха.

„Здорóвенькі булі!“

Обідві мұхи загу́ли:

„От дóбре, що зустрілись з ва́ми,
А ну́те й ви збирайтесь з на́ми!“

На се пчолá сказа́ла їм:

„Шкода́, я рідную країну
Не проміняю на чужину,
Нехáй се щáсте вам самім!“

А мұхи рáзом заджиджа́ли:

„Ось го́ді, не кажіть!

Жили ми тут, добра не знали,
Бодай би там не жить!

Не то пані, міщани і селяни,
Усяке шкодить нам.

Щодня такé житє поганє!

Колись так б́уде й нам.“ —

„Нї, я сего́ не сподіваюсь,“
Сказала їм пчола.

„Мені пошана скрізь бува;
Бо я без діла не тиняюсь,

А вам
Однаково, що тут, що там.
Ви ні на ко́го не жалку́йте,
Обри́дло тут, туди мавдру́йте
На втіху павука́м!

97. Жито.

Жито має корінь волокнистий. Стебло високе й голе. Лісте вузке, довге, з горі дрібку шеретке. Кóлос довгий, коли доспілий, звисає. Зєрно з плівок вилущує ся. Жито є озиме і яре. Жито яре слабше озимого. Жито вдає ся й у гіршій землі. Ужиток жита вельми різний. Оно достарчає збіжа на хліб. Житний хліб найздоровший. З жита гонять і горілку. З палених зерен жита варять напій, нїби каву. Жито добре й на лік. Житом годують також худобу. Житна солома служить до пошівання будинків: бо не так скоро гниє. Она також хороша паша для худоби. З неї виробляють ве́лякі плетінки.

Межи житом ростуть різні хопти, як н. пр. блават, кукіль, пирій, дикий ма́чок і иньші по части

добрі пастви. В мокрих роках кидає ся, на зерно життя одуряюча й їдка глибока, звана маткою.

До збіжжя причисляємо крім життя ще й пшеницю, ячмінь, овес і просо. Чим різнять ся оні?

98. Вуж.

Вуж звичайний дуже метке звіря, а при тім дуже чуйне. Чоловіка боїть ся, а скоро єго побачить, звертає д нєму голову, сичить голосно, висолоплює разураз язик, а тим часом старає ся чим скорше втечи. Вуж не шкодить ніколи, без обави можна єго брати руками. хоть надто роздражнений мстить ся тим, що випріскує біляву течу, дуже гідко вонючу, а часом навіть укусить напастника, тільки-ж те укушенє не шкодить; бо в єго зубах нема отрути.

Вуж звичайний має довге безноге тіло як кожда гадина. Тоненький хвістик також довгий. Вуж увесь покритий лускою з верху зеленковоатою, а на череві чорною. Пізнати вужа звичайного найліпше по жовтаво-білих двох пятнах, що є у него на голові за ухами.

Вуж живить ся звичайно жабами, ропами, ящірками і такими иньшими звірятками, а також рибами, за котрими радо їде у воду. Вуж плаває дуже спосібно, при чім зручно їде нурка, а може навіть з пів години відерикати під водою. Ізза того називають єго також вужом водяним, водянкою або водяницею.

Літом зносить саміця звичайно до 30 яєць у гнії і т. п. теплі місця, з котрих вигрівають ся вужата. Тому то й пробувають вужі коло хат

і стайнів, через що й зовуть їх також хатніми. Забобонні-ж люди, що сего не знають, вірують, що вуж сей найлюбіше буває в стайнях і оборах коло худоби тому, що ссе корови, від чого оні здорові й багато дають молока. Але вже єго в зад загнуті зубки показують, що ухопивши дійку, не міг би єї пустити, не зранивши. Досвідчено також, що й голодний вуж ніяк не хоче пити молока. Такіх баналюк відумали непросвічені люди ще більше про сего звіра, з котрого нема ніякого хісна чоловікові.

99. Приповідки.

Вівця і коза: Вовкови барана з горла не відреш. — Уперта коза овку користь. — Який пастух, така черда.

Вода: Вода все сполоче, лише злого слова ніколи. — Воду вари, вода буде. — Не спитавши броду, не лїзь у воду. — З водою не грай ся! Тїха вода береги ломить — Капля водї і камінь продобває. — В кернїцю не лїють водї.

Воробець: Не скуби, поки не зловиш. — Старого воробця на поліву не зловиш.

Ворона: Воронї і мїло не поможе.

Вітер: Сїє, вітер, вітром жити буде.

Гадина: Не грїй гадину в пазусї, бо тя укусить.

Грім: І в погоду часом грїм удірить.

Дерево: Велике дерево поволї росте. — З одного дерева хрест та лопата. Нагинай дерево, поки молоде.

Жаба: Роззявляє губу жаба на вола але єго не зїсть.

Желїзо: Коваль клепле, поки тепле.

Кінь: Даш коневі полів, буде робів повів.

Корова і віл: Котра корова багато реве, тоті мало молока дає. — Ласкаве теля дві корови ссе, а буйні нї одної. — Не голідна корова, коли під ногами солома. — Чого бик навик, того й рик.

Кіт: Коті в міху не торгують. — Як нема коті дома, то у миший храм.

Курі: Голідній курці просо на думці. — Стіли яйця курій учіти. — З курмі лягати, з курмі вставати.

Ліс: Кривого дїрева в лісі найбільше.

Пес: Пес бреше, а вітер несе. — Літше проси мїха, як поза їха. — Скаженому проси вступати ся з дороги! — Собака сїна не їсть і коневі не дає.

Піле: Треба хліба, треба й неба. — Ялова земля не нагодїє, а сама їсти просить. — Кілоє повний згиніє ся, а порожний здіймає ся. — Які пищенця, така паланія.

Ріба: Від голови рібу чїти. — Ще не біда, що без ріби середі.

Сад: Нема такої яблоні, котрої би черв не точив. — Не відкотить ся яблуко далеко від яблоні; а хоть відкотить ся, то хоть хвостиком до неї оберне ся.

Свиня: Пустій свиню під стіл, а она лізе на стіл. — Свиня кичить а в пліт лізе.

Сіль: Сіль омїста — масло окраса. — Хліба — соли, май доволї.

Хмари: Із великої хмари малій дощ. — З малої хмари часом великий дощ буває.

Хрущ: В степу і хрущ м'ясо.

Відділ III.

Землепись.

100. Бог.

<i>Хто там над тими</i>	<i>О людей дбає</i>
<i>Всіми зорями?</i>	<i>І дає всього.</i>
<i>Хто то держить їх</i>	<i>Не забуває</i>
<i>Під небесами?</i>	<i>В світі нікого?</i>
<i>Хто сотворів їх</i>	<i>Хто своїм сонцем</i>
<i>Ті ясні зорі?</i>	<i>Нас ogrиває,</i>
<i>Хто ними править</i>	<i>Дощиком ніви</i>
<i>В світа просторі?</i>	<i>Нам поливає?</i>
<i>Хто се так добре</i>	<i>Бог се, се творець,</i>
<i>Править землею?</i>	<i>Се Вседержитель,</i>
<i>Батьківським оком</i>	<i>Господь всевишній,</i>
<i>Слідить за нею?</i>	<i>Світа правитель.</i>

101. Вода і земля.

Охочі та веселі як ще ніколи зібрали ся одної неділі ученики в школі, вижидаячи тихо але нетерпеливо, коли вийдуть уже з учителем на обіцяну прогулку. Увійшов учитель і усміхнувшись, дав знак, щоб виходили. Вийшли діти по двоє із школи на дорóгу й затягнувши пісню: „Раз-два, раз-два,

діти в гай!" пішли селом. Пройшовши з $\frac{1}{4}$ години, вийшли за село а небавом зайшли під гору і по приказу вчителя сіли, щоб відпочити.

„Що се перед нами?“ спитав учитель одного хлопця.

„Гора,“ відповів той.

„А он там?“

„Горб.“

„Що-ж то горб?“ питає учитель іншого.

„Горб то мале вивисшенє землі.“

„Добре. А що такє гора?“

„Гора то велике вивисшенє землі.“

„Як зовє ся найни́зша часть горі, на котрій ми тепєр?“

„Обні́же.“

„А бокі горі?“

„Убо́ча.“

„Чи ся гора стрі́мка?“

„Ні, она́ положе́ста, бо на неї лє́гко вийти а її ви́хати мо́жна.“

Урадований хорóшими відповідями своїх учеників, пустив ся учитель з ними в дальшу путь. Засіпавшись не мало, вийшли в кінці на вершóк гори посідали, а вчитель став знов випитуватись: „Ось ми тепєр на найвисшій части горі: як зве ся она?“

„Вершóк, шпиль.“ відозвались хлопці.

„Погляньте-ж тепєр на наше село! Чи онó такóж на горі?“

„Ні, в доли́ні?“

„Що такє доли́ні Андрію?“

„Доли́ні то роздо́ли межи го́рами.“

„Чи ся гора оди́но́ка, Іва́не?“

„Ні, она зв'язана з другими; тут ціла громада гір: бо без порядку. Але ось там пасмо гір, що тягнуть ся рядом.“

„А як називаємо всі вершкі оттих пасмоватих гір, Олексю?“

„Хребёт.“

„А що то за рівна, країна, ось там; Василю?“

„То рівнина.“

Відпочивши, налімнув учитель дитин, щоб купки держались та не розбігались, аби не попадали в провали, засуви та яруги, що є поблизько. Набігавшись трохи по лісі, вернули діти на голос трубні назад на місце збірне й розпочали різні гри. Набавившись доволі посідали й стали підвечіркувати, а наївшись і відпочивши ще хвилину, засьпівали ще дві-три пісні й пустилися в дорогу домів, але вже іншим боком.

* * *

Ледво зійшли більшу часть убоочи, як якийсь хлопчина запримітив недалёко стёжки жерелó і скочив туди на бік.

„Степане, куди ти?“ крикнув учитель.

„Хочу воді.“

„Воді, воді!“ закликали всі в один гóлос.

„Степане, назад!“ сказав учитель. „Ти зігрів ся, а вода холодна, можеш занедужати. Посідайте, оповім вам дещо цікавого про воду а опісля напетесь усі.“

Діти посідали на дерево, що лежало тут нарубане, а вчитель став їм оповідати широко та цікаво, як то із воді, що є в ріках, ставях та в морю, в землі, в ростінах, звіврях і людях, робить ся від тепла пара, як она підносить ся високо в гору а там стає ся хмарою, із котрої падає дощ

і сніг і град. Як опісля та вода із дощ^у, із снігу і з граду теч^е в з^емлю так глиб^око, аж не натрап^ить на каміне і як зібравши^{сь} там є^ї баг^ато, витіка^є із землі на верх, ось як і тут на с^ім місці.

„Що-ж се за вода, що витіка^є із землі?“

„Жерел^о, пор^а!“ закричали всі.

За час оповіда^ння охолоділи^{сь} діти й напили^{сь} за дозвол^{ом} учітеля по пів шклян^{оч}ки воді й пішли коло потічка, що плив від жерел^а далі в долину.

По дорозі прийшло^{сь} усім перескакувати ще одін потічок, що разом із першим творили потік, що чим далше більшав від різних жерел побічних. Зійшовши до обніжа, стали всі на мостик^у, що провадив на другий бік млинівки.

„Що є потік, Семе^{не}?“ спитав тут учітель.

„Потік то мал^а текуч^а вода.“

„А що то берегі, Николо?“

„Берегі то пасма с^уші, що припирають з об^ох б^оків до русла.“

„А що так^е русло?“

„Русло або коріто то проглибина, котрою плине потік або ріка.“

„Гріцю! Як пізнати, котрий б^ерег правий а котрий лівий?“

„Коли станемо на мості або серед воді й дівимо ся за водою, то по правій руці, б^еріг правий, а по лівій лівий.“

За млин^{ом} влива^в ся потік у ріку. „Отсе місце, де потік влива^єсь у ріку,“ казав учітель, „зов^е ся го^рло або уст^е.“ Ідучі далі вже попри ріку, надібали на гр^еблю, через котру та^ка часть воді текла й спадала в діл. „Ось тут вам і водопад!“ навчав учітель.

„А що то так^е ріка, Ф^едоре?“

„Ріка́ то вели́ка теку́ча вода́.“

„А що он то за вода́? Чи то тако́ж ріка́?“

„Ні то став; ма́ла стоя́ча вода́.“

„А як зове́ ся вели́ка й широ́ка стоя́ча вода́. Клі́ме?“

„О́зеро.“

„А що ще бі́льше від о́зера, Панáсе?“

„То вже хиба́ мо́ре.“

„А чи нашо́ю ріко́ю доплів би прóсто до мо́ря!“
спита́в Іва́сь.

„Ні,“ навча́в єго́ брат Ілько́, „на́ша ріка́ не
головна́, а тільки прито́ка.“

„А що-ж то таке́ головна́ ріка́, а що прито́ка?“
пита́в Іва́сь.

„Головна́ ріка́ така́, що прийма́є дру́гі
ріки, а ті що в не́ї влива́ють ся, то є́ї
прито́ки або при́пливи.“

„Он там се́ред води́ ку́сень су́ші,“
клікнув Іва́сь.

„То острів,“ сказа́в Ілько́ . . .

Отта́к розмовля́ючи зайшли́ ді́ти наза́д у село́,
а коло́ шко́ли розпо́щались з учі́телем і поверну́ли
домі́в тро́хи умуче́ні, але́ раді́, що ві́дїли все те,
чо́го в шко́лі із земле́писи до́си вчі́лись.

102. Шко́ла та є́ї окру́жене.

(Пита́ня.)

*Де ми тепе́р? Кі́лько сті́н ма́є шкі́льна кімна́та?
Котра́ сті́на передна́? котра́ за́дна? котра́ пра́ва?
а котра́ лі́ва? Що є́ в шкі́льній кімна́ті? Де стої́ть
ко́жда рі́ч? Що стої́ть коло́ передно́ї? за́дної? пра́вої?
лі́вої сті́ни? В котрі́й сті́ні́ две́рі? А в котрі́й ві́кна?
Що є́ поза передно́ю? за́дною? пра́вою сті́ною? А що є́*

даль за кождою стіною: Що є над шкільною кімнатою? Що є під нею? Назвіть частини цілого шкільного дому?

По котрій стороні шкільного дому сходить сонце? А з котрої стороні стоїть на полудне? А де заходить? Де не відко єго ніколи? Котра стіна шкільного дому до сходу? до заходу? до полудня? до півночі? Що є коло шкільного дому на схід сонця? а даль? а ще дальше? А що є за шкільним домом на захід? на полудне? на північ?

По котрій стороні світа від шкільного будинку стоїть ваша хата? А по котрій церков? дім священика? цмінтар? поля? толокá? горá? ліс? ріка? потік? став? В котру сторону веде дорога? а в котрі сторони йдуть улиці наші? З котрої стороні та в котру йдеш ти до школи? до церкви?

103. Селó (місто).

(Питання.)

Як називає ся сей кусень землі, що то єго займають домі й обійстя ваших родичів, їх огороди та поля, толокá, улиці і все, що навколо того відимо? Як називає ся наше селó (місто)? Чи є в нашім селі (місті) ріка? Як зовесь она? А потік є? Як зовуть єго? А став є? Які в нас риби? Чи є в нашім селі (місті) горá? Як єї називають? Є в нас ліс? Які в нім дерева? Кілько хат у нашому селі (місті)? Кілько душ числіть наше селó (місто)? Як говорять у нас? Що за нарід наші селяни (міщани) після мови? Якби віри люди в нашім селі (місті) Які домі Божі є в нас? Из чого живють наші селяни (міщани)? Які ремісники є в нашім селі (місті)? Чи є в нас і кунці? Чим оні торгують? Чи бувають у нашім селі (місті) торги? Коли? Чи є в нашій місцевости які уряди? Котрі?

104. Повіт.

За нашим селом є ще й інші села, а далі навкругі ще інші. Хто був у сусіднім селі? Як оно зовє ся? Назвіть ще інші села, що навкругі нашого! Хто з вас був з родичами в місті або в містóчку? Як єго звуть?

Отó в тім містóчку бувають люди з усіх сусідних сіл у торгові дні. Там є старóство із старóстою і іншими урядниками, що дбають о лад і спокій у всіх селах, що є докóла того містóчка. Вся та земля, що то на ній є то містóчко з усіма окрúжними селами, і всі поля, ліси, гóри і води, що є між ними, становлять разом одін повіт. Повіт має своє ім'я від тої місцевости, де є старóство. Як називає ся протé повіт, у котрім лежить наше село?

У ко́ждім повітовім містóчку є крім старóства ще й інші ўряди. Є повітовий суд, у котрім с́удії рóблять людям право на їх жалоби за кривди, довгі, обіди, злодійства і такé інше. Є там і ўряд податковий, що збиває від людей податки й виплачує урядникам плату. Є й жандармерія, що дбає про спокій і безпечєнство людей. Є також скарбовá стóрожа, що, наглядає оплату всяких належитостей. В повітових містах є школи народні, а подекуди й інші. Там є й повітова шкільна рада, що дбає про школи в цілім повіті.

Повітові містóчка й міста мають купців і ремісників, різні склепи та фабрики.

У більших повітах є не тільки в повітовім місті але ще й у іншому містóчку суд і ўряд

податковий, а в кількох більших селах почти й жандарми, є й кілька торгових місцевостей, абі людем не треба дуже далеко ходити. По містах буває й воєско.

До нашого повіту припирають ще й інші: є їх ще девять.

105. Повіти Буковини.

Повіт кіцманецький горбистий і майже безлісний. Ріки в ній нема, тільки на північній еї границі тече повільно глибокий Дністер з притоками Чинківка, Дорошівка і Чорний Потік, а на полуднєвій бістрий Прут, що приймає під Неполовіцями Черемош, а далі з лівого берега Турецьку, малу і велику Совіцю на Вітилівку. За те в сій повіті багато рібних ставів коло сел Ставчан та Южинців і торгового містечка Заставни. Се містечко друге по самім Кіцмани та має також суд і уряд податковий. У Лужанах, Неполовіцях відбувають ся також торги, тут є й стачії желізної дороги. У Василеві і Товтрах є хороше каміне до будови й виробів камінярских. Сей повіт має 53 села із 90 тисячами жителів.

Повіт черновецький горбистий з рікою Прютом. Повітові уряди знаходять ся в місті Чернівцях, котрий становить для себе осібний повіт міський. В торговім містечку Садагурі є другий суд і уряд податковий. Згадати-б ще про торгову місцевість Бояни і великі села Топорівці та Кучурів великий. — Повіт черновецький заміський має 42 місцевости і 91 тисячу душ.

Повіт вижницький у більшій часті гористий і лісистий. Через сей повіт пливе ріка Чéремош з притоками: Яловичора, Лопушна, Путілівка, Торва́ниця, Виже́нка, Коритни́ця, Бережні́ця і Ва́шківка. — В Путі́лові є дру́гий суд. Тут і в Ва́шківцях відбувають ся більші торги́. Над рікою́ Серéтом є купе́леве село́ Лопу́шна. Сей повіт має 33 села́ з майже 65 тисячами душ.

Повіт сторожине́цький горбистий і лісистий. Крім Пру́та на північній границі́ се́го повіту́, найб́льша ріка́ в с́ім повіті́ Серéт. Повіто́ве місто́чко Сторожи́нці має́ крім усі́х у́рядів повіто́вих ще й шко́лу кошика́рську і ста́цію желе́зничу. В торго́вм селі́ Стани́вцях над Чéремошом є́ також суд і у́ряд податко́вий, а в села́х Кра́сній і Чу́дині гу́ти скла. Місцевостий є́ в с́ім повіті́ 30, а душ у́ них зверх 70 тисячів.

Повіт сере́цький наймен́ший зі всіх. Він тільки́ в полудне́вій часті тро́хи горбистий, бо впрóчім рівний. Через повіт́ тече́ ріка́ Серéт, ріка́-ж Суча́ва тече́ поуз за́хідної границі́ се́го повіту́. Місто́ Серéт дуже́ старе́. В селі́ Біла-Керни́ця є́ липова́ньський монасти́р, а в нім осі́бний митрополі́т липова́ньський. Пові́т сере́цький має́ до 39 місцевостий з 54 тисячі́ жителів.

Пові́т радове́цький в за́хідній часті гористий у́ східній же́ більше́ рівний. Через сей пові́т тече́ ріка́ Суча́ва з притоками. Місто́ Радівці́ має́ крім усі́х у́рядів повіто́вих ще й гімна́зію та ціса́рську ста́дницю. В Селе́тині є́ дру́гий суд і у́ряд податко́вий. В селі́ Ка́чиці є́ копа́льня со́ли. В Сучави́ці і Пу́тні є́ монасти́рі. В Стра́жі ро́блять це́ме́нт. В радове́цькім повіті́ живе́ зверх 70 тисяч душ у́ 28 місцевостях.

Повіт кимполунзкий горістий. Через сей повіт течє ріка Молдова з притоками Татарка. Пўтна, Извїр, Суха з правого, а Баня, Садова і Молдовїця з лївого бєрега. Дрўга ріка сєго повіту то золота Бистриця, в котрў впадають з лївого бєрега: Чїпів, Кирибаба, Валєстіна, Аржєстра і Кєлба, а з правого Банко й Дєрна. Крїм повітєвого мїстєчка Кимполунгу (Довгопєля) важні ще мїсцєвости: Присака (Аїзенав), Пожорїта і Якобєни, де копають рўду желїзну; Брїза з копальнею нафти, купєлеве мїстєчко Дєрна-Ватра із сўдом повітєвим, далї жерелá водї мїнеральной в Дєрнї-Кандрєнї, Вáмі і Стўлпикáнах. В сїм повіті є 29 мїсцєвостий, а в них до 46 тїсяч душ.

Повіт сучавский мáло горістий з ріками Сучавою і Молдовою. Повітєве мїсто Сучава бўло колісь княжою столицєю. В Сучавї спочивають у монастирі мєщї сьвятєго Івана сучавского, до котрєго прихєдить щє рєку велїка сїла богємольцїв. Дрўгий монастир є в сєлї Драгомїрнї. В сєлї Новїх-Їцкáнах під Сучавою є полуднєва головнá стáция бєковїньской желїзної дорєги з хорєшим двїрцєм. Сей повіт числїть 41 мїсцєвїсть а звєрх 56 тїсяч жїтелїв.

Повіт гумєрский на полуднї горістий, у пївнічній частї-ж горбїстий. Через сей повіт перетїкає ріка Молдова. Головнє мїстєчко сєго повіту називає ся Гўра-Гумєра (Ўстє Гумєри), тут бо вливáєсь потїк Гумєра в рїку Молдову. Дрўга знатнá мїсцєвїсть сєго повіту із сўдом і ўрядом податкєвим то Сєлка. Сюдї зїзджаєсь щє лїта багáто недўжих, щєбї в здорєвїм вєздусї сєї лїсїстої окєлицї шукáти пєлекши. Повіт гумєрский числїть 32 гromáди з бїльше як 48 тїсяч душ.

106. Чернівці.

На горбі, що взнісється на правім березі Прута, розложилось місто Чернівці, а навколо нього припирають передмістя Рішош, Манастирско, Клокічка, Калічанка і Горіча, що все разом становить черновецький повіт міський.

На вершкуні сього горба є хороша площа „Австрії“ з гідним мармуровим пам'ятником на спомин прилучення Буковини до країв нашого Монарха. На протилежній стороні цієї площі знаходиться прекрасний публічний огоро́д імені Франца Йосифа, а побіч нього з одного боку великий будинок краєвого правління для президента краю і інших урядників. З другого боку видніється православна церква катедральна з годинниками на вежах. На площі Австрії стоїть і будинок краєвого суду карного. Сходячи з цієї площі на північ прийдемо на головну площу міста, на ринок, що оточений доволі високими будинками, між котрими найбільший дім громадський з високою вежею, на котрій є зі всіх 4 боків годинники. Тут збирається міська рада, тут урядують голова міста з міськими урядниками. Ідучи далі на північ, побачимо костел римсько-католицький, також з годинниками на вежі, а трохи далі хороша православна церква св. Параскеви. Обійшовши цю церкву, вийдемо, небагато на третю площу „Рудольфа“, а перейшовши її в ширі вулицею, вийдемо коло жидівської божниці на вулицю, що веде попри великі два будинки найвищої школи „університету“ і попри костел євангеліцький на захід до величавих трох будинків, до резиденції голови буковинської православної церкви архієпископа і митрополита

та консисторії. У протівній східній часті міста побачимо церков греко-католицьку і вірмено-католицьку, а далі величезну касарню імени архикнязя Альбрехта, а дальше за нею кілька будинків краєвого шпиталю. Напроти него лежить великий „огорód цїсарский,“ отворений для всіх. У сїм огорóді є стрільниця. По другім полуднєвім боці огорóда, простягаєсь толокá, а на єї краю д містови виднієсь другий костёл рїмско-католицький а коло него шпиталь військовий, попри котрій знов вийдемо на площу Австрії. Відси побачимо на півдénний захід за передмістем Рóшоном досить високу гору „Цецин“ з остáнками розва́лин колишнього замку і з лїсом на убо́чи. На протівній, східній стороні міста лежить міський цмї́нтар з гáрними хрестáми і іньшими пáм'ятниками, а далéко за ним лїсок горі́цький на правім бéрезі Прúта.

Крім сих будинків є в Чернівцях ще бéзлїч іньших вели́ких і гáрних ка́мениць, за котрими є ще чимáло огорóдів. Улиці міські поіменóвані і буркóвані.

Крім краєво́го праві́тельства і краєво́го сýду є в Чернівцях ще й іньші краєві́ у́ряди як: краєва́ дирéкция скарбо́ва, дирéкция почто́ва і теле́графі́чна, за́ряд дїбр правосла́вного фо́нду релі́гійного, краєва́ рада шкільна, військо́ва кома́нда і багáто іньших. В краєвій палáті збира́ють ся що ро́ку по́сли, ви́брані селя́нами, міща́нами, купця́ми, промисловця́ми і дїдича́ми на со́йм, щобі́ ра́дити над добро́м і потре́бами цї́лого краю́.

В Чернівцях є кількана́цять шкі́л наро́дних для хло́пців і дївча́т, є шко́ли середні: гімна́зия і шко́ла реáльна, фахові́: учі́тельська семіна́рия

мужеска і жёнська, школа господарека, промислова та торговельна і дяківська, є й школа найвища: університет, де кінчать науки ті, що хотять бути священиками, професорами, адвокатами судьями і іншими цісарськими урядниками.

В Чернівцях є парові млині, броварні, трачкі і інші фабрики. Є й багато прерізних склепів, велика сила купців, ремісників і робітників, а майже що дня велика тьма народу на торзї. Чого серце забagne, всього купиш, абі тільки грóші. Є там гостинниці для приїзжих, різні таворїства наукові, добродійні і забавні. Гамір, шум і стукіт усюди, аж глушить того, хто не привик жити в великім місті.

Чернівці з передмістями числять більш 54 тисячі душ.

107. Буковина.

Всі десять повітів: кіцманський, черновецкий, заміський і міський, вижницький, сторожинецький, серецкий, радовецкий, кимполунзкий, сучавський і гуморський становлять разом край, що зовє ся Буковина, бо колись в нїм було багато букóвих лїсів.

Північний кут Буковини займає повіт кіцманський. На полудне від не́го по половині д сходуви лежить повіт черновецкий заміський, а серед сего повіт міський. На полудне від повіту кіцманського д заходуви простягаєсь попри черновецкий далеко на полудне повіт вижницький. На полудне від черновецкого а на схід від вижницького розверну́в ся в середині Буковини повіт сторожинецький. На полудне від не́го роз-

тягнув ся повіт радовецкий, що припирає на захід до вижницького й до самої границі краю, а на схід до повіту серецкого, котрий іде східним краєм Буковини від черновецкого на полудне. Від повітів радовецкого й серецкого на полудне, лежать побіч себе в західнім куті повіт кимполунзкий, в східнім же сучавский, а межи ними обома повіт гуморский.

Буковина припирає на північ і північний захід до Галичині, а на полуднішній захід до Угорщини, країв коронних нашого цесаря. На полудне і полуднішній схід притикає наш край до Румунії; а на північнім сході до Росії, чужих земель.

Північна і східна часть Буковини тільки горбиста, західна-ж та полуднева гориста. Гори буковиньскі становлять східну частину Карпат, що тягнуть ся ще галеко далше на північ і полудне по інших краях. Найвисший вершок буковиньских гір се Джумалев коло Кимполунгу. В кимполунзкій повіті замітні ще верхі: Парев, Сухард Оушор, у сучавскім Остра, в радовецкім Томнатик, Стара - Община, Лунгул, Велика, Вєжа і Лучина, в сторожинецкім Петрушка, а в вижницькім Лосова, Сєна, Бочків і Вєнцин.

Крім долин поуз більших рік буковиньских найзначнійша рівнина межи Прютом а Дністром.

Всі ріки в нашім краю течуть на схід і впадають до Чорного моря, що є від нас на полуднішнім сході за Румунією. Туди вливаєсь з осібна Дністер, що впливає далеко з галицких Карпат. Він творить північну границу межи Буковиною а Галичиною. Друга ріка Прут приходить також із Галичині. Вступивши до Буковини, приймає

коло села Неполоківців ріку Чéремош, течé попри Чернівці, вихóдить коло села Новосéлиці з Буковини і влива́є ся в Руму́нїї в ріку Дуна́й а з ним у Чóрне мо́ре. Рі́ки Сeрeт, Суча́ва, Молдо́ва і Бистрі́ця вплива́ють із буковинських гір. Рі́ка Сeрeт злу́чує ся в Руму́нїї з рі́ками Суча́вою, Молдо́вою і Бистрі́цею і впада́є в Дуна́й, а сей несе́ їх у Чóрне мо́ре.

Вода́ в буковинських пото́ках і рі́ках крім Дні́стра спада́є в лі́тї дуже́, за те на весні́ а ча́сто і в осeні́ бува́ють вели́кі по́вени. Озер нема́ на Буковині́; за те ба́гато ставі́в межи Пру́том а Дні́стром. Міне́ральні же́рела є в Якобе́нах, До́рні-Ва́трі, До́рні-Кандре́нах і в По́яні-Ня́трі.

108. На чужині.

Букови́но мо́я ми́ла,
Мій соло́дкий кра́ю,
Я на те́бе сироти́на
Ни́шком погада́ю,
То запла́чу жалі́бне́нко
На чужі́й сторо́нці,
Бо тут в́яну і вси́хаю,
Як листо́к на со́нці.

Рі́дне сло́во тут не чу́ю.
Пу́стка тут усю́ди,
Тут не на́ші щі́рі, ру́скі,
А чужі́ї лю́ди;
Тут ні дру́га, ні роді́ни,
Ні рідно́ї ха́ти;
Тя́жко, Бо́же, на чужині́
Ві́к, сві́й вікува́ти.

Тут про діла козацкії
Звістки не почуєш,
Ніхто тебе не розважить
Тут, як засумуєш. —
Тут і пісні не так складно,
Як у нас співвають,
Тут мов у желізних пúтах
Танцюють, гуляють.
Тут і гóри не таківскі
Як наші високі,
А лісі ті чужинéцкі,
Не наші ширóкі;
Соловéйко не щебéче
Так лóбо лугáми.
Тяжко, Бóже, та чужíми
Жíти стóронами!
Як би крíльця соколóві
Мав я сиротíна,
Полетів-би, де зелéна
Мóя Буковíна,
Де Прут Чéремш, де Бистріця
Де гóри Карпáти . . .
В Буковíні мíло жíти,
Мíло й умирати!
В Буковíні лóбо, мíло,
Нáче в Бóжím рáю;
Як тдбé я, рíдний краю,
Сéрденько, згадаю,
То заплачу на весь гóлос
На чужíй сторóнці,
Бо тут вáну і всихáю,
Як листóк на сóнці.

109. Господарство та промисл на Буковині.

Найплодовитша земля на Буковині межі Прúтом а Дністрóм, та в долинах над ріками Суча́вою й Серéтом. Найбільше сїють там кукурúдзи а й жита та пшениці в гóрах рóдить ся хибá картóфля, овес і ячмінь. Садовини є в нас багáто, ярини дóста, винограду-ж мáло. Весікі простóри гір покриті лі́сами та полонинами. І дичини, особліво в гóрах, подостáтком. Худóби такóж не мáло, áле не дýже она́ хороша; бо звичáйно малá й слабá. Найкрасші кóні в радовецькім повіті, гúцульскі кóні малі áле витревáлі. В гóрах держáть і багáто овéць.

Нéростів на Буковині мáло; в Кирлибáбі копа́ють желізо в Пожориті мідь а сіль у Кáчиці. Ріки, стави а й потóки буковиньскі ма́ють дóста взіляко́ї риби: петругів, кóропів, щук ба на́віть со́мів і багáто íнших мéньших.

Прóмисл буковиньський ще слабó розвінений; дóси є парові млини́ і пивовáрні тай така́-ж тра́чка й кі́лька íнших фáбрик в Чернівцях, горáльнi по всіх містóчках а й по сéлах, гúти шкла в сторожинецькім повіті, фáбрика цемéнту в Стрáжі; в гóрах багáто трачóк, а по ці́лм кра́ю всілякі млини́. Ізза тóго привóзять усякі віроби до нас із заграни́ці, особліво з за́хідних кра́їв, а вивóзять із кра́ю крім збі́жа багáто худóби, особліво волів та безрóг, а такóж і вели́ку сі́лу дéрева.

Всі́ більші́ місцевости́ Буковини́ полóчені з собóю дóбними дорóгами повітóвими, а й да мéньших сїл справл́яють дорóги чим раз то лї́пші.

Повітові місточка получені з собою дорогами цісарськими, а надто іде від Неполоківців попри Чернівці до Сучави дорога залізна з отсіми стаціями: Неполоківці і Лужани в кіцманьскім, Садагур-Жучка, Чернівці, Цісарский-Огород, Дерелуй та Кучурів у черновецькім, Глібока, Черепківці, Руда, Гадікфальва та Іштеншегіч у серецькім, в кінці Милишівці, Гатна і Сучава в сучавськім повіті. Крім сеї головної залізниці є ще чотири бічні, а то одна в черновецькім повіті від стації Садагур-Жучка до Новоселиці на російсько-румунській границі. Друга залізниця йде від стації Глібока в серецькім повіті через місцевости сторожинецького повіту: Карапчів, Ропче, коло Сторожинця до вижницького села Берегомету, а відси головно по дерево до Межибродів, і з стації Карапчів сего-ж шляху іде віднога до села Чудина. Третя залізниця знов веде з Гатної в сучавськім повіті через радовецький і кимполунзкий до повітового місточка Кимполуні. Четвертий найкоротший побічний шлях знов провадить від стації Гадікфальва до міста Радовець. І ріками особливо Дністром. Прүтом та Черемошом возять сплавами дерево і иньше.

110. Жителі Буковини.

Жителів числить Буковина майже 647 тисяч душ. Найбільше жнє на Буковині Русинів; бо звиж 268 тисяч душ. Повіти кіцманьський і вижницький мають самі руські громади, в повіті черновецькім, сторожинецькім і серецькім громад руських більше як иньших, а й у всіх прόчих повітах є по кілька громад руських. Русини буковиньські понайбільше

віри греко-восточної, а частина (до 20 тисяч душ) греко-католицької.

По Русинах ідуть Волóхи, котрих є на Буковині бiльше як 208 тисяч душ. Найбiльше волóських громад є у повітах радовецьким і в серецьким та сторожинецьким, а кiлька є і в черновецьким. Волóхи буковиньскі віри греко-восточної.

Крім Русинів і Волохів живуть на Буковині ще й Нiмцi 133¹/₂ тисячі душ, Поляки 23¹/₂ тисячі, Жидів до 83 тисячі, решту творять Мадяри, Чехи, Липовани, Вiрмени і Цигани. Цiлими громадами живуть Нiмцi майже у всiх повітах, Мадяри в серецьким, сучавським і радовецьким, а Липовани в серецьким і сучавським. Поляків, Вiрмен, Чехів і Жидів найбiльше по мiстах та мiстóчках, а мiньше по сiлах. Цигани-ж живуть у дiко́трих полудни́шних око́лицях.

Поляки, Нiмцi, Вiрмени Чехи і Мадяри понайбiльше віри католицької, але є немало Нiмцiв протестантiв, а Вiрмен православних. Липовани є старообрядцi й греко-восточні.

Русини та Волохи буковиньскі займають ся гóловно рiльництвом, Нiмцi рiльництвом або ремiслом, Поляки у нас звичайно ремiсники, Мадяри й Липовани понайбiльше рiльники, а Жиди й Вiрмени купцi.

III. Гуцул-корманич.

У гóрах Карпáтах живуть Гуцули. Онi не засiвають тiлько зби́жа, що подоляни, себ-то люди, що жию́ть на подiлю в краiнах рiвних. Якже-ж їм i сiяти, коли мáло в гóрах рiвнини, тож тяжко i

орати, весна там пізна, а нїм ще збіже дозріє, вже настає холодна осінь. Тому то сїють Гуцулі в долинах окóло хат трóхи кукурудзи, ячмéню і вівса та небагáто барабóлі й ярини́. За те у Гуцулів простóрі сїножа́ти та полони́ни, на котри́х росте пахúча трава́; тому́ то і в найбіднїйшого є корóва, а ча́сом і вівці́, ко́зи та ко́нї.

На гóрах є й густі́ лїси́. У тих лїсах для Гу́цула багáто робо́ти. Ці́лу зиму́ стина́ють оні́ ялиці́, со́сни, смере́ки і ї́нші де́рева, чимха́ють краще́, лúплять ко́ру і спуска́ють пні́ до пото́ків. Але́ ті пото́ки малі́, за сла́бі, щóб понéсти ті вели́кі ко́вбки. Жда́ти-ж до́ки не прибúде вода́ від дощів́, за до́вго. Гуцу́лі пора́дили собі́ на се ось́ як. Оні́ побуду́вали в я́рах, че́рез котрі́ проті́кають пото́ки, вели́кі га́ти му́ровані́. В ті́м му́рі є в доли́ні на самі́й середі́ні óтвір за́мкнений си́льними дубо́вими двермі́. Ко́ли ті двéрі за́мкнені́, збира́є ся в горі́ за му́ром вода́, а за якийсь ча́с стоі́ть там величезне́ плéсо, а від га́ти в ді́л поті́к ма́йже зóвсім ви́сох, туди́ поспуска́ли Гуцу́лі зі́ всіх бо́ків лї́са бeзлі́ч ко́вбків. У при́значений де́нь пуска́ють гать. Ви́стрі́л із мозді́ра да́є про се́ все́му селу́ зна́ти. Гу́цул, стоя́чи на верху́ га́ти, витяга́є до́вгим га́ком за́сувку в дверя́х му́ру, вода́ отворя́є двéрі й прорива́єсь че́рез ро́зтвір з тако́ю си́лою, що аж весь му́р дрожи́ть. Стра́шна си́ла води́! Не дай, Бо́же, впа́сти на той бі́к, де вода́ з ву́зкого óтворю га́ти ви́біга́є. Она́ клеко́ти́ть там ненáче окрі́п у кітлі́, бі́лий шум покрива́є є́ї, а висо́ко в гору́ бри́зкають гу́стим дощем́ гу́ляючі́ ка́плї. Ру́селом пото́ка, де пе́рше не бу́ло й ка́плї води́, несéсь тепе́р каламутна́ по́вінь і порива́є з со́бою ко́вбки, а ко́ли який де́ зупини́ть ся, потру́чують

єго люди довгими гаками. Так пливуть ті ковбки неначе величезні риби долів аж у ріку. Страшно дивитись на розгукані фалі, а крий Бóже, попаєтесь туди між тих дерев'яних велитнів!

Скóро поплили вже всі ковбки з пото́ка рі́кою, тоді відв'язують Гуцу́лі чим ско́рше свої́ плóти, що прибі́ті до бере́гів рі́ки. Плóти або да́раби то ніби ма́лі мості збі́ті з ко́вбків. Гуцу́лі вбива́ють у одна́кові пні́ дере́в кі́лкі на обо́х кін́цях і зв'язу́ють їх ву́женка́ми з розпа́рених на о́гні кра́ків сме́реко́вих. Ча́сом зв'язу́ють о́ні й дві-три та́кі да́раби повздо́вж одну́ за од́ною. На пе́реднім і за́днім кін́ці вбі́та в да́рабу ма́ла ла́вочка, а на ній сто́їть на до́вгim дере́вня́ним свóрні кéрма. На до́вгim то́ншім берве́ні прибі́та з бо́ку до́шка, а та́ке весло́ зо́ве́ся кéрмою, а Гу́цул, що керму́є не́ю, керма́нич. Кермани́чі ста́ють на да́рабу, оди́н бере́ пе́редну, а дру́гий за́дну кéрму в ру́ки і ну́ж на вздо́гін за ко́вбками.

Отта́к же́нуть о́ні ко́вбки і да́раби в бу́ковиньських го́рах рі́чкою Пути́лівкою аж до се́ля Усте́-Пути́лова в Че́ремош а ві́дси аж до місто́чка Ви́жницьі. Де вода́ глибо́ка та ти́ха, там, зда́є́ся, сто́їть да́раба на од́о́му місці́, а́ле неба́вом за́їде у́ рвучу́ во́ду, що не́ра́з же́не́ про́сто в ска́лу, тяжка́ тоді́ кермани́ча́м робо́та, що́би́ відверну́ти да́рабу від ска́ли, о́ котру́ мо́же розбі́тись і всі́х потоні́ти. Місця́ми зно́в прихо́дить ся пере́плива́ти че́рез висо́кі грéблi, спу́ска́ючись з го́р в до́лину. То́ді́ йде́ ве́я да́раба́ під во́ду й тре́ба крі́шко де́ржа́тись кéрми. щоб вода́ не зми́ла з да́раби.

З Ви́жницьі йду́ть да́раби Че́ремошом до Непо́ло́ківців, а ві́дси Пру́том аж до Чернове́ць. Тут вода́

тече спокійно й нема скель, за те треба вважати, щобі дараба не застрягла де в мілкій воді на каміню, відки тяжко єї добути знов на глибшу воду.

В Чернівцях нїзше желізного мосту прибивають дараби коло парової трачки до берега. Тут ріжуть ко́вбки на різні дошки та ла́ти й розвозять їх желізною дорóгою по всьому свѣтови. А Гу́цул-керма́нич відобра́вши тяжко зарóблену запла́ту вертає домі́в, накупівши у Ви́жниць хлі́ба—со́ли для своєї ро́дини.

112. Хати́ та оді́ж буковинських селя́н.

Сі́льські хати́ на Буковині побудовані з дере́ва і ма́ють звича́йно по сере́дині сї́ни, на пра́во від сї́ний бі́льшу а на лі́во ме́ньшу ко́мнату. В ме́ньшій сто́їть вели́ка пі́ч, коло сті́н лави́ці, перед ні́ми сті́л з ослóном, на сті́ні прибі́тий замі́сник а верх столá о́браз свѣ́тій. Старі́ лю́ди спя́ть на печі́, а мо́лодші на ослóнах. У вели́кій хати́ сті́ни вкра́шені свѣ́ченими о́бразами нега́рно ма́льованими, поу́з дво́х сті́н сто́ять ослóни, а при трѣ́тій широ́ке лі́жко по́вне скорці́в (кі́лимів), подушо́к та ко́ців, верх лі́жка ві́сить свѣ́то́чна одѣ́жа на жерд́ках. У сї́й ко́мнаті́ прийма́ють го́стий; на те й сті́л засте́лений бі́лою ска́тертю. У ку́ті сто́їть ще вели́ка ма́льована скрі́ня на́бита всѣ́ким бі́лем. Хати́ низе́нькі покриті́ в го́рах, де є́ лі́си, дра́ни́цями, а на безлі́сній рі́внині́ со́ломою. Сті́ни хат гі́рських зна́двору́ і зе́рді́ни звича́йно не ма́щені, на рі́внині́-ж ма́щені й бі́лені. Ві́конця́ всю́ди ма́ленькі. Ха́рні́сть по хата́х як до га́здіні́. В зи́мі пробу́вають бі́дні на́ші селя́ни в тих ма́лих та низ́ких хат́ках у во́здусі́ лю́дьми ба й худобі́ною занечи́щени́м, нері́дко

ще й серед диму, замазуючи щільно віконця, щоб тільки було тепло. Все те для здоров'я дуже непригідне. Побіч хат стоять ще й стайні, стодоби, комори, хліві, кошниці і курники, подвір'я з кринцею, садок, цвітник і менший або більший огорід з яриною творять обійстє, огоріджене на рівнині плотом з прутья, в горах із вориня (тонких, на половину розколених ялиць) або парканом із дощок. На поділю стоять хаті густо, в горах же оні розкинені.

Одежа буковинських селян руских і волоських прѣдківска, в яку вбирали ся люди з давен-давна, шануючи єї як дорогую спадщину по батьках.

Літньою порою вбирають селяни до роботи звичайно тільки полотняні портяниці, коротку сорочку приперезану ремінцем і солом'яний капелюх. У неділю і в свята носять ноговиці з чорного або сівого, а Гуцулі із червоного свійського сукна. Сорочка у Гуцулів коротка і спадає верх ноговиць, у рівняків (Подол'ян) она довша і схована в ноговицях. Сорочку приперізує мешканець рівнини (Подол'янин) вузьким ремінцем або вівняним поясом, а Гуцул широким чѣресом, що сягає аж під пахи. Верх сорочки вбирають зимою китарики, себто коротенькі кожушки без рукавів, на рівнині-ж (на Поділю) носять і довгі кожухи. Страки гуцульські короткі, подільські-ж довгі, манти всіди однакові. Капелюхи з повети чорвої або білої всілякого віду вбирають парубки павиними перами і квітками; зимою носять смушеві кучмі. На ного вбuvають черевіки, чоботи а й постолі. Жінки носять довгі хорощо вишивані сорочки, рідко де спідниці а найчастійше обгортки (горботки) або опинки. І жінки

вбирають киптарі, кожухи, сїраки, манти та об'ув таку саму, як мужчини. Голову завивають Гуцулки пестрими хустками а Подолянки білими ручниками; дівчата ходять літом простоволосі заплітаючи та прибираючи коси в різних околицях вельми відмінно. На шиї носять жінки й дівчата наміста: пацьорки, коралі, правдиві або підроблені, сороківці та інші монети.

На руках носять наші селяни зимою однопальки рукавиці а в руках палиці а Гуцули й топірці.

Одіж наших селян не тільки хороша й тревала, а що ще важнійше свої пітома і майже вся власними руками зроблена. Інші жителі вбирають ся відмінно від наших селян; Німці, Поляки а й багато Жидів носять одіж німецьку, Липовани й Жиди своєю стародавню а й Мадяри одягають ся по своєму, по мадярски.

113. Рідний край.

Там, де я родив ся, там мій рідний край;
Слави, щастя, долі, Боже ему дай!
Слави, щастя, долі, всеєму годину,
Мир во віки вічні, мир на Буковину!
Там, де я ролив ся, там мій рідний дім;
Слави, щастя, долі дай там, Боже, всім,
А найпаче нєні і вітцєви мому,
Мур во віки вічні, мир у ріднім дому!

114. Мова.

Найкрасший дар, що то єго має чоловік від Бога, се мова. Чоловік німий дуже, дуже нещасливий. Він не може сказати, що єго голова думає,

що єго сѣрце чує. Різними, прерізними мовами говорять люди; багато тисяч мов є на свѣті. Деякі мови подібні до себе, інші знов собі зовсім чужі. Наша руська мова має також кілька сестриць, що до неї більше або менше подібні. Споріднені з нашою рускою мовою є мова польська, московська, чеська, словенська, сербська, болгарська і др. Чужі, бо не подібні до нашої, є мова німецька, волоська, мадярська і др.

Ох, як би то ви, діти любі, знали, яка ніжна, солódка й багата наша рідна мова руська, ви-б єї ще більше любіли й шанували ще пильнїйше-б єї учіли ся! Бог помóже, ви віростете й пізнаєте красу своєї рідної мови руської й полóбите єї ще дужше та не проміняєте єї за нїяку іншу в свѣті. Хиба невдячна, вирóдна дитина, що не лóбить своєї рідної неньки, що єї на свѣт привелá, виростáла, плека́ла, ніч і день догляда́ла, для неї жи́ла, над нею розпада́ла ся, хиба зла дитина не лóбити ме найдорожшого скáрбу ма́тїрного, своєї рідної руської мови. Учіть ся всього дóброго, шанóйте чужé, áле лóбїть своé над усé! „Учіте ся, діти любі, думáйте, чита́йте, і чужóму навча́йтесь, й сво́го не цура́йтесь; бо хто ма́тїр забува́є, тогó Бог кара́є, чужі люди цура́ють ся, в хáту не пуска́ють, свої діти, мов чужі́ї, і нема́є злóму на вей землі без-конéчний весéлого дóму.“

115. Рідна мова.

Мово рідна, слóво рідне!

Хто вас забува́є,

Той у грúдях не серде́нько,

Ті́лько ка́мінь ма́є.

Як ту мову мож забути,
Котрбою учила
Нає всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

Як ту мову мож забути?
Таж звуками тими
Ми до Бога мольби слали
Ще дітьми малими!
У тій мові ми сьпівали,
В ній казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.

Ой тому плакаймо, діти,
Рідну руску мову,
Всім ся складно говорити
Своїм рідним словом! —
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько
Але камінь має.

116. Монархія австрійско-угорська.

а) Коронні краї і границі держави.

Наш найяснійший цісар радить не тільки нашою Буковиною, а ще й іншими краями. Отό, коли підемо на північ поза Дністєр, чи поїдемо по желізній дорозі на Неполківці за Прут, то будемо вже не в Буковині, а в другім далєко більшім краю нашого цісаря, в королівстві Галичині, де головним містом є Львів. Їдучи зі Львова на захід, заїдемо до малєнького воєводства Шлєска (Шлєзиї),

з головнім містом Опа́ва. Від Пльэска на полудне лежить українне графство Моравія з столицею Бэрно, а на західній границі сего краю королівство Чехи з головнім містом Пра́га. На полудне від Чех є архикнязівство Раку́си горішні (Австрія горішня) з Лі́нцом, а на вехід від сего краю нахóдить ся такийже край Раку́си до́лішні (Австрія до́лішня), де є столиця са́мого ці́саря Ві́день. Ідучи з Ві́дня на полудне заї́демо до воєво́дства Сті́рії з головнім містом Гра́дцом (Грац). Від Сті́рії на захід є воєво́дство Са́льц-бурк із столицею тако́го са́мого і́мени, а ві́дси на полудне воєво́дство Корута́нія або Ка́рінтія з містом Ці́ловéць (Кля́генфурт). Від Корута́нії на захід лежить укня́жне гра́фство Ти́роль із столицею І́нсбрук, а на полудне воєво́дство Кра́йна з Любля́ною (Ля́йбах). Ві́дси на захід є укня́жні гра́фства Го́ри́ція і Гра́ді́ска, і українне гра́фство І́стрія і мі́сто Три́єст. Да́лі мо́жна на полудні́шний схід заї́хати до коро́лівства Далма́ції з головнім мі́стом За́дар або За́ра.

Усе́ї оте́ї кра́ї зову́ть ся австрійські, але посере́д них лежа́ть кра́ї угóрські, а то: коро́лівство Угóрщина з головнім го́родом Бúда-Пешт, да́лі вели́ке князівство Семиго́род із столицею Ше́бен (Ге́рманштат), відта́к коро́лівство Хорва́ція і Славо́нія з головнім мі́стом За́греб (Аграм), а на ко́нець мі́сто Р'э́ка (Фію́ме).

Наш мона́рха ря́дить ще й кра́ями Бо́сною и Герце́говіною, котрі́ то кра́ї при́дбав р. 1908 австро-угóрській мона́рхії, що по́ложені на схід Дале́мачії. Голо́вне мі́сто Бо́сни є Сера́єво.

Отеї всі краї становлять монархію австрійско-угорську, що займає простір 624 тисяч km^2 . Навколо неї є чужі держави. І так на східній границі коло Буковини є Румунія і Росія, на північ Росія й Німеччина, на захід Німеччина, Швейцарія й Італія, а на полудне Італія, адриатичке море, Чорногори, Сербія і Румунія.

б) Гори і долини Австро-Угорщини.

Поверхня австрійско-угорської держави дуже різна; є краї гористі є й рівнини. Гори займають майже $\frac{3}{4}$, а рівнини $\frac{1}{4}$ цілого обшару монархії. Західні краї коронні дуже гористі з невеликими долинами. У всхідних краях є також гори, але є й просторі низини.

Дунай, найбільша ріка монархії, розділює найзначніші гори Австро-Угорщини. В краях на полудне і захід від Дунаю взносять ся гори Альпи, на північ від тої ріки розкинені герцінські пасма гір, а на веході розложились великим луком гори Карпати.

Карпати тягнуть ся від заходу на вехід, починаючи від Дунаю там, де він переходить з Ракус до Угорщини, повздовж границі межи Угорщиною а Моравою, Шлеськом, Галичиною і Буковиною, обіймають двомі пасмами Семигород і грипірають на конець знов о Дунай, де їх так звані Желізни-Вороті відділяють від дальших гір бальканських. Найвиспі гори в Карпатах то скалисті Татри. В Карпатах є богаті копальні різної руди, нафти та соли, на угорськім боці є славні виногради, не згадуючи вже про безмірні простори лісів та полонин і велику силу всякої дичини.

Альпи розложились по краях: Тироль, Сольногороді, Карінтії, Стірії, Країні і Поберезі, що обіймає Горіцію, Градіско та Істрию. Ракуси долішні й горішні лежать по часті також на обніжу Альп. Найвисші гори в наших Альпах то Ортлер в Тироль і Гросглокнер на границі Тироль, Карінтії і Сольногорода. В Альпах немало верхів, що покриті завжди снігом і ледівцями. Помежи пасмами гір розпростирає ся багато долин більших повздóвж берегів значнійших рік, а від них розходять ся на різні сторони поуз потоків багато долин поменьших. В долинах більших лежать посеред оброблених нив хороші села а навіть великі міста. По долинах менших огрітих полуднішнім сонцем красують ся великі сади і виногради, а далі в горі пасуть ся цілі чєреди хорошої худоби. Найдикші і найпустійші гори в Альпах то вивисшенність Карсту на Поберезі. Колись покривали їх великі ліси, коли-ж їх вірубали, осталась тільки скаліста пустиня денєде поросла слабóю травóю. Не багато там і води; бо ріки і потоки гублять ся під землею. За те немало там підземних печер і озер.

На північ від Альп по тім боці Дунаю тягнуть ся поуз західної границі Чех гори покриті великими лісами, від чого й пішла їх назва: Чєский Ліс. Далі є гори Рудави, названі так від великого богáцтва руди, що є в них. Поуз дальшої границі північної Чех тягнуть ся височєзні гори Корконóші з найвисшим верхом Сніжкою. Між Чєхами а Моравою та Шлєском розбігають ся дальші пасма гір Судєтів.

Перша ширша низина наддунайська є кітлина віденська, що складає ся з долини литавської і з долини моравської.

Друга низина то угорська, що розпростираєсь межи Дунаєм і Карпатами. На сій безмірній, тільки одною травною порослій рівнині випасають Угри великі стада коний і волів.

Третя низина, т. зв. мала угорська, лежить в північно західній часті Угорщини попри Стірию, Ракуси і Мораву.

І в північній часті західної Галичини є також рівнини багаті на води і тінністі бори, над Віслою і єї притоками і над Дністром.

в) Води Австро-Угорщини.

Позаяк три чверти цілого цісарства займають гори, протє й багато в нїм рік. Одні мають свої жерела в Альпах, другі в горах герцінських а иньші в Карпатах. Весякі ті ріки, одні більші другі менші, і вють ся оні в різнім напрямі по всіх краях коронних. Менші впадають до більших, а єї знову вливають ся то до моря чорного, адриятицького, північного то до балтійського.

Головна ріка австрійська Дунай. Він випливає з Німеччини, входить коло міста Пасави до Австрії, тече через горішні Ракуси коло столиці Лінцу, а через долишні коло Відня на схід до Угорщини. Трохи вище угорської столиці Буда-Пешту звертаєсь він на полудне, а перепливши цілу Угорщину аж до границі Славонії, звертаєсь знов на схід доки аж не вийде за границю. Пропливши далі Сербію і Румунію, вливаєсь у Чорне море. По Дунаєви пливуть весякі кораблі й возять людий та веякий товар.

З правого боку приймає Дунай отеї альпéйскі притоки: з Тирóлю ріку Ін, над котрою лежить столиця Інсбрук; з Ракúс знов Анíзу, що становить границю межи Ракúсами горішними а долишними; далі Литáву, що відділяє Угóрщину від Ракúс: а в Угóрщині відтак Ра́бу, Дра́ву і Са́ву.

З лівого боку вливають ся в Дунай з чéско-морáвских гір ріка Морáва, а з Карпáт богáта на риби Тíса, семигорóдска Алjóта і наш Прут та Серéт.

У Чóрне мóре вливаєсь також карпáтска ріка Дністéр.

Друга головна ріка гáлицька Вісла з притоками Буг, Сян. Вісло́ка й Дуна́єць течé на північ до мóря балтійского.

До того-ж мóря впадає й О́дра з притоком Опа́вою, що впливає із Шлéска.

Головна ріка чéска Ла́ба впливає з Корко-но́шів, приймає притоку Волта́ву, над котрою лежить чéска столиця Пра́га і спішіть на північ до мóря нїме́цкого.

До адрия́тицкого мóря течé з Альп тирóльска ріка Адíжа.

На́ше ціса́рство ма́є й нема́ло о́зер, а то Болотні́сте й Незидéрске в Угóрщині; Тра́внске, Вольфгангске, Гальста́тске, Ате́рске й Мі́сяцeve в Ракúсах горішних, Мільста́дске, Осі́яхске й Верте́рске в Карінті́, а Вельде́ске й Циркні́цке в Країні. Крім того є ще й інші́ менші́ о́зера в го́рах австрійских.

г) Народи Австро-Угорщини.

Наше цїсарство числить 38 міліонів жителїв. Онї говорять різними мовами. Найбільше, бо 17½ міліонів, є Славян, що бесїдують більше-менше подїбно. З мѣжи Славян говорять Русинї по руски, Полякї по польски, Чѣхи по чѣски, Словакї по словацки, далї Словѣнцї по словѣнськи, Хорватї по хорвацки — а Сѣрби по сѣрбски.

Русинїв є в нашім цїсарствї більш як 3 міліони душ. Онї живуть повайбільше в схїдній Галичинї, пївнічній Буковинї й пївнічно-схїдній Угорщинї, й признають ся в Буковинї до греко-восточної, а в Галичинї й Угорщинї до греко-католицької цѣркви. — Полякїв живе найбільше в захїдній Галичинї і схїднім Шлѣску. Онї віри римско-католицької. — Чѣхи засїли середину й схід Чех та більшу часть Морави. Й онї віри римско-католицької. — Словакї в пївнічній Угорщинї признають ся до католицької, але й до євангелицької віри. — До римської цѣркви приналежать і Словѣнцї проживаючі в Стїриї, Карїнтії, Країні й на Поберѣжу. — Хорватї та Сѣрби проживають у королївствах Кроації, Славонїї й Дальмації та належать по части до греко-восточної, а по части до римско-католицької цѣркви.

По числї другий наїд нїмецький, котрого є 10 міліонів.

Нїмцї говорять по нїмецьки й визнають віру римско-католицьку або євангелицьку. Найбільше Нїмцїв живе в краях альпѣнских а й у Чѣхах, Моравї і Шлѣску. Їх не мало і в других краях

особливо по містах, а й цілими громадами, головню на Угорщині і в Семигороді.

Мадярів є разом 6¹/₂ мільона. Онї займають головню обі низині угорські, в інших околицях їх небагато. Мадяри визнають віру католицку а й евангеліцку.

Народів романських є в нашій цісарстві два: Італіяни і Волехи, разом 3¹/₂ мільона душ. Тоті говорять по італіянськи а сї по волоськи. Темті живуть у полуднєвім Тиролі і в містах Горіції, Істриї й Дальмації, а сї в Семигороді, Угорщині і полуднєвій Буковині.

Крім сих народів живе в Австро-Угорщині ще й немало Жидів і трохи Вірмен, особливо в містах галицких та буковинських. На Угорщині є ще й Цигани.

Хоч всі сї народи різнять ся мовою, одєжою і звичаїми, а не мало й вірою, протє всіх їх лүчить любов і вірність до спільного всім батька-цісаря, що дав їм рівні права і однакову волю, що дозволяє кождому держати ся своєї батьківської віри, матірної мови й прадідних звичаїв.

д) Плоди і промисл Австро-Угорщини.

Цісарство австрійско-угорське є одні з найбільше благословєнних країв. Хоч гори займають три чвєрти єго обшару, протє має оні доволі землі урожайної, і рільництвом займаєсь переважна часть єго жителїв. Крім всякого збіжжя, рослин стручкових і пастівних, окопових, олійних і торгових та садівни й овочів, маємо ще й виноград, орїхи, бросквіни, морви, каштані, фіги, міддали і дерева олівні.

Тільки в Тиролю, Сольногороді, горішних Ракусах, Каринтії і Стірії займають ся господарі не так рільництвом, а більше годівлею худоби. На буйних полонінах альпійських випасає ся там найкрасша в цілїм цїсарстві раса корів, т. зв. корови-тиролькї, котрі спроваджують і до нас. Але й у інших краях годують також багато й хорошої худоби. Найкрасші коні є в Угорщині, Буковині й Семигороді; найбільше овець годують у Ракусах, Чехах, Мораві, Шлеську і в Галичині, а найбільше безрог на Угорщині. Найкрасший дріб є на Угорщині, в Ракусах, Стірії, Чехах і в Мораві.

В розлогіх лісах, що вкривають особливо гірські околиці, пробуває багато диких звірів: вовків і медведів, рисів, серн, оленів, диків і и. В Альпах і Татрах скачуть по стрімких скалах дикі кози. В лісах гірських полюють також на тетерів і глуханів, у степах на дрохви, а на озерах, ставах і мочарах на прерізне птацтво водне й болотне. В Чехах і на Угорщині є також бажанти, а в Альпах гніздять ся великі сүпи, що поривають ягнята, а часом нападають і на людей.

Із землі країв австро-угорських добувають усяку руду і інші потрібні мінерали. На Угорщині і Семигороді є копальні золота і міді, в Чехах срібла, в Країні живого срібла, в Каринтії олова. Желізо копають у многих краях цїсарства, але найліпше оно в Стірії. Найбогатші поклади соли камінної є в Галичині і на Уграх. Галичина має також незмірно багаті копальні нафти і воську зємного.

Наша монархія має також багато славних на весь сьвіт купелів у Чехах, Угорщині, Галичині і

іньших краях кудї що-року зїзджаєсь велика сила недужих для поратова́ня здоро́вля.

Ізза се́го вели́кого бога́цтва пло́дів приро́дних не потре́бує на́ша мона́рхія спрова́джувати ма́йже нічо́го з загра́ниці, а промисло́вці (ремісники́ й фабрики) ма́ють із чо́го виробля́ти вся́кі рі́чи. Промисл процвита́є найкрасше в за́хідних кра́ях ціса́рства, найпаче-ж у Че́хах. Сла́вні че́ські вироби́ полотня́ні, вовня́ні і бавовня́ні а також шкло, папі́р, цу́кор, пі́во і іньше. Сла́вні на весь сьвіт стирі́йські ко́си і серпи́. І в до́лішних Раку́сах, Шле́ску, Мора́ві і Сти́рії є безліч фабрик, що виробля́ють різні а різні рі́чи, котри́ми набі́ті мі́ські скле́пі.

А про все те: рі́льництво, годі́влю худо́би, гірні́цтво, про́мисл і торго́влю дба́є наш найясні́ший ці́сар через відпові́дні зако́ни, шко́ли і вселя́кі підмо́ги, бажа́ючи щі́ро добро́біту а тим то й ща́стя свої́х горожа́н.

117. Дóбрый день!

Дóбрый день!

Глянь, який усю́ди день:

Сьвіт вже в ха́тї й на дво́рі;

Вже зібра́лись коса́рі

Та в клепа́ла: дзень, дзень, дзень!

Дóбрый день!

Го́ді спа́ти!

На робо́ту устава́ти

Позара́нку приви́кай,

Ма́рно дні́ну не збува́й,

Щоб поті́м не нарі́кати,

Го́ді спа́ти!

118. Сонце.

Розумно свѣт Божий збудований! От хоч-би й про сонце сказати: не було-б єго, не було-б на свѣті й тепла і свѣтла, не було-б і того, без чого чоловікови і всякій иньшій тварі і росліні не жити-б.

Знаємо, що чим прямійше падає проміне сонішне на зємлю, тим більше дає онó тепла, а де тепло, там і житє. Минає зима; сонце гляне привітно, обіймє зємлю своїм промінем горячим, і любо тоді всім: і чоловікови, і звїрю, і росліні, і нїби то усмїхає ся земля до свого сонця, і пишає ся, зеленим квітчастим убранєм своїм красуючись. І гріє тепло сонішне те насїне, що хлїбороб на своїй ниві посїяв, поростає те насїне й виходить на повєрх землі попереду малєньким листóчком, а далі, ростє і наливає кóлос. і аж до добу гне ся тим кóлосом пóвним, і радїє госпóдар, свої хвилясті ниви озираючи.

Під óснь косїйше падає проміне на ті краї, де ми живемо стає мєньше тепла, летять у вірій пташкі, що цїлє лїто людий гóлосом звеселяли; бо знають пташкі, що не віжинуть у нашому краю, як холодом та морóзом проймє. Жóвкне трава зелєна; одін по óдному лист у гаї осипає ся.

Далі ще косїйше проміне падати ме, ще холоднїйше стане й одягне ся земля снїгом і мóв-би завмре на всю зиму. Невесєлий, непривітний час! Скинєм óком по тóму стéпу, що колись у лїті зеленїв пишною травóю; скрізь снїг як мóре без краю і по всєму снїговóму роздóлю грає та

гуде́ холо́дний ві́тер, та гне́ до до́лу яку́ су́ху́ билі́нку, що́ яко́сь ві́ткну́лась спі́д сні́гу на сьві́т Бо́жий.

Тепе́р же́ ще́ й сьві́тло. Не́ бу́ло-б сьві́тла, не́ росла́-б на землі́ ні́яка рослі́на. Ось попра́бу́йте зро́бити таке́. Посади́ть яку́ рослі́ну в те́мній зо́всім пивні́ці а́бо я́мі! Не до́вго она́ рості́ ме, шви́дко захи́ріє, зів'я́не, засхне́ і зведе́ ся ні́нащо. А на сьві́тлі, на со́нці она́ росте́, зеле́нїє́ й цвита́, красе́є ся. Тому́ то отті́ рослі́ни, що́ по хата́х росту́ть, за́всїди ставля́ють на ві́кнах, щоб бі́льше до них сьві́тла доходи́ло.

От ба́чите яку́ вели́ку си́лу ма́є со́нце. Без не́го не́ бу́ло-б на сьві́ті рослі́ни, не́ бу́ло-б тих зьві́рів, що́ не́ю году́ють ся, а не́ бу́ло-б на сьві́ті зьві́рів та рослі́ни, не́ бу́ло-б і чоло́віка; бо́ й чоло́вікови́ не ка́мінем году́вати́ ся.

Со́нце сходи́ть ра́но, а захо́дить у ве́чер. Та сторо́на на не́бі, де со́нце 9. (21.) ма́рта і 9. (21.) ве́ресня сходи́ть, назива́є ся схі́д, а де захо́дить за́хід. Оберну́вшись тоді́ лицем до сходи́чого со́нця, то за плечи́ма бу́де́м ма́ти за́хід, на лі́во пі́вніч а на пра́во по́лудне́,

Со́нце сьві́тить від ра́на до ве́чера; у нас тоді́ день. День і ні́ч становля́ть до́бу. Коли́ по́лудне́, а коли́ пі́вніч? Доба́ ма́є 24 годи́ни. 9. (21.) ма́рта наста́є весна́, тоді́ день і ні́ч ма́ють по 12 годи́н. Чим да́льше, бі́льша́є день а мен́ша́є ні́ч, а 9. (21.) че́рвня ма́є день 16, а ні́ч лише́ 8 годи́н; тоді́ наста́є лі́то. Да́лі вже́ день ма́ліє́, а ні́ч росте́. 9. (21.) ве́ресня зово́д день і ні́ч одна́кові; бо́ ма́ють по 12 годи́н: се́ наста́ла о́сінь. Від тепе́р дні́ ма́ліють все́ бі́льше. а но́чи росту́ть аж

до 9. (21.) грудня; тоді ніч у двох довша від дня; се початок зимы. Але від тепер дні більшають, а ночі меньшають, доки 9. (21.) марта знов не зрівняють ся. Так оно йде рік за роком. Рік має 12 місяців. Вони зовуть ся: січень, що має 31 день, лютий 28 або й 29, березень або марот 31, цвітень 30, травень або май 31, червень 30, липень 31, серпень 31, вересень 30, жовтень 31, падолист 30 а грудень 31. Звичайно числять місяць по 30 днів. Тиждень має 7 днів, доба 24 години, година 60 минут, а минута 60 секунд. Годинники показують години. Як? В році є 4 пори: весна, літо, осінь і зима.

Загадки: 1) Чорна корова всіх людей зборола,
а білий віл усіх людей звів.

2) Дуб-дуб довговік, на нєму 12 гиліак,
на кожій галузї по 4 гнізда, а
в кождому гніздї по сїм птиць і
кождій ім'я є.

3) Котрій день має 7 день?

119. Вечер.

Гей вечер, вечер, тиха погода;
За голубі гори сонце заходить,
А голубі гори нічка вкриває.
Женє хлопець вівці, в сопілку грає,
А волики річуть з поля идучі,
При чистім потіці водичку пючі,
Над чистов водою верба схилилась,
Цілу Божу днінку в воду дивилась,

У чистій водіці віти купала,
Цілу Божу днінку пташка співала,
А тепер в гніздочку пташка ночує,
А лиш соловейка самого чує,
Де-ж ти баріш ся, місяць молодій?
Ясний, срібнорогий, сходи вже, сходи!
Сходи уже, ясний, зіроньки тя ждуть.
По голубім небі таночки ведуть.
А трудні люди ідуть з Богом спати:
Гей допоможі, Боже. всім здорово встати.

120. Місяць і зьвізди.

Після сонця найбільшу увагу людей звертає на себе місяць. Усякий бачив його, але не всякий знає про нього до ладу. Дуже часто приходить ся слухати недоладні річи про місяць; що ніби то є дванацять братів-місяців, котрі по черзі старшують кожного місяця; що ніби на місяці Каїн держить Авеля на вілах, і такє іньше. Як-би люди до ладу знали про місяць, то не розказували-б такє. От ми хочемо розказати дещо про місяць.

Місяць не має власного світла, а бере його від сонця. Се здає ся дивним, але дивного тут нема нічого. Всякий знає, що зєркало не має власного світла, але ак навести його проти сонця, то від зєркала відсвітчуватись буде сонішне промінє. Так самісінько і місяць відбиває від себе сонішне світло.

Як-би місяць мав власне світло, то він завжди був-би повновидий, так як сонце. Місяць бачимо часом як кружок, іноді як півкружок, а деколи як серп без рұчки.

Коли цілий місяць осьвічений мов-би кружок, то кажуть, се повня або місяць у повні.

Після сего місяць починає з правого боку меншати й по 7 днях бачимо тільки ліву половину его, се послідня кватіра. Ся половина звужає ся все більше, стає тільки вузеньким серпом з рогами на правий бік, а по 7 днях від послідної кватіри зовсім не бачимо місяця, бо настав місяць новий. Так отό йдуть зміни місяця одна по одній 12 раз на рік, протє й числимó 12 місяців. Пізнати першу і послідню кватіру не тяжко, памятаючи на букві р та л; бо коли осьвічена права половина місяця, тоді маємо кватіру першу, коли-ж ліва то послідню.

Хто пильно приглядає ся місяцеві, той певно бачив плями на нїм. Люди бачать у тих плямах очи, ніс, уста; тому нетямунці маларі так і малюють місяць із чоловічим лицєм. Люди-ж учені приглядали ся місяцеві з увагою через дуже побільшаючі й зближаючі шкла й переконали ся, що ті плями не що друге, як гори й долини, котрі є на місяці.

В погідні нощі бачимо на небі крім місяця ще безліч зьвізд різної величині й неоднакового блєску. Онї і в день на небі, та через яєність свїтла соняшного не бачимо ми їх. Аж із смерком появляєсь наперед зоря вечірня, а за нею все більше і більше. Зьвіздарі обчислили, що голим оком бачить чоловік яких 5 тисяч зьвізд, але через побільшаючі й дальновидні шкла, можна доглянути багато міліонів. Зьвізди здають ся нам малєнькі, бо онї від нас дуже а дуже далєко.

121. Зорі.

Ма́мо лю́ба! гля́нь як сяю́ть
Я́сно зорі́ зо́лоті!
Ка́жуть лю́ди, то не зорі́,
Ду́ші сяю́ть то сьвяті́!
Ка́жуть, хто у нас на сьві́ті
Ві́к свій пра́ведно прожів,
Хто умів лю́дйй любі́ти,
Зла ні́ко́ли не робі́в;
Бог то́го післа́в на не́бо
Я́сно зі́ркою сія́ть. —
Пра́вда, ма́мо, то все ду́ші,
А не зорі́ там го́рять? —
Так навчи́-ж мене́ голу́бо,
Що́б і я так прожы́ла,
Що́б до́бро робі́ти вмі́ла
І робі́ть не вмі́ла зла.

122. Сьвя́тий ве́чір.

На́ймилы́шим сьвя́том у ці́лім хри́стія́нські́м сьві́ті є́сть рі́здво́ Хри́сто́ве. Це́рков сьвя́та устано́вила се сьвя́то на па́мятку, що́ Ісу́с Хри́сто́с з пречы́стої ді́ви Ма́рії на сьві́т наро́дів ся. Ве́і хри́стія́ни лю́бять се сьвя́то, а на́йбі́льше вже ді́ти, котрі́х Спа́ситель так ду́же любі́в. У́же на сьвя́тйй ве́чер усте́люють по ха́тах на землі́ чы́сту зо́лоті́сту со́ломи́цю, а на сто́лах паху́че сінце́, в ку́тках ха́ти уста́вляють сно́пі пше́ниці́ або жы́та, а де́куди й сосно́ве зе́лене дере́вце́, обві́шене сьві́чечка́ми, позоло́ченими о́рі́шка́ми, я́блучка́ми і рі́зними подару́нками для до́брых ді́точо́к. Ко́ли

стемніє ся. застѣлюють стіл і всі засідають окболо столá до сьвятої вечѣрі і споживають дарі Божі: бѣрщик, голубці, пиріжкї, рїбку, яблучка, орїшки і солодѣньку кутю. Хто має деревцѣ, освѣчує єго ярко на хвалу Христѣ-дитяти, а на радїсть дїточкам і старшим. По сьвятій вечѣрі зачинають сьпівати красні колядї. Отець духовний а й колядникї із зьвїздою ба і з козою відвідують, сьпїваючи хатї християнські, а милосѣрдні лїуди розносять по бїдних сусїдах вечѣрю. На другий день, на самѣ рїздво, йдуть лїуди до цѣркви на слўжбу Божу.

123. Коляда.

Бог предвїчний народїв ся,
Прийшов днесь із небес,
Щоб узрїв люд свїй весь
І утїшив ся.

В Вѣфлѣмі народїв ся
Месїя, Христос наш
І пан наш, для всїх нас
Нам народїв ся.

Обвїстїв то ангел Божий
Наперед пастирѣм,
А потїм зьвїздарѣм
І зѣмним зьвїрѣм.

Дїва сїна породїла,
Зьвїзда ста, де Христа
Невїста пречїста
Сїна родїла.

Тріє царі ідуть із дари
До Вєфлеєма міста,
Де діва пречіста
Сіна повіла.

З'євізда їм ся обявила
Б дорозі, о Бозі
При волі, при ослі
Їм обвістила :

„Тріє царі, куді ідете?“ —
„Ідемó в Вєфлеєм,
Желáєм спокóєм
І повернем ся.“

Иньшим пúтем поверну́ли
Погáну, безстідну,
Безбóжну Ірóду
Не повіділи.

Йóсифу áнгел мóвив,
З дитя́тком і з ма́тков
З бидля́тком, з осля́тком
Най ся хорóнить.

Сла́ва Бо́гу засьпівáймо,
Честь с́и́ну Бо́жому
І па́ну на́шому
Поклі́н відда́ймо.

124. Новий рік.

У нас розпочинає ся новий рік 1. січня, а роки рахують від різдв́а Христóвого. Цікаві у нас звича́ї новорі́чні.

В день перед новім роком, 31. грудня. на „Маланку“, себ-то в день св. Меланії, приряджує газдіня книші, пироги, ковбаси з гречаною кашою і вареники; відси й вечер того дня називають „щедрим“ т. є. богатим.

У той день селяни наші приучують молоді бики і лошаки до їзди і до роботи; на сани набирають дітей та сусідів. По першій проїзді кроплять лошаки та бики св'яченою водою.

Рано забирають солому „дідуха“, що лежала ще від св. вечера на столі, запалюють її на дворі, скачуть через огонь та перегоняють через него три рази худобу.

В саді обвивають соломою овочеві дерева, при чім приговорюють: „Доброго вечера тобі, чи будеш нам родити, чи ні?“ Потім ударяють три рази топором до дерева, кажучи: „Роді, Боже, так рясно, як на небі зьвізди, а так krásно, як від них ясно.“

На „Маланку“ мирять ся всі із собою, забувають на обиди старого року, бо „у кого вийде яка звада на новий рік, цілий рік вадити ме ся.“

Вечером засідають за стіл, на котрій накладають як найбільше пирогів та книшів. Уперед сідає за стіл господар; тепер кліче газдіня дітей у хату і каже, щоб і оні засіли. „А де-ж наш батько?“ питають діти, не добачаючи батька за купою книшів. „А хибі ви не бачите?“ питає батько ізза книшів. — „Ні, не бачимо, тату!“ — „Дай же, Боже, щоб завжди не бачили,“ то є, щоб завжди так багато було хліба, як того вечера.

Діти ходять під вікна „щедрувати“, співують щедрівки, за що їм дають дарунки. Хлопці

перебирають ся одні за медве́дя, дру́гі за ба́бу і т. и., що хто сам відумає. Між перебраними му́сить бу́ти оден у оде́жі жіно́чій, се „Мала́нка“.

На сам новий рік перед службою Бо́жою ходять діти по хатах „засіва́ти“. Оні набирають у мішо́к або руковичлу мішаного збі́жа і обсе́пують зе́рном ко́жду ха́ту і га́здю, приговору́ючи: „На ща́стє, на здо́ровє, та на нове́ лі́то! Роди́, Бо́же, жи́то, пше́ницю і вся́ку пашни́цю! До́брій лень! Бу́дьте здо́рові з новім ро́ком!“ — Де́куди во́дять посіва́льники з собо́ю па́рубка пере́браного за ко́зю, з ўха́ми зро́бленими з коло́ся. Передо́вого посіва́льника про́сить га́зда сі́сти на ла́вку, мовлячи́: „Сядь же у нас, та посі́дь, щоб усе́ до́бре у нас сади́лось: ку́ри, гу́си, качкі́, ро́ї і ста́рости!“ Зе́рно розсе́iane збира́є га́зда і примішує є́го на весні́ до зе́рна на рілю́; даю́ть тако́ж курка́м; бо ду́мають, що ті буду́ть часті́йше не́сти я́я.

Поверну́вши із це́ркви по службі́ Бо́жій, кади́ть га́зда ла́даном у ха́ті, потім аж сі́дає за сті́л. По обі́ді напова́ють худо́бу.

Від сьв. ве́чера не вино́сять сьмі́тє з ха́ти, а лиш́е збира́ють є́го під поку́том, аж на новий рік вино́сять у садо́к і запáлюють так, щобі́ оку́рити ве́і овоче́ві де́рева, ду́маючи, що від то́го оні буду́ть до́бре роді́ти.

125. Щедрі́вка.

На рі́чці на Йо́рдані
Ішо́в Христо́с на Йо́рдані,
Там сів Христо́с ве́черяти,
Прийшла́ к' не́му Бо́жа ма́ти.

„Прóшу, ма́мо, ве́черяти!“ —
„Спаси́біг, си́ну, за ве́черу,
Пода́й, си́ну, ра́йські ключі́,
Яре не́бо відомкну́ти,
Спасе́ні ду́ші упусти́ти;
Ті́лько то́ї не пу́стимо,
Що в п'я́тницю пі́сню пі́ла
А в субо́ту не вмива́лась,
А в неді́лю ра́но і́ла.
Отцю́, не́ньпі зала́яла.“

126. Вели́кдень.

Найбільше христия́нське сьвя́то — вели́кдень. Пра́зник сей устано́вила сьвята́ церков на па́м'ятку воскресі́ня із ме́ртвих Го́спода на́шого Ісуса Христа́. Сьвя́то се обхо́дять у нас через три дні́. В церкві сьціва́ють по сумні́х пі́снях попере́дних трох днів найра́досні́йшії на́піви. По службі́ Бо́жій, ко́лі всі лю́ди покрі́пили ся по до́вгім вели́ким по́стї сьвя́чим, сходи́ть ся мо́лодіж під церквою. Одні́ дзвоня́ть непереста́нно а дру́гі забавля́ють ся різни́ми і́грами. Сі́ велико́дні гри назива́ють га́йвками; а то по чо́му?

Давно́ ко́лись перед ві́ками, наші́ пра-праді́ди не були́ ще христия́нами, а пога́нами, що не зна́ли ще нічо́ о правді́вім Бо́зі, о Ісусі́ Христі́, єго́ сьвя́тій на́уці, а вважа́ли со́нце, міся́ць, зві́зди та т. п. за бо́гів, мо́лились до них і сла́вили їх. Вели́ке сьвя́то справля́ли наші́ пре́дки, ко́лі по тяжкі́й зимі́ наступала́ живото́рна весна́. Тоді́ сходи́лись оні́ в га́ях, де стоя́ли сьвя́тіні́ їх пога́нських бо́гів. Помо́лившись, заводі́ли під сьвя́тінею всі́кі гри та

співали веселі пісні в честь богині весні. Коли-ж опісля Русини стали християнами, що весною обходять свята воскресення Спасителя, получили оні давні забави з сим святом, називаючи їх до нині гаївками, себ-то ігри в гаїх. Є то старий звичай.

По такому-ж звичаєви відвідують себе християни підчас великодних свят, угощають ся й обдаровують ся писанками. Від великодня та аж до вознесення Господнього здороблять себе християни радісним привітом: „Христос воскрес! — Во істину воскрес!“

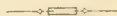
127. Христос воскрес!

Христос воскрес! Радійте, діти,
Біжіть у поле, у садок,
Збирайте з'лячко і квіти,
Кладіть на Божий хрест вінók!
Нехай бrenять і пахнуть квіти,
Нехай почує Божий рай,
Як на землі радіють діти
І звеселяють рідний край.
На вас погляне Божа мати,
Радіючи з святих небес . . .
Збирайтесь, діти, нуж співати:
Христос воскрес! Христос воскрес!

128. Приказки.

*Кілько світа, тільки й дiва.
Хто в світі не бував, той і дiва не видав.
Не місце чоловіка красить, а чоловік місце
Свої стріха, свої втіха.*

Хоч не красне, але власне.
Хто мови свої ся цурає, ближнього и себе вбиває.
Хто на печі сидить, лиш один бік видить.
Громада великий чоловік.
Яка громада, така її рада.
Громада по нитці, а сироті сорічка.
Літом один тиждень рік годує.
По одержі знати, з якої хати.
Рада-б на сонце глянути, та сліози не дають.
Сонце батько, місяць вітчійм.
Не тільки світа, що в вікні.
Інший край, інший обичай.
Свої хата, своя правда.
Ліпший свій сукман, як чужий жупан.
Де добре, добре а дома найліпше.
Добра птиця свого гнізда не каляє.
Що громаді, те и бабі.
Не знає ніхто, тільки баба та вся громада.
В своїй хаті своя правда і сила і воля.
Де два бють ся, третій користає.
Згода будує, незгода руйнує.
Святий спокію, гирізд з тобою!
На місці і камінь простає.

Відділ IV.

Історія.

129. Св. вм. Іва́н Новий Суча́вський.

Гой в місті Сучаві служби та собори;
Бо в місті Сучаві чуда́ Го́сподь твóriть;

Гой бо-ж там

Лежи́ть бмо́щах сьвят му́ченик Нов Іва́н.

А у Акерма́ні, ще й білому гра́ді,
Сів ба́ша туре́цький, та сів на пора́ду:

Пи́тає,

Чи хто купця́ та й Іва́на не зна́є.

Гой зна́ємо-ж, ка́жуть, купця́ ми Іва́на,
То чолові́к пра́вий на всі христия́ни,

Кі́лький сьві́т;

Бо він оте́ць всіх убо́гих та й сирі́т.

А ба́ша туре́цький здивува́в ся дуже
Тай велі́в зазва́ти пра́ведного му́жа

У свій двір,

А все Бо́гу небе́сному на укі́р.

„Гой кúпче Іва́не, на всі христия́ни!
Покі́нь ві́ру гре́цку, та прийми́ туре́цку,

А ти дам

Ті́лько срі́бла та зо́лота, що схоч сам.“

„Ба я,“ каже, „башо, віров не торгую,
У Христа хрестів ся, ємү ся ваную

На всяк день;

Ісус Христос назарейский Бог один!“

Той крикнув же баша на лютого кáта:

„Давай,“ каже, „кóнї, ще й з дiкого стада

Неўки,

Пусти з ними тай Івана на мўки.“

Гой тогдi-ж до кóний катi присилили

Та по цiлiм мiстi живцём волочили

Свято́го,

Поляли ся крóви ріки дорóгов.

А нéхрист погáнин прибіг з мечём гóлим,

Свято́му Івану відтáв від пліч гóлов,

Гой а стан

Верг на жiрло псам голóдним на майдáн.

Гой пси-ж бо свято́го тiла не кивáли,

А з дáлека крúгом стóрожев стояли

Докóла,

Гой від нéхристiв обiди, свавóлi.

А як сóнце сiло, та нiчка настáла,

Круг тiла свято́го сьвiчки запалáчи

Воскóви;

Счудувáлись вiї невiрнi лúдови.

А окóло тiла три сьвятi ходiли,

Пóхорон сьпiвáли, кадiлом кадiли,

Кiлька нiч;

Зажурiлись вiї погáни вельми прiч.

А одінь погáнин схóпив лук із клі́нка,
Абі́ в съвя́тих стрі́лить, як до поє́динка,
Та не вда́в,
Як до лу́ка він прикла́в ся, так в стовп став.
Гой да́ли-ж а́нгели съвя́щеникам зна́ти,
Абі́ съвя́те ті́ло пішли́ поховáти
В Бо́жий дім.
Прославі́ть го, христия́ни, в вік, амі́нь!

130. Це́рков у Топорі́вцях.

Недале́ко місто́чка Садагу́ри в чернове́цькім пові́ті нахо́дить ся вели́ке село́ Топорі́вці. Тут стои́ть вели́ка мурова́на це́рков, які́х не бага́то в на́шому краю́. Про ту це́рков опові́дають собі́ лю́ди таку́ ка́зку.

Давно́ то́му, бо вже́ більш ро́ків сто, напали́ Ту́рки на Топорі́вці, повбива́ли лю́дй чиса́ло. забра́ли з собою́ бага́то вся́кого добра́, й підпали́ли лю́дські хати́, ба й дім Бо́жий. З прехоро́шої це́ркви оста́ли ті́лько го́лі мури́. Безбо́жники зроби́ли собі́ тут склад до́бичі.

За якийсь час забра́ли ся бісурма́ни з Топорі́вців, а лю́ди взя́ли ся чим сло́рше ла́годити це́рков. Зібра́ли ся муля́рі і те́слі, напра́вили мур, поста́вили нову́ крі́влю а на ній три хресті́. Робі́тники спі́шили́сь з'обстрахи́ оперед неві́рними так, що й не догля́дили, як то я́кімсь дівом щезла́ з під це́ркви довже́зна дра́біна, по котрі́й ви́їззли бу́ли на крі́влю. Ніхто́ не знав, де она́ поді́лась, а дру́гої тако́ї не бу́ло в ці́лім селі́. Я́кже-ж за́їзти тепе́р? Ра́да в ра́ду ура́дили пороби́ти собі́ з дра́ниць крі́ла й позлі́тати на зе́млю, що й дівним дівом уда́ло ся.

131. Скаменіла богачка.

У на́шій Букові́ні, де Че́ремош тече́,
 Де со́сна і смере́ка під хма́ри аж росте́,
 Там ві́дно при убо́чи висо́ккую скалу́
 З рука́ми і нога́ми, поді́бну на жену́.
 Про не́ї впові́дають столі́тні Гуцу́лі,
 Що там раз прожнва́ла богачка свої́ дни.
 Три́ста коров аж ма́ла, а ко́ний без лі́ку,
 Ове́ць у полони́ні пять ти́сяч в ді́йнику.
 Лежа́ли в бербені́цях черві́нці без числа́.
 У па́рчі, адама́шки вбира́лась та жена́.
 Все́го доста́тком ма́ла: дібро́ви і лі́си,
 Обши́рні полони́ни, горо́д, пасті́вники.
 Все́го та жі́нка ма́ла, не ма́ла лиш то́го,
 Без чо́го дим, поло́ва все зо́лото, добро́.
 В гру́дях ві́ не се́рце, а ка́мінь спочи́вав,
 Що лю́дского неща́стя, бі́ді не відчу́вав;
 Убо́гі відходи́ли від не́ї, з чим прийшли́;
 Бо ми́лости у не́ї ні́коли не найшли́.
 І так одно́го ра́зу, ізо́хла що аж страх,
 Прийшла́ вдова́ до не́ї з дхті́нков на рука́х.
 Слаба́ неща́сна жі́нка ва́лила ся із ні́г,
 Лице́ смагля́во-бі́ле мов полотно́, мов сні́г.
 „Про ми́лість Бо́жу, хлі́ба, хоть шма́точок мали́й,
 Бо ду́шу го́лод ти́сне неначе лю́тий змий!“ —
 „Отсе́ ваш хлі́б, старцо́го, отси́м ви ся живі́ть.“
 І кину́ла їм — ка́мінь. „З очі́й мені́ іді́ть!“ —
 „Шоб ка́менем ти ста́ла!“ сказа́ла і пішла́
 Неща́сна жі́нка бі́дна й дити́ночка ма́ла.
 Пішла́ вдова́ голо́дна з дитя́тком на рука́х,
 Купа́ючись в горя́чих, дрі́бних, гі́рких сльоза́х.

Сего́ оте́ць небесний вже бі́льше не стерпі́в,
Зісла́в на ту бога́чку страшний і прави́й гнів:
Она́ скало́ю ста́ла і нині́ ще стої́ть,
Хотя́, як лю́ди ка́жуть, то́му вже дві́ста лі́т,
І ме́ мабу́ть сто́яти ще до́вгий, до́вгий час,
Що́б грі́шні прі́мір ма́ли: таке́ то жде́ і нас! —
А в на́шій Букові́ні, де Че́ремош тече́,
Стреми́ть аж по́під хма́ри висо́кая скала́;
Як з мі́ста поверта́ють до до́му Гуцу́лі,
То ля́чно ї́ обхо́дять і шепчу́ть моли́тви.

132. Кругле Болото.

Недале́ко села́ Шипи́нців кі́цманьского́ пові́ту
стоя́ло ко́лись вели́ке хоро́ше село́. В ті́м селі́ за-
гни́здила́сь була́ вели́ка розпу́ста. Лю́ди пі́ли стра-
ше́нно. На́віть у вели́кий ти́ждень гу́ляли п'яни́ці
в корчма́х при веселі́й музи́ці. За то́ зісла́в Го́сподь
на них заслуже́ну ка́ру. Ці́ле те село́ запало́ ся під
зе́млю. На ті́м місці́ нахо́дить ся нині́ бездо́нний
став. Лю́ди зову́ть є́го „Кругле Болото“.

Лю́ди ві́рують, що „Кругле Болото“ ко́лись
на сам вели́кдень ви́схне; й село́ ста́не знов, як
ко́лись стоя́ло.

133. Горá Руїна.

Блі́зько мі́ста Серету́ стої́ть горá. На тій горі́
був ко́лись за́мок. З то́го за́мку ві́дно нині́ ті́лько
оста́нки розвали́н. Проте́ й назива́в ся оте́я горá
Руї́на. На сій горі́ є́ й керни́ця. Она́ накрі́та вели́ким
ка́менем.

Раз на́пали бу́лі Ту́рки на Букові́ну. Коло́
Серету́ повбива́ли оні́ бага́то христия́н. Бісурма́ни

повиймали трупам серця. Всі ті серця повкидали оні в ту керницю. Се мала бути їх жёртва поганьска.

Нині пригадує там сьвятий хрест страшну ту пригόδу.

134. Горá Цёцин.

На полуднішнім заході від Черновець за передмістям Рóшошом, стирчить одін вершок карпатських гір, названий Цёцин. На шпїлі сєї горі відко ще й нині слїді розвалин колишнього замлу. У тїм замку, повідáють люди, жив колись нелюдський вельмóжа Цёцин, що не одно лихо скоїв, не одну людску дýшу погубїв.

Одно́го ра́зу розлю́тив був вельмóжу єго́ молодий лїсничий. Грізний пан казав нещáсного чоловіка стрáтити. На мольби й прóсьби дрóгих поми́лував єго́ вельмóжа на стілько, що приказав єму́ спуститись у підзёмний хідник замку, з котро́го ще ніхто́ не верну́в на сьвіт Бóжий.

Відва́жний лїсничий, попро́щавшись з своєю́ родино́ю і всі́ма, спустив ся в той хідник. Діста́вшись на єго́ дно, ішов під земле́ю, доки не згáсло сьвітло, що мав із собою́, тоді́ послизну́в ся й полетів стрімго́лов у безодню. Дóвго лежáв нещáсний непритóмний, аж нараз пробудив ся й побáчив себе́ в простóрій печері́ осььвітленій я́рко дорогоці́нними ка́мїнями, що вкривáли гúсто стїни і стéлю. Бородáті ка́рлики рідня́ли єго́ й повелі́ оперед престі́л, на котрі́м сидів підзёмний цар.

„Чого́ непоко́їте ви нас?“ грімну́в на лїсничого́ цар. „Не до́ста вам захля́нним то́го добра́, що в верх землі́?“

Сьміливо відповів на те лісничий; „Не по моїй волі прихóджу сюди, а по волі мого пана, що рад дізнатись про те, що тут є.“

„Зухв́алий! Пода́й му сей пе́рстень? Чей до́ста єму́ будé.“

Лісничий узяв пе́рстень із ру́ки ца́ря. В ту мить пога́сло сьві́тло, єго́ обня́в сон, а ко́ли збуді́в ся знов, побáчив ся верх землі́ під за́мком. Дóвго не знав він, чи се бу́ла́ я́ва, чи бу́в то тілько сон, аж не побáчив на свої́й руці́ пе́рстень. Тоді́ зірва́в ся, пішо́в і ста́нув перед вельмо́жою. Опові́вши єму́, що ба́чив, переда́в пе́рстень. Вельмо́жа взяв єго́, й подиві́вшись, аж збо́лд із страху́; бо бу́в то пе́рстень єго́ покійно́ї дру́жини. Вмира́ючи прирекла́ она, що ко́ли єму́ грози́ти ме на́йбільше неща́ств, она́ пришле́ на знак сей пе́рстень із то́го сьві́та. „Покі́нь тоді́,“ говори́ла ко́наюча, „в́сяку лиху́ думку, попра́в ся, а то пропа́деш!“

Згада́в вельмо́жа отсі́ слова́, й пока́яв ся. Не лютува́в бі́льше, не згну́щав ся над людьми́, а став до них ласка́вий.

135. З історії Буковини.

Хто жив і що дія́ло ся в на́шому рідні́м краі́ в часа́х давні́х, про то зна́ємо тілько де́що, а й то непéвне. Перед Хри́стом жи́ли на Букові́ні всіля́кі наро́ди, а по Хри́сті підчини́ли Римля́ни собі́ сей край́ ра́зом з дру́гими полудні́шними. Та се їх панóване в Букові́ні не тревáло до́вго, за те від трéтього до де́сятого столі́ття по Хри́сті наві́щали й пу́стошили наш край́ всіля́кі наро́ди: Ава́ри, Болга́ри, Печені́ги й Поло́вці, опі́сля ще стра́шні́ші Тата́ри. Серед 14.

століття зайшли до полуднішної Буковини Волохи, наколі в північній частині краю жили Русини. Від тоді управляли Буковиною молдовські князі, що приневолені були безнастанно воювати проти різних ворогів, особливо-ж проти Турків, котрі нападали на наш край, вбиваючи людей та забираючи з собою всяке добро. В кінці погодився молдовський князь з турецьким султаном, вієднавши для себе спокій за річну данину султанови. Але і сей мир не тривав довго; бо з початком 18. століття став турецький султан насилати до Молдови а тим то й до Буковини князів із грецького роду, котрі нищили наш край і вго жителів немилосердно. Року 1775. спасла наконєць австрійська цїсарєва Марія Терєса, пра-прабабка нашого най-яенїйшого цїсаря, Буковину від цїлковитої заглади, перенявши сей край з турецької неволї за те, що погодїла Турків з Москалями. З того часу став наш край під щїрою опікою цїсарєвої і вї достойних наслїдників в мїрі і спокїї з дїкої пустинї щасливим краєм.

136. Як виглядало давнó на Буковині?

а) Господарство, торговля та промисл.

Послухайте, як виглядало давнó на Буковині, коли она ще не належала до Австро-Угорщини, а становїла частину Молдови, залєжної від Турків.

Земля на Буковині була добра, але дуже мало оброблена, а покрита лїсами та пасовищами. Рїлю справляли люди дуже слабо, а гноїти вї нїхтó не гноїв. Крім кукурудзи не сїяв нїхтó нїчо, хибá трóхи коноплїв, лєну та прóса, а денєде часом

дуже мало пшениці, жита, ячменю та вівса, що вистарчало ледви для домашньої потреби. З ого родини було у дєкого трόхи капүсти, цибулі, чосенику та фасоль. Садовини було ще мєньше, тай то лиха. За те були обшірні сїножати й безмірні пасовиска. Протє жили люди гόловно з худόби. Великі відвічні лїси достарчали дєрева, але на будόву й на прόдаж мало хто вгό вживав, хибá на óпал, а жόлудами й буківками годували безрόги. Дичини було немáло: óленїв, сєрнів, лїсїв і за-яцїв, денєде й медвєдїв та дїків, але на них полювали хибá вївчарї. В гóрах були й мїнерали, особливо сіль, а й мїнеральні вóди, та про них мало дбали, ба й мало що знали.

Перед прилүченєм Буковини до Áвстриї були в нїй 4 мїстóчка: Сучáва, Чернівцї, Серєт і Вижниця; усї малї бїдні і нехáрні, із слабїми ярмаркáми на худόбу, кóнї, вівцї, кóзи, безрόги, шкїри, кожухї, вóвну, мáссо, сир, вїск та мїд, що все забирали купцї за дешевий грїш; бо не було тодї не то желїзницї, але й нї однóї дóброї дорóги. Дóрого та лихими мїрами й вагáми продавали чужї купцї желїзо, мїдяні посудини, сіль, цўкор і т. п. та óдїж лихóго вїробу.

Крім отєїх 4 мїстóчок та ще двох торгїв у Вáмі і в Кимполóнгу були ще 284 сєла з порозкїданими нуждєнними хаткáми без загóрод, шоп, стодóл та стаєнь. В них проживáло всєго на всєго до 57 тїсяч душ, що жили гόловно з худόби, бо з рїлї не мόжна було. Ремїсникїв і по мїстáх майже не було, а й фáбрик крім млинїв нїдє не було; деревяну посудину, ба нáвіть дошкї, витїсували з тяжкóю мўкою самї селяни, що виробляли собї й сукно та полотно, та шїли з тóго óдїж.

б) Тодішній ряд, суд і пр́очий лад.

Молд́овський князь настановля́в у букові́нськім окру́зі „старо́сту“, зва́ного такóж „іспра́вником, дві́рником а́бо паркала́бом.“ То був найви́сший уря́дник, що збира́в дані́ну і ріша́в ска́рги. Він мав виповня́ти при́кази „дива́на“ (ра́ди держа́вної), що був у Ясах у Молдо́ві, і поси́лати ї́й спра́вобда́ня. Ці́лий букові́нський окру́г був поді́лений на кі́лька „око́лів“ (пові́тів), що ма́ли свої́х „намі́сників“ за́ле́жних від старо́сти; оні́ ріша́ли ме́нші спóри й допома́гли у ве́ім старо́сті. У ко́ждім око́лі бу́ли два „злота́ші“ що збира́ли дані́ну (зло́то). В ко́ждім селі́ був „дві́рник“ з 1, 2 або й 3 „вата́манами“, що розкла́дали дані́ну при́значе́ну з села́ на пооди́ноких се́лян, збира́ли гро́ші й ві́ддава́ли ї́х „злота́шеви“; оні́ ріша́ли дрі́бні спóри се́льські.

Ко́ждий „старо́ста“ мав 3 „логофе́тів“ (писа́рів); оді́н з них збира́в дані́ну (контрибу́цію) від злота́шів, а два дру́гі виготовля́ли пи́сьма та спи́сували протоко́ли. Крім то́го мав „старо́ста“ 40 „бара́нів“ (пі́ших гайдукі́в) під про́водом „капі́тана“, 30 „умблато́рів“ (іздці́в) під до́водом „вата́ви“ (вата́ги) і 10 „арнау́тів“ (слуг альба́ньських) під кома́ндою „чауса́“ (ка́праля).

Для погра́нчної сто́рожі́ був у Черні́вцях оді́н капіта́н з 4 „ві́це-капіта́нами“ і 100 „ка́лара́шами“ а́бо „гра́ніче́рами“. Ті́лько одні́ „арнау́ти“ ма́ли пла́ту мі́сячних 10 коро́н від кня́зя, ве́і прóчі платі́ли ме́ншу дані́ну й жи́ли з побі́чних прихóдів. Старо́сти і ве́і ви́сші чино́вники не то що не ма́ли ні́якої пла́ти, а́ле ще оку́повува́ли сві́й у́ряд на лі́цитаці́ї, а при́дба́вши та́ким спо́собом си́лу, дба́ли

о те, щобі чим скорше зібрати з людий грóші, котрі заплатіли за ўряд, ба ще щоб і ма́сток придба́ти; за те ніхто́ їм мі́чо не ка́зав.

Полі́ция бу́ла страше́нно зане́дбана. В ці́лій Букові́ні не бу́ло ні одно́го лі́каря, ні циру́лика, ні одної́ апті́ки; не дівно-ж, що лю́ди й ху́доба гі́нули як му́хи. Разбі́вництва й убі́йства луча́лись де́нь у де́нь. Дорóги не бу́ло й одної́ поря́дної, та ні мості́в. У мі́стах не бу́ло ні сто́рожі огне́вої, ні справе́дливої мі́ри та ні ва́ги, усюди не́дба́льство, неха́рство та шахра́йство. Суді́вництво бу́ло таке́. На суд ішли́ лю́ди насампе́ред до „дві́рника“ в се́лі, відси до „намі́сника“, відта́к до „старо́сти“ а на о́статок до само́го кня́зя, котрий перека́зував спра́ву „дива́нови“. Бо́ярів суді́в „старо́ста“, а відта́к кня́зь. Ка́рні спра́ви суді́ли ті́льки в Я́сах; одна́к що до бо́ярів, то ви́конанє за́суду сме́рти міг призо́лити ті́льки туре́цький султа́н, але се́ рідко луча́лось, бо вино́вники вику́плювали́сь від за́суду грі́шми. В за́галі міг ко́ждий за грóші со́бі купи́ти пра́во, хоть пра́во й не бу́ло по є́го сторо́ні; бо „спра́вники“ і всі́ суді́ли не по за́кону, котро́го й не бу́ло, а все збу́валось само́ві́льно без за́ступни́ків обжа́ловани́х; то́му й рідко ко́лі уда́лось неви́нно засу́дженим осягну́ти зне́сеня за́суду.

Церко́вна вла́сть скла́далась із Я́сего митропо́лі́та, Радо́ве́цького вла́дики, Суча́вского суфра́ґана митропо́лі́чого, 415 сьвяще́ників, що ма́ли все́го 241 це́ркву, 86 дияко́нів, 466 мо́нахів в 31 монасти́рях, а 88 монахи́нь в 5 монасти́рях.

Шко́ли не бу́ло ніодної́; ті́лько мо́нахи, дякі́ та кі́лька дома́шних учи́телів учи́ли бу́дучи́х свяще́ників і дякі́в та де́котрих бо́ярских сині́в тро́ха чита́ти та пи́сати.

в) Даніна.

Молдóвський „госпóдар“ (князь) мусів платіти турецькому су́лтанови (цісареві) рівно велику даніну; бо з 130 тисяч корон, крім того треба було відати за 200 тисяч на дару́нки для су́лтана, вго́ міні́стрів, слуг і т. д.; на óстаток треба було й са́мому князеві чимало гроша́. Все се збирали з людий; бо бояри, монастирі́ і всі урядники не платили нічо́, крім того увільняв князь заслужених т. зв. „скуте́льників“ від даніни; цигани й дру́гі слуги платили лишé 4 К 60 h рі́чно; за те звалено увесь тяга́р на шляхти́чів, сьвяще́ників, Вірме́нів, купці́в, Жи́дів а найбiльше на селя́н. Крім того платили оте́й всі „гошти́ну“ від ко́ждої вівці́, „десяти́ну“ від ко́ждої безро́ги й ко́ждого у́ля; „кони́цю“ від ко́ждої шту́ки худóби за перелі́товане і за зимівлю; лалі́ „калдарі́т“ за ко́ждий котел горі́вки; від вина́, пі́ва, шинкú і за різни́цтво плаче́но „ка́мину“, а в кінці́ ще й за рогаткі́.

Крім сих данін для князя́ треба було платіти від ко́ждої худóби і иньшого майна́ ще й старóсті такзвану „старості́ю“, „шатра́рію“ (для шатра́ря або „кваті́рмайстра“), „котарі́т“ для монасти́ря в Ясах, „соларі́т“ (значі́ть лані́ну від со́ли канцле́рови молдóвському).

Весь ґрунт у селі́ нале́жав ді́дичови; він відді́ляв ці́лій грома́ді тільки, кі́лько по вго́ думці́ для уде́ржання худóби треба́ було, а грома́да ді́лила той ґрунт помі́ж себе́. За то і за дрова́, які́ селя́нин міг бра́ти з лі́са до схóчу, мусів він дава́ти ді́дичови десяти́ну зі всього́ і 3 h від у́ля, а крім того ві́дробляти 12 де́нь на рік па́ньщини, котру́ робо́ту ді́дич міг замі́нити на дані́ну 4 корон або 8 фі́р сїна.

Ось такий сумний стан панував колись на Буковині. Порівнявши е́го з нинішнім, що настав у нас за батьківським старанем володітелів із цісарського роду Габсбургів, ніхто розумний не затужить за тими часами. Правда і нині не легко жити, а треба працювати, і нині платити-б податки, але оні совістно вимірені, а що найважнійше, йдуть на добро самого народу, що має за той гріш безпечність життя і майна, всякі законні порядки і права, церкви, школи, словом усе, що потрібне для добра душі і тіла. Дякуймо-ж славному цісарському домови Габсбургів, що спас наш край від турецької неволі, та моли́м Го́спода щобі́ наша люба Буковина оста́вала на віки під мо́жним покрóвом і старанною опі́кою австрійської держа́ви!

137. Наша Буковина.

Наша Буковина,
Наш зелений край,
Боже хорони го,
Щастя єму дай!

А наш воевода,
Наш Франц Йосиф цар,
Славов, щастєм, долею,
Боже, Єго дар!

Дай Му, Боже, славу,
Дай Му мно́го літ!
Най по вік панує
Сьвітлий Єго рід!

За Него пролієм
Радо своєю кров,
Щоб нам був лиш славен,
Щоб нам був здоров.

138. Рід Габсбургів у Австрії.

На високій верховині швайцарських Альп, найженій стрімкими вершками і шпілями, бачити можна не одну руїну рицарських замків. На одному із тих альпійських шпілів над рікою Арою сторчать руїни твердині Габсбург, родинного місця славного дому Габсбургів, котрого пресвітла вітва до нині нам всемилостиво панує. Граф Вернер з роду Габсбургів що дуже давно тому був владикою в Німеччині, поміг своєму братови Радботови вибудувати сей замок.

В 13. століттю жив у тій твердині граф Рудольф з Габсбургу, рицар хоробрий, муж справедливий, ретельний, милостивий і побожний. Ось яку пригоду вповідають із життя сего прародича нашого найяснішого Моняри.

Разу одного спішив священник з найсвятішими тайнами через альпійську долину до хорого. Слуга церковний поступав за ним мовчки з відкритою головою, даючи дзвінким знак проходжим, щобі перед Найсвятішим укорили ся.

Священник, як голуб сівий, надійшов над потік що ночею через дощі візбрав був водами, і ладив ся, щобі через него перебрисіти. Коли зложив найсвятіші тайни на мураві і взяв роззувати обуве, надїхав верхом над потік рицар у желізній зброї, що вибрав ся був на лоби в альпійські гори. Побачивши священника з найсвятішими тайнами, відкрив покїрно голову, приблизив ся до него і каже: „Сїдайте, отче, на мого коня, бо Ви своїми слабими ногами не здужаєте по-

бороти візбрані філі.“ Сказав, поміг сьвященикови сісти на коня, а сам пішов далше на лóви.

На другий день привів сьвященик назад коня, щобі єго віддати, і став дякувати рицареві за єго богоприятний учінок. Але рицар не приймів коня а сказав: „Не гóдить ся, щоб я в будуче сїдав на коня, котрій носів на собі Найсьвятїшого; задержїть єго на церкóвні услуги!“

Сьвященик взгляну́в на не́бо і віщим дүхом предсказав рицареві, що єго ожидає царський вінець котрій перейде також і на єго потóмків від рóда в рід.

Рицарем тим побóжним був Рүдо́льф, граф на Га́бсбургу, котро́го вінчано 1273-ого ро́ку цісарем німе́цким.

Ці́сар Рүдо́льф настановив ро́ку 1282-го сво́го сїна Альбрехта воєво́дою в Раку́сах і Сті́рії. До тих то країв долучували єго потóмки оди́н край по дру́гим, так що з часом приросли до держа́ви Га́бсбургів всі то́ті краї, що нині твóрять австрійсько-угóреку мона́рхію.

139. Мури́ Га́бсбу́ргу.

У А́ргаві за́мок висо́ко стої́ть,
Мов з хмар він спі́д не́ба в доли́ну гляди́ть.
З доли́ни і ку́ля туди́ не дійде́;
Хто там го поста́вив? скажи́ мені́ се!

Влади́ка граф Ве́рнер гроши́й на те дав,
А брат єго Ра́дбот там ви́будував
Той за́мочок, пра́вда мали́й, но протó
Кріпкі́й, недосту́пний мов о́рлів гніздо́.

Прийшов раз владика в гостину тудá,
Оглянувши замо́к, він ві́рік слова́:
„Ну, замо́к хоро́ший, одна́ лиш біда́,
Що ва́лу і му́ру доко́ла нема́.“

А брат му на те́є: „Що-ж дівного в тім?
У те́бе в Штра́сбурґу*) стоїть Бо́жий дім,
Що ти є́го, бра́те, там ви́будував,
Но му́ром і ва́лом є́го не обкла́в.“

„Дім Бо́жий не замо́к.“ — владика відрі́к,
„Є́го пошану́є й лихий чо́ловік,
А замо́кови тре́ба про́ти ворогі́в
Висо́ких ба й си́льних ще ва́лів, му́рів.“

„Так, так, тво́я пра́вда,“ — тут брат відпові́в,
„До замо́ку ко́нечного ще ва́лів, му́рів. —
Поба́чиш, нім ра́ння ще зі́рка зі́йде́,
Му́р си́льний д'око́ла сто́яти бу́де.“

Тайком, щоб владика о тім і не знав,
В доли́ну післа́нців гра́ф порозеси́лав,
І то́ї то но́чи ще та́бори слуг
Рядо́м обступі́ли весь замо́к окру́г.

І раді́сно Ра́дбот у рі́г затрубі́в,
Зі сну сво́го бра́та, владі́ку, збуді́в:
„Ось, му́р вже гото́вий, як я ти ка́зав.
Тако́ю будо́ву чи хто вже ви́да́в?“

Владика не зна, чи се я́ва, чи сон,
Зірва́в ся, вихо́дить на дві́р на балько́н
І ба́чить з'у́мілий: сто́ять дру́жини
В у́зброє́нню по́внім числе́нні ряді́.

*) Штра́сбург — місто в Ні́меччині.

Блискучії щіти мужів округі
Обвѣли весь замо́к мов істі му́рі,
Між німи на ко́нях знов жва́ві їздці́
Стирча́ли мов ве́жі висо́кі, кріпкі́.

Озва́в ся владі́ка на вид дружи́ні:
„Та́кіх ти му́рів ся по ві́к твій держи́!
На́йлїпша пору́ка — підда́них любо́в,
А ста́ла їх ві́рність на́йлїпша покро́в.“

140. Цісарєва Марія Тереса.

Букові́на принале́жить до австрійської держа́ви вже більш сто ро́ків; бо від р. 1777. Прилу́чено є́ї за цісарєво́ї Марі́ї Тереси́. Ці́сар Ка́роль VI. не мав ні одно́го си́на й оста́вив дочці́ Марі́ї Тереси́ ці́ле австрійське ціса́рство, одна́к оно́ тоді́ не числі́ло ще тілько́ краі́в, що тепе́р. Цісарє́ва Марі́я Тереса́ придба́ла не тілько́ Букові́ну але́ й сусі́дну Галичи́ну, і від то́го часу́ сто́ять тако́ж сі́ два кра́ї під правлі́нем могу́чих наслі́дників сла́вної цісарєво́ї, що бу́ла всі́м свої́м підда́ним щі́рою ма́тєрю. Она́ спомога́ла хлі́боробі́в, ремі́сників, купці́в, і всі́х робі́тників. Тим спо́собом помно́жила ма́єток свої́х наро́дів. Для убо́гих сі́рот, ка́лі́к і ста́рців ка́зала ці́сарєва побудува́ти доми́, в котри́х они́ прожи́вали, не зна́ючи бі́ди та ну́жди. Не ме́ньше дба́ла Марі́я Тереса́ тако́ж о просє́віту, бо позаклада́ла бога́то пі́кіл і церко́в. Пі́льних та бі́дних школя́рів спомога́ла свої́ми вла́сними грі́шми і привела́ не одну́ бі́дну дити́ну до лю́дій. Ось вам оди́н при́клад.

Одно́го ра́зу і́хала цісарéва на кораблі́ й побáчила на нїм малóго хлóпчика, що брав ся помагáти корабéльникам при їх робóтї, Се подóбалось цісарéвій і она́ спита́ла хлóпця як є́му на і́м'я.

„Мене́ зову́ть Ту́ніхтут.“ (Значи́ть по на́шому та́кий, що робі́ть не до́бре.)

„А не хоті́в би ти бу́ти Ту́гут?“ (що до́бре робі́ть) спита́ла цісарéва.

„Чому́ ні?“ відпові́в хлóпець.

Дові́давшись, що сей хлóпець крúглий сі́роща, заопі́лувалась цісарéва ним, да́ла є́го до шкóли й вийшов він опі́сля на сла́вного ціса́рського уря́дника, що звав ся по во́лї цісарéвої барóн Ту́гут. Він то укла́дав з турéцким міні́стром гра́моту, котро́ю прилу́чено Букові́ну до Австрі́ї.

Марі́я Терéса царетвувáла сóрок лі́т, а упо́коївшись р. 1780. оста́вила ціса́рство сво́му сї́нови Йо́сифови ІІ.

141. Цісар Йо́сиф ІІ.

Цісар Йо́сиф ІІ. був чолові́к учéний і вéльми лю́дський, і все житé своє́ посє́вяти́в то́му, щоб підне́сти просє́віту і до́бро свої́х підда́них. Особлі́во дбав він про бі́дних селя́н хлїборóбів, закрі́пощє́них у тяжкі́м підда́ньстві. Р. 1782. зві́с цісар Йо́сиф ІІ. невільні́че підда́ньство і сим ді́лом став ся спра́вдішним до́броді́єм селя́н хлїборóбів, що до́ти коротáли своє́ бідола́шне житé в тяжкі́й нево́лї. Селя́не хлїборóби спра́вді оста́ли ся ще па́ньськими підда́ними. му́сїли робі́ти па́ньщину (на́йбільше 3 дні́ в тї́жні), дава́ти дї́дича́м дані́ни, слуха́ти їх при́казів, одна́че перестáли бу́ти безпра́вними

невільниками, якими були вперёд. Від тепёр не був уже селянін хлібороб прикований до рілі, він міг перенестись в інше село та взятись за яке ремісло; він став чоловіком, що має своє серце, своє житє. Селяни могли вже на кожду самоволу жалуватись в цісарських судах, могли купувати землі на власність і записувати їх дітям і своякам, могли посилати дітей до шкіл, і тим то відкрив цісар селянам дорогу до просвіти й рівноправности, до ліпшої долі.

На жаль не довго царював Йосиф II., бо лише 10 років. Нарід довго не хотів повірити в єго смерть, а пам'ять єго живе й до нині.

142. Цісар орачём.

Давніми часами брали то за жарт, коли хто мовив: „Рільник много варт!“ Хоть всі жили з поту єго чола, то уважали лиш як-би вола, що то до ночі від єрого ранки тягне, двитає ярмо без устанку. І так то майже всюди бідний рільник давно колись-то був істий невідільник.

Аж Марія Тереса, преславна цісарева, ніби тепленька небесна росіця, згнетених селян житє підкріпила, цісарским словом з рабства увільнила. А хочачи всім явно показати, як то рільника треба оціняти, виховувала так всі свої діти, щобі завжди за найкрасші цвіти на ниві цісарства рільників вважали і так, як треба, стан їх поважали.

Йосиф наслідник діл єї великих, що викоринив звичай часів диких, говорив часто, що і селянін не менше гідний, як і дворянин, а чим збрूя для

цісарскої корони, тим є і плуг для життя охорони. Та ділом ще хотів він ствердити, як дуже знає рільництво цінити. Дворянам своїм раз об'явив волю, щоб зійшли ся рано у чистому полі. Всі князі, графи, рицарі, магнати і ніжні дами з царської палати сунуть цікаві; роєм тягнуть люди; кождий питає: „Що то такé буде?“

По хвилі цісар сам пішки приходить, де плуг уже з цілим запрягом находитъ. На всі він боки склонив ся миленько, гнеть приступає до плуга живенько і став орати. І оре без хіби, одну як другу кладє рівно скиби. Потому сіє зерно золотісте, весні надію, мече в полі чисте.

І тим дав усім зумілим науку, що чесне те діло, на котóre руку не постидав ся цісар положить, і так як скиптром йстиком владіти.

Сіяні зерна цісарскою рукою в серцях народа чудною порою на вічні часи корінь запустили і дивно красну цвітку уродили, котру ні мороз, ні спека, ні туча, ні буря, ні хвиля жестоко ревуча не знищать, не вірвуть міцного коріння; бо на заживок такого насіння нема ні средства, нема ні способу, бо цвіточка та ростє ізза гробу; „безсмертник“, се назва цвіточки властива, а єї воля: благодарність жива.

143. Цісар Франц І.

По Йосифі II. царював єго брат Леопольд II., та всего тільки два роки. По нїм обняв правління єго син а дід нашого теперішнього монархи Франц І. Підчас пановання Франца І., котре тривало 43 роки,

мусіла наша вітчина боротись майже неустінно з ворогами. Французкий цісар, Наполеон, задумав був весь світ завоювати, отже-ж і Австрію забрати в свої руки. І справді позамагав він мало не всіх своїх сусідів, та повідбирав їм багато землі. І цісар Франц І. мусів відступити єму не мало землі, а щоб спасти свій нарід від французкої напасти, віддав навіть свою дочку за того ворога. Та покарав Бог Наполеона за его захланність, коли кинув ся на Росію. Там захопила его бістра зима. Хто з французкого війська не погіб від куглі, той умер з голоду і холоду. Сам цісар Наполеон ледви втік на маленьких саночках домів. Тоді зібрілись цісарі: наш, російський і король пруский, побіли Французів ба вигнали й самого Наполеона з его власного краю на далікий острів серед моря, відки не сьмів вернути до самбі смерти.

Хороший приклад любови й вірности народу до свого цісаря, вповідає нам історія з тих часів.

Коли Французи побіли наше військо й забрали Тироль, край гористий на західній границі Австрії, задумали Тирольці освободитись від чужинців. Простий селянин, шинкар Андрій Гóфер, зібрав людей і вигнав Французів із краю. Та на нещасте прогріала Австрія нову війну проти Французів і мусіла знов відступити їм Тироль. Але Андрій Гóфер візвав знов своїх товаришів, щобі наново вигнати ворогів із рідного краю. Та сим разом не вдалось. Французи зловóли Гóфера, кинули его в італіянським місті Мантуї в в'язницю, а потім розстрілили. Гáрну нїмецку пісню сьпівав ще й тепér нарід про вірність і відвагу Андрія Гóфера, що лишив житє за свого цісаря і свій край.

144. Похорон бідного.

У великім місті Відни бідного ховали,
Тіхо ті лиш, що го несли, на цмінтар ступали.

Хто-ж бо буде сиротину ще супроводжати,
За бідним, ще й незнакомим сльози проливати?

Сгрінув ся Франц, цісар добрий, з мужами оттіми
І сказав до ад'ютанта: „Підемо за ними!

Та-ж і то один із моїх діточок численних,
Я же батько так богатих, як і всіх нужденнх!“

Хто побачив, що за трумнов цісар поступає,
Також зараз прилучив ся, похід все зростає.

За часок товпа народу бідного ховала,
Францу Первому у Бога многих літ благала.

145. Цісар Фердинанд I.

Цісар Франц I. упокоїв ся 2. марта 1835. р.,
як раз того самого дня, котрого 43 роки тому
назад, ступів був на престіл австрійський. Їго син
і наслідник Фердинанд переняв по своєму батькови
цісарство і ту-ж благість, добрість серця.

Цісар Фердинанд розпочав своє царюванє,
пустівши багато в'язнів на волю; а послідне єго
діло було знєсенє паньщини. Що то була паньщина,
про те можете почути від старіх людій, що єї
затямили. Була то тяжка робота, котру мужики
своїм дідичам дармо робіти мусіли. Слуги виганяли
людій на поля і в ліси, де яка робота була, а
наставники неріз збиткували ся над бідними робіт-

никами. Цісар Фёрдинанд знїс сю паныщину 3. ма́я 1848. р., томۇ обхóдить наш на́рід сей де́нь рік-рі́чно щі́рими моли́твами за упо́кій душі́ благо́го сво́го до́брóдія ці́саря Фёрдина́нда.

Цісар Фёрдинанд царюва́в 13 ро́ків, а зне-може́ний ста́ростию переда́в ці́са́рство 2. стúдня 1848. р. в молоде́чі рúки сво́го брата́нця, на́шого тепе́рішнього ці́саря Фра́нца Йо́сифа I.

Зрі́кшись престо́лу ці́са́рського, прожи́ва́в Фёрдинанд I. в че́ській сто́лиці Пра́зі, жертвую́чи ба́гато на церкві́ і шкóли. В сїм мі́стї й поме́р 25. че́рвня 1875. р., а на́рід тамóшний опові́дає ба́гато про є́го до́бре се́рце, за що́ й про́звано є́го „Благі́м“.

146. Пі́сня про па́ньщину.

Ой кува́ла зазу́ленька, кува́ла, кува́ла,
Як па́ньщина з Букові́ни вті́кала, вті́кала.

Та як она́ уті́кала, ве́ї го́ри здвиглі́ ся,
Не верну́ла, хоть за не́ю крича́ли, верні́ ся?

Та дай, Бо́же, здо́ров'ячко на́шому царéви,
Що він зроби́в полекші́не на́шому краéви!

Та дай Бо́же, здо́ров'ячко та й на́шій царі́вні,
Що ми ста́ли вже на ві́ки від па́ньщини ві́льні!

Та дай Бо́же, здо́ров'ячко ці́са́рській роді́ні,
Що гара́зд і ві́льно ста́ло ве́ім на Букові́ні!

Ой кува́ла зазу́ленька на ду́ли на ду́ли,
По́ки сьві́та про па́ньщину щоб ми не почу́ли!

Ой мо́літь ся за ці́саря, про́сіть Бо́га лю́ди!
По́ки сьві́та та со́нечка па́ньщини не бу́де.

147. Цісар Франц Йосиф І.

Єго ц. і к. Величество цісар Франц Йосиф І., наш теперішній пресвітлий монарха, родив ся 18. л. серпня 1830. року.

Вже чотиролітною дитиною дав наш цісар доказ свого доброго серця. Забавляючись в огороді замку цісарського, попросив свого діда цісаря Франца І., щобі позволив єму обдарувати бідного вояка, що стояв там на варті. Коли-ж вояк по припису не посмів прийняти гроші, підніс цісар свого любімця, сей вложив жовнірови гроші в порошницю.

В науці був архикнязь Франц Йосиф незвичайно пильний і совітний, а в 17. році свого життя взяв участь в битві з Італіянами коло Санта-Люція, де показав незвичайну відвагу і бодрість.

Молодий, бо ледво 18-літний обняв Франц Йосиф претяжкий обовязок правління великою державою австрійською. Здаючись яко вельми побожний на поміч Господню, завізвав молоденький цісар всі свої народи, щобі „з'єдинєними силами“ трудились разом з ним для добра і слави вітчизни. І справді треба було получення всіх сил, щобі привернути в державі мир і лад, в чім руский нарід помогав щиро і вірно своєму цісареві, за що мати цісарева подарувала рускому батальйону хоругв з вишитим на ній гаслом: „Вірність веде д побіді.“

Ріку 1851. звідав монарха Галичину і Буковину і при тій нагоді положив у Львові уболий камінь під будову величного нині „руского дому народного“, подарувавши й місце під него.

Велика радість запанувала по всіх краях держави, коли наш цїсар 24. л. цвѣтня 1854. року звінчав ся з княжною Єлисаветою, бл. п. цїсаревою нашою.

За весь час свого дотеперішного мўдрого правління дбав і дбає наш найяснїйший цїсар помімо всяких тяжких клопотів єдино о те, як би ущасливити свої числєнні на́роди. А щоби довідатись від них самих що їх бо́лить і чо́го їм не достає, надав мїлостивий наш цїсар своїм наро́дам конститўцію себ-то пра́во виби́рати собі по́слів, щоби рік-рі́чно сходілись і нара́джувались над добро́м лю́дским, уклада́ючи на те різні права́. Пізна́вши, що про́свїта головна́ дорóга до щасті́, дав наш цїсар за́кон шкільний, за котрий будўчі поко́лїня сла́вити будўть вітцї́веку вго́ по́їку, що про́ти не́хити те́мних батьків дбав о про́свїту їх рї́дних дїте́й, си́луючи їх до шкóли. Від часу́ се́го за́кона засї́ваєсь ко́ждий край цїса́рський що рік то гу́стїйше шкóлами, що несуть все бї́льше свї́тла під со́лом'яні стрї́хи те́мних хат.

А що то вже ї́ньшого добра́ прибу́ло в нас за той час? Теле́графи й почті́ сполўчу́ють ве тї́лько великі́ міста́, але й місто́чка, ба й се́ла. Парова́ маші́на сопе́ по же́лізних дорóгах повздо́вж і впоперек всі́ма кра́ями. До́брих гості́нців прибу́ває рік-рі́чно все бї́льше. А все се спомага́є торго́влю, рі́льництво і про́мисл; збї́льшає, вкра́шає та збога́чує міста́ і се́ла.

Тї́сячі вче́них і різних шту́ларів завдя́чують сво́ю сла́ву, свї́й хлї́б мї́лости цїса́рській. А що сказа́ти про мї́ліони ї́ньших ду́ш котрі́ завдя́чують

цісареві, що житє і майно їх безпечне від ворога, що в сѹдах і ўрядах нахóдять поміч і защиту, що добачити мусять в кождім дїлі сво́го ба́тька цісаря тільки одну щіру гáдку, як-би свої наро́ди ущасливити? Дóста б́уде, коли згада́ємо лиш ще де́що, щоби перекона́тись, що цісар наш поводі́в ся одним тільки добром своїх наро́дів, сво́го ціса́рства. До чо́го-ж бо за́кон про́ти пія́нства, про́ти ли́хви, о сьвятко́ваню неді́ль, про́тив незді́бних промисло́вців і ремісникі́в, про обезпече́не робітників, о скорóченю слѹ́жби войско́вої, о знéсеню пра́ва пропина́ційного, о грома́дській і крає́вій самоупра́ві, о пра́ві збо́рів і това́риств і т. д.?

Тому́ то й прив'язані в щі́рій та ві́рній любóви всі наро́ди до сво́го цісаря та́та, рида́ли з ним над могíлою незабу́дного є́го сїна одина́ка, бл. п. Архикня́зя Рѹдо́льфа, поділя́ють ко́жде є́го го́ре, вся́кий смѹ́ток і бі́ль; а ликують, ра́дують ся є́го ща́стєм, є́го вті́хою, як се виявля́лось за́всїди при ко́ждїй ра́дісній на́годі, найпа́че-ж, коли де ма́ють ща́сте ба́чити є́го осьвя́чену о́сòбу. Тоді́ дзвені́ть, луна́є найми́льша австри́йському горожа́нинови пі́сня мо́літва:

„Бо́же, б́уди покрові́тель Ці́сарю, Є́го кра́ям!“

148. Во́ля і на́ука.

Ой мину́ло ро́ків мно́го,
Як вже па́ньщини нема́,
Як від ці́саря благо́го
Да́на во́ля нам сьвята́.

Як страшні́х тих слуг гайдукі́в
Не луна́є в сéлах крик,
Як від нага́їв і бу́ків
Хліборóб мужі́к відві́к.

Де же та́то той наш рідний,
Що всі́м во́лю дарува́в?
Фéрдинанд наш ці́сар до́брий,
Що про лю́дске ща́сте дба́в?

Він лежі́ть у́же в моги́лі,
Пози́ра з небéс на нас,
Щі́ро в тяжкі́й го́ря хви́лі
Мо́лить ся він в ко́ждий час.

А Франц Йо́сиф, щі́рий ба́тько,
Ді́ло до́бре не лиші́в,
Продовжа́є те, ще дядько
Фéрдинанд не докі́нчив.

Бін пізна́в, що нам до во́лі
Ще нау́ки не ста́є,
Наказа́в: Най всю́ди шко́ла
Те́мним сьві́тла пода́є!

Тож до шко́ли, до нау́ки!
То на́йбільша, Бо́жа вла́сть.
Не склада́ймо ду́рно ру́ки,
Бо то ща́стя нам не дасть!

149. Гимн народний.

1.

Бóже, бóди покровíteль
Цїсарю, Ёго кра́йм!
Крі́пкий віро́ю правíteль
Му́дро най провóдить нам!
Пра́дїдну Ёго коро́ну
Борони́м від вóрога:
Ті́сно із Га́бсбургів трóном
Сплéлась Австри́ судьба́!

2.

Че́сно, ві́рно, пра́во, щі́ро
До́вжність, пра́вду бережі́м,
А в потре́бі з крі́пков ві́ров,
Бо́дрим ду́хом в бі́й іді́м!
Па́мятні на во́йнів сла́ву,
Що красі́ть їх хоругво́в:
За Цї́саря, за держа́ву
Же́ртвуймо майно́ і кров!

3.

Що наро́ду скла́ли ру́ки,
Во́йнів меч най стереже́;
Сьві́тло пра́вди і нау́ки
Темноту́ най розжене́.
Ще́дро най на край сплива́в
Ща́стє ра́зом з сла́вою:
Мі́ром со́нце най сия́в
На щаслі́ву Австрию́!

4.

Ра́зом крі́пко ся держі́мо:
Зго́дов си́льний бу́де люд;
Ра́зом си́ли сполучі́мо,
Дви́гнем і на́йтяжший труд.
Згі́дні, є́дні в спі́льній справі
Ці́ль на́й бу́де всі́м одна́:
Ща́сть Ці́сарю, ща́сть держа́ві,
В ві́к посто́їть А́встрія!

5.

При Ці́сарю трон засі́ла,
Се́рцем, кро́вію рідня́:
Ці́сарє́ва на́ша ми́ла,
В невя́лу красу́ стрі́йна.
Що на́йви́шим ща́стем сьві́ту,
Дай ї́м, Бо́же, з небесі́!
Франц Йо́сифа, Є́льсаве́ту,
Весь Га́бсбургський Ді́м спасі́!

Зміст.

Уступи означені *) писані стихом.

Відділ І.

По́езії, повісте́й, казкі́, байкі́, приповідкі́ і загаде́й.

	Сторона
1. *Учі́м ся	3
2. Хоро́ший жарт. (Перепо́вів О. П.)	3
3. Се́рце ма́терине. (А. Молодче́нко.)	4
4. Сльо́ва ма́тери. (Із уст наро́дних.)	5
5. Па́сочка. (Іва́н Іва́нів.)	7
6. *Сиро́та. (О. П.)	9
7. До́брий бра́т. (Перепо́вила Євге́нія Яроши́ньска.)	9
8. *Неді́ля. (Ю. Федько́вич.)	10
9. Церко́вна авбу́ка і моли́тви	11
10. *Моли́тва. (Ю. Федько́вич.)	19
11. Гово́ри пра́вду! (Ю. Федько́вич.)	19
12. Мужі́к і руса́лка. (М. Цупки́й.)	20
13. Ска́рб. (Із „Коло́сків“.)	21
14. Кра́й дармо́їдів. (Дани́ло Мла́ка.)	22
15. Хто́ ся коли́ше, най́ ся коли́ше! (Мали́на.)	24
16. Бу́дь послу́шний! (Ю. Федько́вич.)	26
17. Чи́стота́. (Ю. Федько́вич.)	27
18. Чужо́го не кива́й! (Ю. Федько́вич.)	28
19. Ка́вка про ді́дову та ба́бину доньку́. (Із уст наро́дних.)	29
20. Посло́виці. (Із уст наро́дних.)	35
21. *Жела́ння. (О. П.)	36

Відділ II.

Природопись.

	Сторона
22. *Чи́б все на сьвіті?	38
23. Кі́тка. (Байка, А. Молодчѣнко.)	39
24. *Кі́т і лис. (Ю. Федькович.)	40
25. Корóва і віл. (А. Молодчѣнко.)	41
26. *Мовчй, явйчку, будѣш їсти кашку! (Байка, Д. Мла́ка.)	42
27. Ласті́вка. (За В. І.)	43
28. *Хто се? (Загадка, Дід Кені́р.)	45
29. О́лень і серна́. (О. П.)	45
30. О́лень. (Байка, М. Цупкий.)	46
31. Па́ра і що в неї бува́в. (М. Комар.)	47
32. Відки берѣ ся дощ? (М. Комар.)	49
33. Роса́, йней, сніг і град. (М. Комар.)	50
34. Пес. (А. Молодчѣнко.)	53
35. *Соба́ка та кінь. (Байка, Боровиковский.)	54
36. Їжа́к. (Бр. Пігуляк.)	55
37. Ку́ри. (О. П.)	57
38. *Ку́рятка і мушка. (Байка, О. П.)	58
39. Ковта́ч. (А. Молодчѣнко.)	58
40. Лис. (О. П.)	59
41. *Лис та їжа́к. (Байка, В. Чайчѣнко.)	61
42. Кінь. (А. Молодчѣнко.)	61
43. *Госпо́дар та шка́па. (Байка, О. Кониський.)	62
44. Вовк. (За А. Молодчѣнком.)	63
45. Лисй́чка і вовк. (Байка „Дзвінка“.)	65
46. Гу́си. (А. Молодчѣнко.)	65
47. Тепло́ та хо́лод. (М. К.)	66
48. Як то все міня́в ся тепло́м. (М. Комар.)	68
49. До́брі та лихі́ провідники́ тепло́. (М. Комар.)	71
50. Від тепло́ все ши́рша́в. (М. Комар.)	74
51. Тепло́мір. (М. Комар.)	76
52. Кóроп. (А. Молодчѣнко.)	78
53. Щу́ка. (А. Молодчѣнко.)	79
54. Ялі́на. (А. Молодчѣнко.)	81
55. Сіль. (О. П.)	82
56. Вугле́ камінне́. (О. П.)	83
57. Воробці́. (А. Молодчѣнко.)	84
58. *Воробѣ́ць в зимі́. (З „Ластівки“.)	86
59. Миш. (А. Молодчѣнко.)	86

60. Чому ненавидять пси котів, а коти миший? (Байка, П. Гóлота.)	87
61. Мідь. (О. П.)	88
62. Живé срібло. (В. С.)	89
63. Безро́ги. (О. П.)	91
64. Свиня не до коня. (Байка, Ю. Федькович.)	92
65. Гóлуби. (О. П.)	93
66. Як добувають желізо. (В. Чайченко.)	93
67. Як обробляють желізо. (В. Чайченко.)	95
68. *Два плуги. (Байка, Боровиковский.)	97
69. Вівця і коза. (А. Молодченко.)	97
70. Ягня. (Байка, Л. Глібів.)	99
71. Бóвзько. (За Н. Полтавкою.)	100
72. Жайворонок. (А. Молодченко.)	101
73. Крук. (О. П.)	102
74. *Крук. (Байка, В. Чайченко.)	104
75. Пугач. (А. Молодченко.)	105
76. Заузли. (За А. Молодchenком і Р. Закляньским,)	106
77. *До заузли. (Чубинський.)	108
78. Ящирка. (Гр. Никорóвич.)	108
79. Береза. (А. Молодченко.)	109
80. *Не хвали ся! (Із уст народних.)	110
81. Вóздух. (Із „Дещо про світ Бóжий“.)	111
82. Вітер. (Із „Дещо про світ Бóжий“.)	112
83. Сонце і вітер. (Байка, М. Цупкий.)	115
84. Хруш. (А. Молодченко.)	115
85. Яблiнка. (О. П.)	116
86. Шпак. (За Р. Закляньским,)	117
87. Кертця. (За Р. Закляньским,)	119
88. Черешня. (За І. Верхратским,)	120
89. Неряс глодинець. (За І. Верхратским,)	121
90. Бóльба. (З. Р. Юновичом,)	122
91. Міський хлòпец на селі. (З „Дзвінка“.)	123
92. Жабй. (О. П.)	124
93. Кукурóда. (За І. Верхратским,)	125
94. *Слáва хлiборóба. (Ю. Федькович.)	126
95. Пчóли. (А. Молодченко.)	126
96. *Пчолá і мұхи. (П. Голóта.)	128
97. Жйто. (За І. Верхратским,)	129
98. Вуж. (За І. Верхратским,)	130
99. Приповідки. (Із уст народних.)	131

Відділ III.

Землепись.

	Сторона
100. *Бог	133
101. Вода і земля. (О. П.)	133
102. Школа та ві́ окру́женє. (О. П.)	137
103. Селó. (Місто.) (О. П.)	138
104. Повіт. (О. П.)	139
105. Повіти Буковини. (О. П.)	140
106. Чернівці. (О. П.)	143
107. Буковина. (О. П.)	145
108. *На чужині. (Д. Млака.)	147
109. Господарство та промисл на Буковині. (О. П.)	149
110. Жителі Буковини. (О. П.)	150
111. Гуцул керманич. (О. П.)	151
112. Хаті та одіж буковинських селян. (О. П.)	154
113. *Рідний край. (Ю. Федькович.)	156
114. Мова. (О. П.)	156
115. *Рідна мова. (Д. Млака.)	157
116. Монархія австрійско-угорська. (О. П.)	158
117. Дóбрий день! (А. Метлинський.)	167
118. Сónце. (О. П.)	168
119. Вóчер. (Ю. Федькович.)	170
120. Місяць і звiзди. (О. П.)	171
121. Зóрі. (В. Чайченко.)	173
122. Святий вóчер. (З „Ластівки“.)	173
123. *Коляда.	174
124. Новий рік. (З „Дзвінка“.)	175
125. *Щедрівка. (З народних уст.)	177
126. Великдень. (О. П.)	178
127. *Христос воскрес! (Л. Глібів.)	179
128. Приказки. (З уст народних.)	179

Відділ IV.

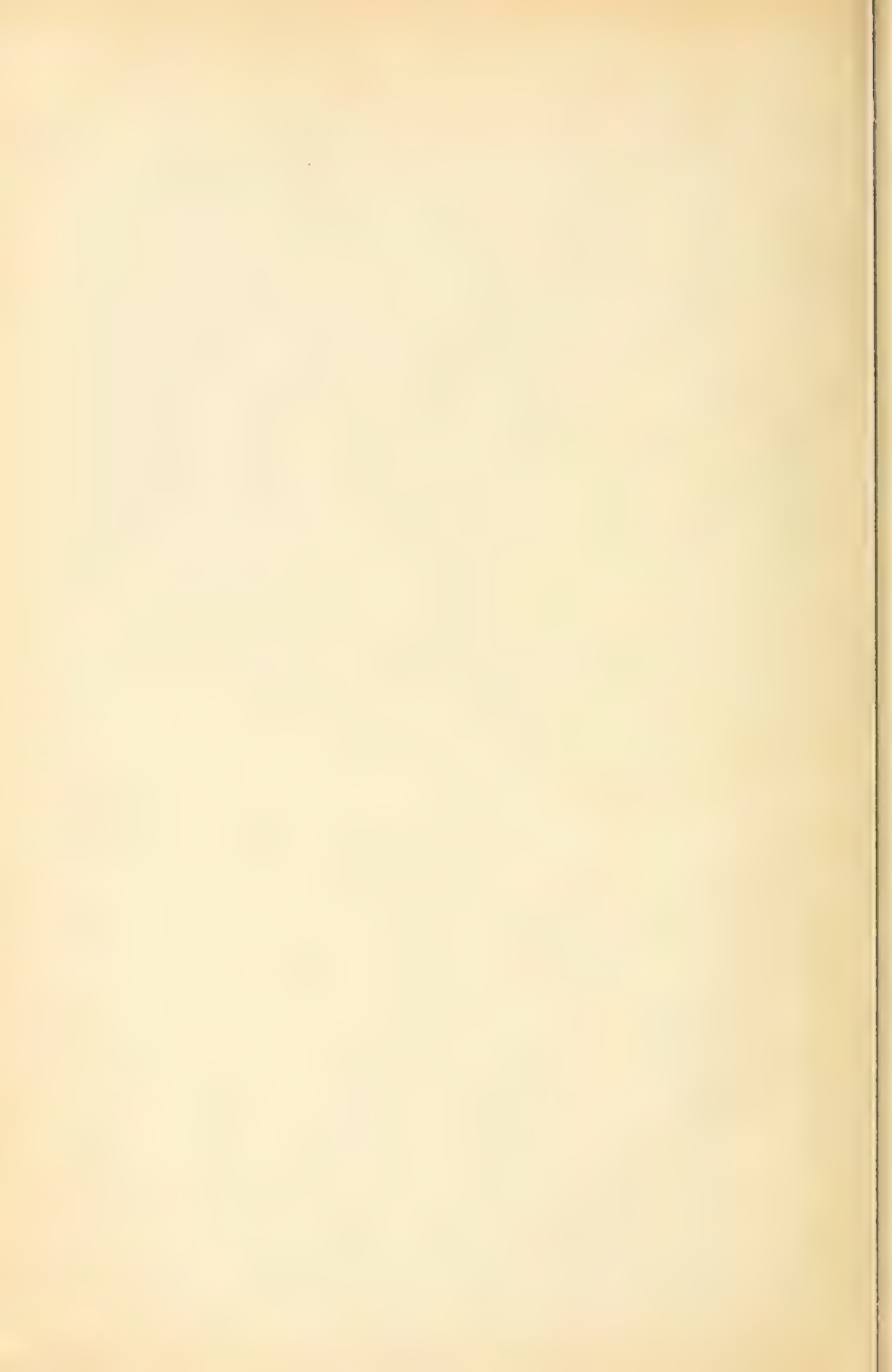
Історія.

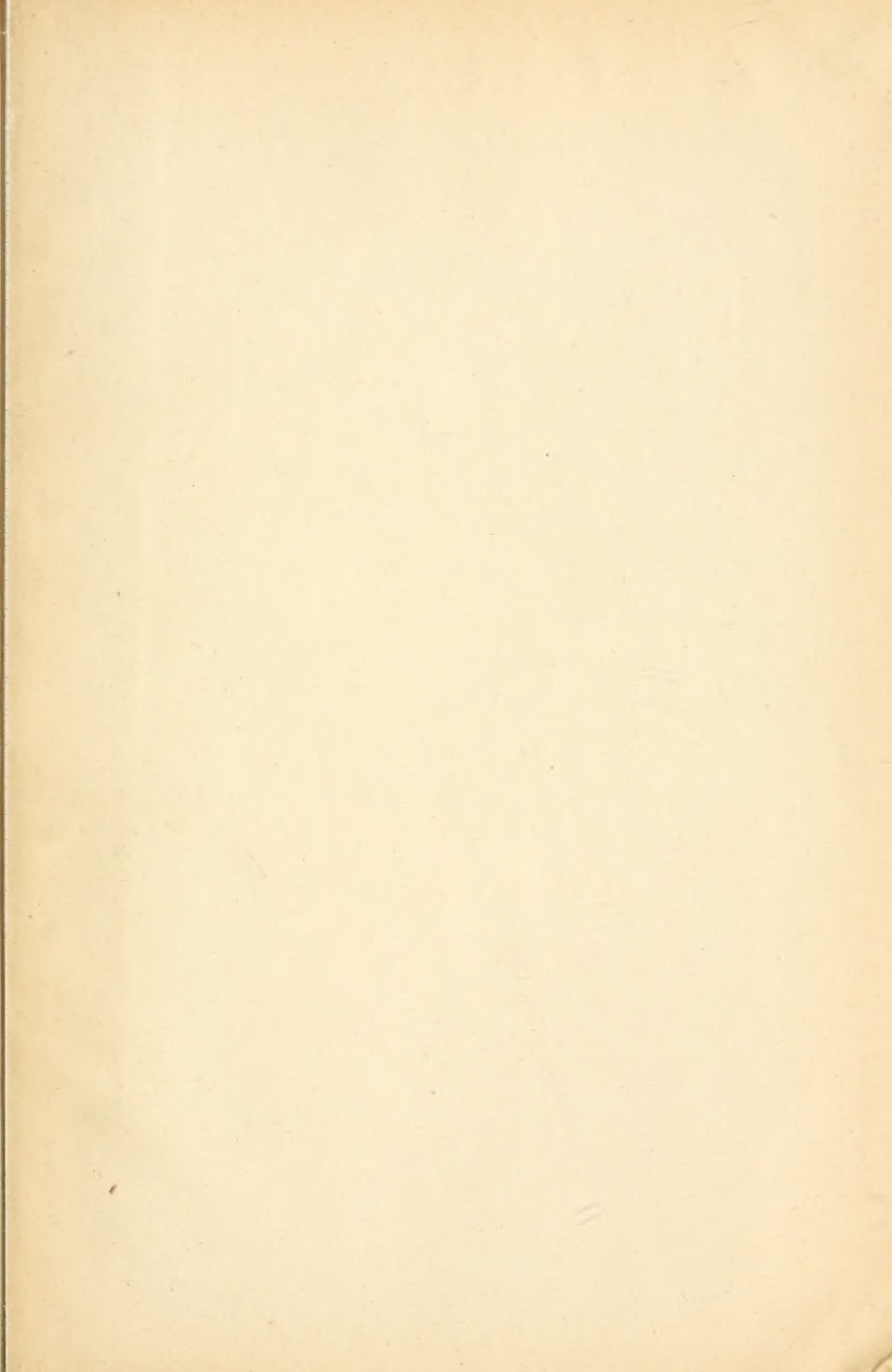
129. *Св. вм. Іван Новий Сучавський. (Ю. Федькович.)	181
130. Цérков у Топорівцях. (За Л. Сімігінівичом.)	183
131. Скаменіла богáчка. (Д. Млака.)	184
132. Крúгле болóто. (За Л. Сімігінівичом.)	185
133. Горá Руїна. (За Л. Сімігінівичом.)	185

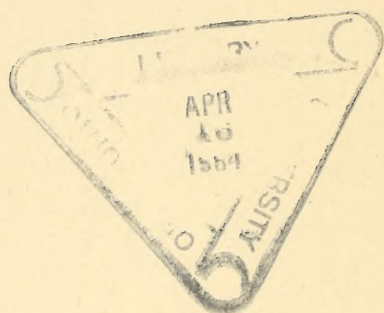
	Сторона
134. Горá Цѣцин. (За Фрáнцовом.)	186
135. В історіі Буковини. (За Яндавриком.)	187
136. Як виглядало давнó на Буковині. (За Сплéним.)	188
137. *Нáша Буковина. (Ю. Федькóвич.)	193
138. Рід Гáбсбургів у Áвстрії.	194
139. *Мури Гáбсбургу. (Переложив О. П.)	195
140. Цісарéва Марія Терéса. (О. П.)	197
141. Цісар Йóсиф II. (За Ол. Барвіньским.)	198
142. Цісар орачém. (В. Ковáльський.)	199
143. Цісар Франц I. (О. П.)	200
144. *Пóхорон бідного. (О. П.)	202
145. Цісар Фérдинанд I. (О. П.)	202
146. *Пісня про пáньщину. (В нарóдних уст.)	203
147. Цісар Франц Йóсиф I. (О. П.)	204
148. *Вóля і наука. (О. П.)	206
149. *Гимн нарóдвий.	208

Печатано у Кароля Ґорішека у Відни.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 08 07 05 023 8